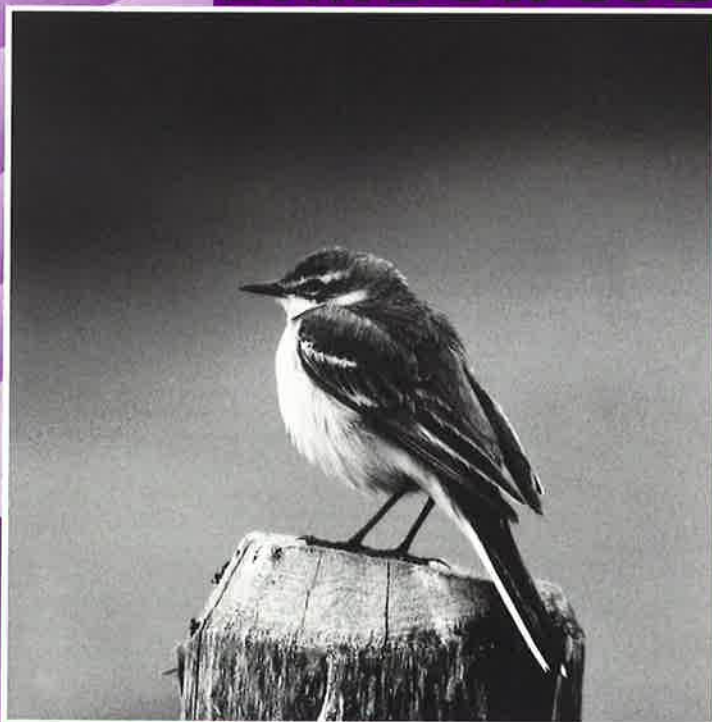

LIMBURGSE

VOGELS

2

JAARGANG 9 / 1998

NAJAARSNUMMER

Een uitgave van de
Vogelstudiegroep van
het Natuurhistorisch
Genootschap in Limburg

LIMBURGSE VOGELS

Opgericht in maart 1989, is een uitgave van de Vogelstudiegroep van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Limburgse Vogels verschijnt driemaal per jaar en publiceert artikelen, mededelingen en andere informatie op veldornithologisch gebied in Limburg.

Eindredactie

Frans Schepers

Redactie

Ernest van Asseldonk
Max Berlijn
Jan Boeren
Rob van der Laak
Boena van Noorden
Arjan Ovaa

Fotoredactie

Max Berlijn, Wilhelminastraat 9, 6285 AS Epen (043-4552511)

Redactie-secretaris

Rob van der Laak, Bethlehemstraat 34, 6418 GK Heerlen
(045-5423454)

Figuren en diagrammen

Henk Offringa

Layout & zetwerk

bvdm, Bureau van de Manakker, Grafische producties bv, Maastricht

Drukwerk

Swalmer Handelsdrukkerij b.v.

Abonnementenadministratie

Mignon van Seggelen, Vogelstudiegroep Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Postbus 882, 6200 AW Maastricht

Abonnementen

f 22,50 per jaar, overmaken op postgiro 1134234, t.n.v.: Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, o.v.v. 'Limburgse Vogels'. Leden van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg betalen f 17,50 per jaar. Bedrijven, instellingen, verenigingen e.d. betalen minimaal f 35,- per jaar.

Voor België is de prijs BFR 450,- (leden NHG BFR 350,-; bedrijven, instellingen e.d. BFR 650,-), over te maken op gironummer 000-1507143-54 o.v.v. 'Limburgse Vogels'.

Adreswijzigingen, opzeggingen, klachten en dergelijke schriftelijk doorgeven aan de abonnementenadministratie, Natuurhistorisch Genootschap te Maastricht (adres zie boven). Opzeggingen dienen voor 1 januari van het nieuwe kalenderjaar te geschieden.

Deze uitgave van Limburgse Vogels werd mede mogelijk gemaakt door een bijdrage van de Stichting Natuurpublicaties Limburg (SNL).

Foto omslag

Gele Kwikstaart, Grubbenvorst (foto: P. Palmen).

De Taigaboomkruiper als broedvogel in Zuid-Limburg in 1993-1997

Frans Schepers

In maart 1993 trof ik in het Preusbos bij Vaals een broedgeval aan van de Taigaboomkruiper *Certhia familiaris*, van de Middeneuropese ondersoort *macrodactyla*. Dit was het eerste broedgeval voor Nederland (Schepers, 1994). Nieuwsgierig naar de situatie in andere delen van de Boswachterij Vaals, begon ik een speurtocht naar meer territoria in geschikt lijkende bosgedeelten. Dat leverde inderdaad nieuwe gevallen op, vooral in het Elzetterbos en in het Kerperbos. Blijkbaar had de soort dit gebied, getuige het ontbreken tijdens inventarisaties begin en midden jaren tachtig (Hustings, 1983), ongemerkt gekoloniseerd.

Benieuwd naar de verdere ontwikkelingen besloot ik vanaf 1993 tot en met 1996 de op het oog meest geschikte delen van de gehele Boswachterij systematisch op deze soort te onderzoeken. In het Elzetterbos, waar sprake was van een kleine kernpopulatie, onderzocht ik in een proefvlak de situatie wat nauwgezet.

Natuurlijk was ik ook erg benieuwd naar de situatie in andere helling- en plateaubossen in Zuid-Limburg. Het was daarom een uitkomst dat in 1995 tot

en met 1997 in het kader van de provinciale broedvogelkartering vlakdekkend onderzoek plaatsvond in heel Zuid-Limburg, dus ook alle bossen (Van Noorden, 1998; Van Noorden, in prep.).

Op basis van de resultaten van deze onderzoeken presenteer ik in dit artikel een overzicht van de vestiging en kolonisatie van de Taigaboomkruiper in dit deel van Limburg. Naast aantallen en verspreiding wordt daarbij ook ingegaan op broedbiologie, biotoopkeuze en gedrag.

Gebiedsbeschrijving

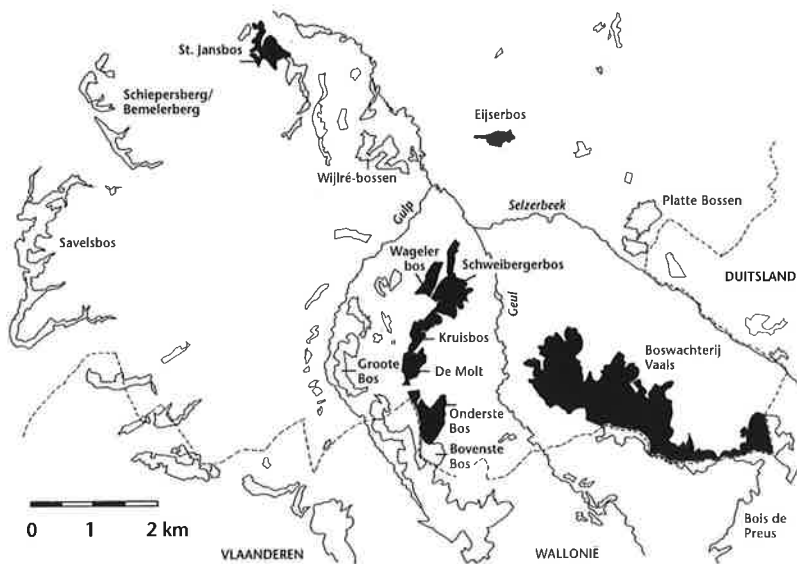
Bossen in zuidelijk Zuid-Limburg

In Zuid-Limburg beslaat de oppervlakte bos nog geen 10% van de totale oppervlakte. Dat dit gebied desondanks veel rijker aan bos lijkt, komt omdat veel bossen langgerekt, smal en vaak hooggelegen zijn (figuur 1). Het gaat vooral om hellingbossen, omdat landbouw hier meestal niet mogelijk was; de plateaubossen zijn voornamelijk betrekkelijk recent aangeplant. Daarbij geldt dat de bossen in het

De Taigaboomkruiper is een goede indicatorsoort voor rijk en gevarieerd loofbos.

*Vijlenerbos, voorjaar 1997
(foto: K. Lemmens)*

Figuur 1: Ligging en benaming van de bossen (>10 ha) in het Zuidelijk Heuvelland, welke in de periode 1993-1997 onderzocht zijn. De bossen waar Taigaboomkruipers werden aangetroffen, zijn zwart aangeduid.

uiterste zuidoosten van Zuid-Limburg vanwege hun overeenkomsten wat betreft vegetatie en reliëf met enige goede wil kunnen worden beschouwd als uitlopers van de Ardennen en de Eifel.

De bossen op de hoger gelegen plateaus groeien meestal op vrij voedselarme en droge bodems (vuursteeneluvium), welke van oorsprong bedekt waren met Wintereiken-Berkenbos. Thans echter komen hier ook grote plantages van naaldhout voor (Fijnspar, Douglas, Lariks), naast loofhoutpercelen.

Op steile tot zeer steile hellingen van beekdalen, Maasterrashellingen of droogdalen liggen bossen die meestal bestaan uit loofhout waarin soorten als Eik, Haagbeuk en Zoete Kers domineren. Ze groeien meestal op voedselrijke, kalkrijke bodems. Van oorsprong vindt men hier het Eiken-Haagbeukenbos met zijn verschillende droge en vochtige varianten; doorgaans is de benedenrand van het hellingbos het rijkst en de bovenrand het armst. Aan deze bovenrand komt het Eiken-Beukenbos voor, dat vaak een fraaie overgang vormt met het Wintereiken-Berkenbos op het plateau zelf.

Gedurende vele eeuwen, tot ongeveer de Tweede Wereldoorlog, is het bos voornamelijk als hakhout geëxploiteerd. Sommige soorten liet men ook doorgroeien tot oudere bomen (overstaanders). Na dit tijdperk zijn grote delen van de bossen opgekocht door Staatsbosbeheer, de Vereniging Natuurmonumenten en het Limburgs Landschap, en kon een aanzienlijk deel van het bos doorgroeien tot opgaand bos.

In de onderstaande beschrijving wordt meer in detail ingegaan op de bossen en bostypen waar in de onderzoeksperiode Taigaboomkruipers werden aangetroffen. Voor de beschrijving is gebruik gemaakt van Hustings (1983), Hustings (1985), Ganzvles *et al.* (1985), Schepers (1984) en Provincie Limburg (1998).

Indeling bostypen

Globaal kunnen we de plateau- en hellingbossen in dit deel van Zuid-Limburg onderverdelen in drie bostypen:

- Eiken-Haagbeukenbos: veelal in de onderste delen van de hellingbossen. Deze zone is vaak vrij smal en omvat vele soorten, zoals Zomereik, Gewone Es, Zoete Kers, Beuk en Haagbeuk. De onderetage is vaak goed ontwikkeld, met talrijke struik- en kruidensoorten. Vaak is sprake van een weelderige begroeiing, welke wordt veroorzaakt door de lichtinval (gerafelde bosrand) en het rijkere bodemtype. Er ligt vaak veel dood hout. Klimop en Bosrank slingeren zich tot hoog in de bomen. De kruidlaag is soms zeer soortenrijk, met tal van voorjaarsbloeiërs;
- Eiken-Beukenbos: dit bostype vinden we vooral op de hogere delen van de hellingen en op de plateaurand. De boomlaag bestaat vooral uit Eik, Beuk en Zoete Kers, maar ook Haagbeuk, Gewone Es, en Berk komen regelmatig voor. Het bo-

menbestand is gevarieerd en is 50-120 jaar oud. Vooral de oudere eiken en kersen zorgen voor een structuurrijke kroonlaag. Omgevallen bomen maken het bos plaatselijk zeer natuurlijk. Vaak is de overgang tussen het voorgaande en het volgende bostype niet scherp begrensd;

- Eiken-Berkenbos: boometage van Zomereik, Ruwe Berk, soms Zoete kers en Gewone Es, met daaronder een struiklaag van onder meer Hulst, Kamperfoelie, Lijsterbes, Bosbes en Vuilboom. De bodem is veelal bedekt met Adelaarsvaren. Dit bostype vinden we meestal op de plateaus. Er komen relatief weinig dikke bomen voor (die als gevolg van de arme bodem toch oud kunnen zijn)

en er is duidelijk minder structuur dan in de andere twee typen. Wel valt op dat er sprake is van een grote dichtheid aan dunne stammen, waarvan een relatief groot percentage dood is. Losse boomchors is op de talloze dode eiken en berkenstammetjes veelvuldig aanwezig.

Van belang is dat in alle drie de typen lokale bijmenging kan zijn van allerlei andere soorten, zoals Esdoorn, Tamme Kastanje en een aantal naaldhoutsoorten. Ook pure naaldhoutpercelen komen voor, ondermeer van Lariks, Fijnspar en Douglas. De hier beschreven bostypen hebben verschillende leeftijden, maar hier is geen onderscheid in gemaakt. Het

*Typisch biotoop van de
Taigaboomkruiper in het
Elzetterbos (Boswachterij
Vaals): middeloud Eiken-
Beukenbos (a) en Eiken-
Berkenbos (b).
(foto's: F. Schepers)*

betreft overwegend bossen met en leeftijd ouder dan 60 jaar.

De onderzochte bossen

Boswachterij Vaals De Boswachterij Vaals is een ca. 720 ha groot bosgebied in het uiterste zuidoosten van Limburg, op het plateau tussen Vaals en Epen. Het bos loopt in België door in het Bois de Preus, en in Duitsland in het Aachenerwald, zodat men eigenlijk kan zeggen dat het de noordwestelijke uitloper is van een enkele duidenden ha groot bos, dat zich grotendeels op Belgisch en Duits grondgebied uitstrekt. Het gebied is rijk aan reliëf, variërend tussen 130 en 322 m boven NAP, het overgrote deel ligt boven de 200 m boven NAP.

Het grootste deel van de Boswachterij Vaals is in beheer bij Staatsbosbeheer. In het Vijlenerbos bevindt zich een strikt bosreservaat van ca. 15 ha, waar natuurlijke processen ongestoord hun gang kunnen gaan.

Onderste en Bovenste Bos Beide bossen, die één 100 ha groot complex vormen, zijn gelegen op de westhelling van het zuidelijk Geuldal. Het complex is onderdeel van een gordel van hellingbossen tussen Hombourg (België) en Gulpen. Het is gelegen tussen 180 en 240 m boven NAP. Het Bovenste Bos is in beheer bij de Vereniging Natuurmonumenten, het Onderste Bos bij Staatsbosbeheer.

Hellingbossen tussen Eperheide en Gulpen Het betreft een keten van hellingbossen ten noorden van het Onderste en Bovenste Bos, in totaal minimaal

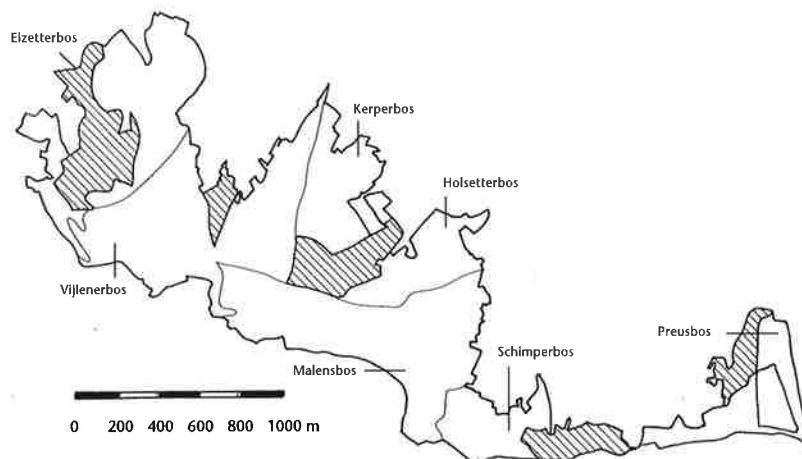
205 ha groot. Van zuid naar noord zijn dit De Molt (41 ha), Kruisbos (30 ha), Schweibergerbos (92 ha), Dunnenbos (15 ha) en het Wagelerbos (29 ha). Ze bevinden zich op een hoogte tussen 130 en 210 m boven NAP. Vrijwel het gehele complex is in beheer bij Staatsbosbeheer.

Eijserbos Dit 24 ha grote hellingbos ligt sterk geïsoleerd van de overige hier beschreven hellingbossen. De afstand tot het dichtstbijzijnde bos bedraagt in vogelvlucht 5 km. Het bos bestaat voor een klein deel uit gevarieerd Eiken-Beukenbos, Eiken-Haagbeukenbos en enkele percelen Fijnspar. Het gebied ligt tussen 150 en 180 m boven NAP en is in beheer bij Staatsbosbeheer.

Methode

Veldwerk

Proefvlakken Boswachterij Vaals In de jaren 1993, 1994 en 1995 werd door de auteur in een vijftal proefvlakken in de Boswachterij Vaals de uitgebreide territoriumkartering uitgevoerd van een aantal schaarse en bijzondere soorten, waaronder de Taigaboombuikspinnende. Voor de methode wordt verwezen naar Van Dijk (1996). Deze proefvlakken bevonden zich verspreid over de Boswachterij, en waren in totaal 110 ha groot (figuur 2). In de periode begin maart-eind juni werden in het Elzetterbos vier inventarisatieronden uitgevoerd, waarbij alle waarnemingen van de Taigaboombuikspinnende op kaart werden ingetekend. In de andere proefvlakken werden minimaal twee bezoeken in de periode maart-mei

Figuur 2: Boswachterij Vaals met de onderzochte proefvlakken in de periode 1993 tot en met 1997.

Jaar	Aantal veldbezoeken	Aantal bestede uren	Oppervlakte (ha)	Inventarisatie-intensiteit (min/ha)
<i>Boswachterij Vaals</i>				
1993	13	38u 30min	110	21,0
1994	10	27u 30min	110	15,0
1995	20	38u 05min	110	20,8
1997	30	174u 25min	720	14,5
Subtotaal	73	278u 30min	1.050	15,9
<i>Overige bossen Zuidelijk Heuvelland</i>				
1997	26	156u 30min	329	28,5
Totaal	99	435u 00min	1.379	18,9

Tabel 1: Inventarisatie-intensiteit in de Boswachterij Vaals en in de overige bossen waarin Taigaboomkruipers werden aangetroffen, in de periode 1993 tot en met 1995 en 1997. De kartering in 1997 werd uitgevoerd door de provincie Limburg.

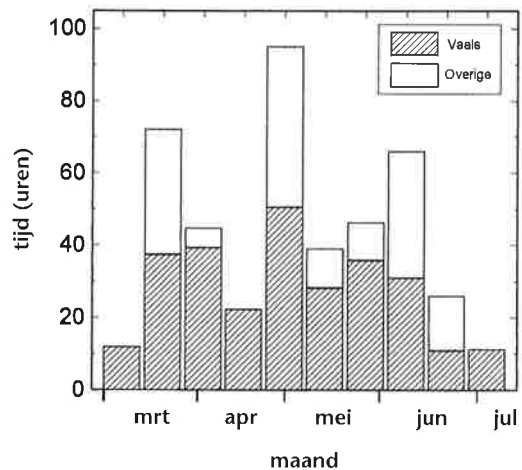
uitgevoerd. De proefvlakken werden op het oog geselecteerd als voor Taigaboomkruipers geschikte delen. Ze lagen in het Elzetterbos, Vijlenerbos, Kerperbos, Schimperbos en Preusbos.

Gedurende deze drie jaren werden 43 veldbezoeken uitgevoerd, met een totaal bestede tijd van 103 uren en 55 minuten. De jaarlijkse inventarisatie-inspanning varieerde tussen de 15 en 21 min./ha, gemiddeld over deze drie jaren is dat 18,9 min./ha (tabel 1).

Voor de inventarisatie van de Taigaboomkruiper is het van groot belang de trefkans te verhogen door zeer langzaam door het bos te lopen, op veel plaatsen stil te staan en zeer goed te luisteren en te zoeken. Dit lijken normale voorwaarden voor een goede inventarisatieronde, maar de ervaring heeft geleerd dat extra aandacht voor de soort wenselijk is omdat zang en roep betrekkelijk onopvallend zijn, zeker in het ochtendlijke vogelkoor.

Provinciale broedvogelkartering 1995 tot en met 1997 Zuid-Limburg werd in drie jaar tijd in het kader van de provinciale broedvogelkartering bestreken: Westelijk Heuvelland (1995), Oostelijke Mijnstreek (1996) en Zuidelijk Heuvelland (1997). Alle bossen in Zuid-Limburg werden in deze periode in kaart gebracht met behulp van de uitgebreide territoriumkartering (Hustings *et al.*, 1985). Daartoe werden telgebieden onderscheiden, waaraan elk jaar in de periode begin maart-eind juni drie ochtendbezoeken werden gebracht.

Aangezien alleen in het Zuidelijk Heuvelland territoria van de Taigaboomkruiper werden aangetroffen, is in het kader van dit artikel alleen voor dit deelgebied de inventarisatie-intensiteit van belang. Daarbij heeft een uitsplitsing plaatsgevonden naar de Boswachterij Vaals en de andere bossen waar Taigaboomkruipers werden aangetroffen. In de

Figuur 2: Waarneemintensiteit in de loop van het seizoen in de periode 1993-1997. Weergegeven is het aantal velduren per 2-weekse periode, waarbij onderscheid is gemaakt in de Boswachterij Vaals en de overige onderzochte bosgebieden.

Boswachterij Vaals betrof het aantal veldbezoeken 30, het aantal bestede uren 174 en 25 minuten. De inventarisatie-inspanning bedroeg dus 14,5 min/ha; dit is vergelijkbaar met het onderzoek in de proefvlakken in voorgaande jaren.

In de overige helling- en plateaubossen werden zo'n 26 veldbezoeken uitgevoerd en werd in totaal 156 uren en 30 minuten besteed, hetgeen een inventarisatie-inspanning van 28,5 min/ha betekent. Dit is duidelijk meer dan in de Boswachterij Vaals. Het betreft de volgende bossen: Eijserbos, Wagelerbos, Schweibergerbos, De Molt, Kruisbos, Bovenste en Onderste Bos (figuur 1).

Waarnemingen Vogelarchief Limburg. Het aantal aanvullende waarnemingen, afkomstig uit het Vogelarchief Limburg, is zeer beperkt. De meeste waarnemingen in het archief hebben betrekking op bovenvermelde inventarisaties. Ondanks de grote belangstelling van vele vogelaars voor de Taigaboomkruiper blijken er dus nauwelijks losse waarnemingen te worden doorgegeven.

Totale inventarisatie-intensiteit en seizoensverloop 1997 is het enige jaar geweest waarin alle potentieel geschikte habitat relatief intensief onderzocht is. De inventarisaties in de voorgaande jaren zijn niet vlakdekkend geweest. De gegevens uit deze periode zijn voor de proefvlakken Elzetterbos en Kerperbos goed bruikbaar, maar voor de overige proefvlakken mogelijk iets minder.

De inventarisatie-inspanning is ook in de loop van het broedseizoen weergegeven. Daartoe zijn alle velduren per tweewekse periode gesommeerd, waarbij onderscheid is gemaakt tussen de Boswachterij Vaals en de overige bosgebieden (figuur 2).

Determinatie

Het determineren van Taigaboomkruipers is geen sinecure. Het is daarom van belang om voldoende kritisch te blijven bij elke waarneming. Determinatie op grond van een enkel kenmerk is bij tweelingsoorten als boomkruipers vrijwel onmogelijk (cf. Daunicht, 1991). Alleen een combinatie van kenmerken of uitsluitel door roep of zang maakt een zekere determinatie mogelijk. Overigens was de zang en de roep het meest gehanteerde kenmerk. In de beginfase (1993) werd veel ervaring opgedaan met de kenmerken van de soort, wat het inventariseren daarna gemakkelijker maakte. Desondanks wer-

den ook in de jaren daarna nog regelmatig boomkruipers niet gedetermineerd als gevolg van ongunstige waarneemomstandigheden (te kort of slecht gezien, slecht licht, schuw gedrag etc.). Het is in elk geval niet zo dat de aantalsontwikkeling van de soort te wijten is aan het beter leren kennen ervan.

Verwerking van de gegevens

Aantallen en verspreiding De verzamelde inventarisatiegegevens werden elk jaar op soortkaarten gezet. Hiermee kon het aantal territoria jaarlijks per deelgebied worden bepaald. De hiervoor gehanteerde interpretatiecriteria zijn voor de jaren 1993 tot en met 1995 afkomstig van Van Dijk (1996), terwijl in 1997 gebruik werd gemaakt van de provinciale criteria (Schols & Schepers, 1991). Deze zijn in het algemeen wat soepeler: bij de interpretatie cf. Van Dijk (1996) telt een eenmalige waarneming van een paartje niet-territoriale Taigaboomkruipers niet mee (bij de provinciale kartering wel), net als waarnemingen van niet-territoriale individuen (bij provinciale kartering vormen twee van deze waarnemingen op dezelfde plek een waarschijnlijk territorium; één waarneming telt niet). Bij de provinciale kartering geldt bovendien dat een éénmalige waarneming van een territoriale vogel (zang, balts of sterkere indicaties) al voldoende is voor een zeker territorium. De soepelere criteria bij de provinciale kartering zijn bedoeld als compensatie voor een kleiner aantal bezoeken (slechts drie). Bovendien maakt de provincie onderscheid in 'waarschijnlijke' en 'zekere' territoria; voor dit artikel zijn deze samengevoegd als 'territoria'.

Gevolg van deze interpretatieverschillen is dat het aantal vastgestelde territoria voor 1997 mogelijk iets aan de hoge kant ligt ten opzichte van de voorgaande jaren. Deze indruk is verkregen aan de hand van een controle van individuele waarnemingen op de soortkaarten.

Gedragswaarnemingen Om een idee te krijgen van de broedbiologie van de Taigaboomkruiper in Zuid-Limburg, is bij elke waarneming aangegeven wat het gedrag van de waargenomen vogel(s) was. Daartoe werd, naast de datum, per waarneming de hoogste broedcode vermeld. Ook kon op deze wijze inzicht verkregen worden in de zangactiviteit in de loop van het seizoen.

Alle waarnemingen op de veldkaarten en alle losse waarnemingen werden volgens deze codes inge-

deeld, uitgesplitst per standaardweek. In totaal gaat het om 345 waarnemingen; elke waarneming is slechts één maal aan een broedcode toegewezen (als bijvoorbeeld een vogel zong én riep, is deze waarneming als zang gescoord). Uitzondering vormen nestvondsten; deze zijn wel steeds apart vermeld.

Om het verloop van de zangactiviteit over het seizoen weer te geven, is per week het aantal waarnemingen gerelateerd aan het aantal bestede uren veldwerk.

Biotoopkeuze Van alle territoria werd het zwaartepunt vastgesteld. Het zwaartepunt wordt bepaald met behulp van de positie van de waarnemingen binnen een territorium en de hoogte van de broedcode die aan deze waarnemingen verbonden is. Voor de wijze waarop dit is gebeurd, wordt verwezen naar (Schols & Schepers, 1991). Vervolgens werd bekeken in welk bostype dit zwaartepunt zich bevond. In totaal werd op deze wijze de biotoopkeuze bepaald voor 108 verschillende territoria.

Resultaten

Vestiging

De nestvondst op 21 maart 1993 in het Preusbos bij Vaals is het eerste gedocumenteerde broedgeval voor Nederland, en tevens de eerste zekere waarneming van de ondersoort *macrodactyla* (Schepers, 1994). Tien jaar eerder, op 3 en 5 juni 1983, trof N. Marra (pers. meded.) een nestbouwend paartje Taigaboomkruipers aan in het Kerperbos, maar deze waarneming werd nooit eerder beschreven of ingediend bij de CDNA (pers. meded. M. Berlijn). Voorlopig ga ik er dan ook van uit dat de waarneming van 1993 nog steeds de eerste betreft.

Tijdens de eerste broedvogelinventarisatie van de Boswachterij Vaals in 1982 werd de Taigaboom-

kruiper niet aangetroffen, hoewel een enkel territorium gemakkelijk gemist kan zijn (Hustings, 1983). De soort kwam in die tijd echter zeker niet zo regelmatig voor als nu het geval is.

Andere waarnemingen van zingende mannetjes in het midden van de jaren tachtig betroffen twee zangwaarnemingen op 28 juni en 2 juli 1983 in het Onderste en Bovenste Bos (Hustings, 1985). Op 19 februari 1983 werd een exemplaar in het Colmonderbos te Wittem waargenomen (Ganzevles *et al.*, 1985). Verder was er op 29 maart 1990 een waarneming van een zingend mannetje in het Bovenste Bos (M. Bakker) en werd hier op 17 maart 1996 een niet-zingend exemplaar waargenomen (P.L. Meininger). Voorts melden Wiegant *et al.* (1994) een niet-aanvaarde waarneming van 16 april tot 31 mei 1990 in Limburg. De locatie werd niet vermeld, maar mogelijk gaat het hier om de vogel in het Bovenste Bos.

Het lijkt er dus op dat de Taigaboomkruiper zich in het begin van de jaren tachtig voor het eerst als broedvogel in Zuid-Limburg heeft gevestigd; eerdere vestiging is natuurlijk niet uitgesloten, zeker wanneer we beseffen dat vrijwel niemand zich hier voor 1980 met broedvogelinventarisaties bezighield. Ook de onbekendheid met de soort en problemen met determinatie kunnen de reden zijn waarom de soort misschien later ontdekt is dan zij feitelijk aanwezig was.

Kolonisatieverloop

Na de hierboven vermelde eerste waarnemingen is er gedurende de periode 1983-1993 vrijwel niet geïnventariseerd in de Boswachterij Vaals. Het is dus niet bekend hoe de populatie zich in dit gebied in die periode heeft ontwikkeld. Feit was wel dat 10 jaar later, in 1993, reeds 16 verschillende territoria werden aangetroffen, waarvan 13 in de proefvlak-

Deelgebied	1993	1994	1995	1997
Preusbos	2	1	2	2
Schimperbos	-	1	3	4
Kerperbos	2	6	7	10
Vijlenerbos	1	1	1	2
Elzetterbos	8	8	5	9
Totaal	13	17	18	27
Geïndexeerd (1993=100)	100	131	138	208
Totaal aantal gevonden territoria (ook buiten de proefvlakken)	16	19	19	41

Tabel 2. Aantallen territoria van de Taigaboomkruiper in een vijftal proefvlakken in de Boswachterij Vaals in de periode 1993-1997. In 1996 werd geen onderzoek uitgevoerd. Voor ligging proefvlakken: zie figuur 2.

ken (tabel 3). In de jaren daarna bleef het aantal in de proefvlakken verder stijgen; in 1997 was dit meer dan verdubbeld. Aangezien de onderzoeksintensiteit in de proefvlakken tussen 1993 en 1997 niet wezenlijk verschilde, kan op grond van de resultaten gesproken worden van een reële toename in de Boswachterij Vaals. In de gehele Boswachterij werden in 1997 41 territoria gelocaliseerd; dit getal is niet te vergelijken met andere jaren omdat, met uitzondering van 1982, er geen complete inventarisatie van dit bosgebied heeft plaatsgevonden.

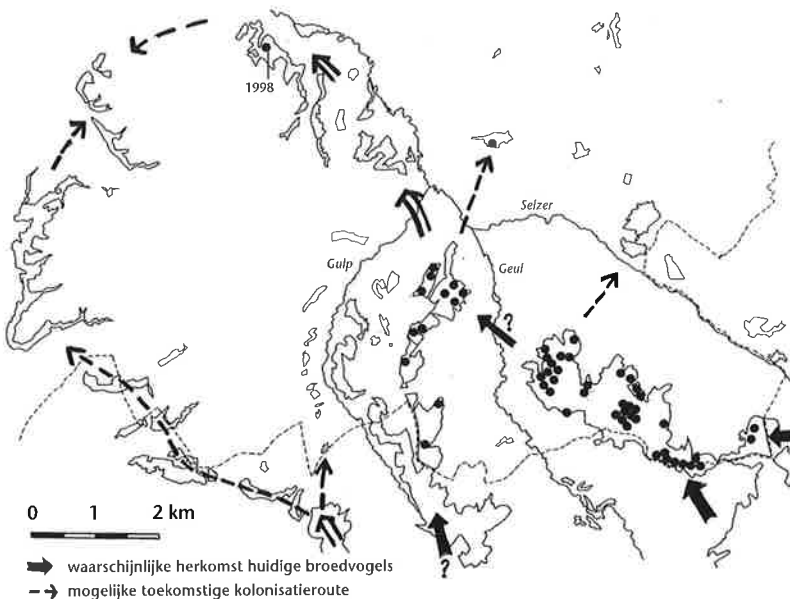
Het is onbekend wanneer de Taigaboomkruiper de meer noordelijk gelegen bossen op de westelijke Geuldalhelling, zoals het Kruisbos en het Schweibergerbos, heeft bezet; dit is zeer waarschijnlijk pas na 1983-1984 gebeurd. In die jaren werd namelijk een groot aantal kleinere en grotere loofbossen in het oostelijke deel van Zuid-Limburg op kwalitatieve wijze, tijdens een drie- tot viertal bezoeken, onderzocht (Ganzevles *et al.*, 1985). Tijdens dit onderzoek werd geen enkele Taigaboomkruiper aangetroffen. In 1997 daarentegen werden hier 12 territoria aangetroffen, namelijk in het Onderste Bos (2), De Molt (1), het Kruisbos (2), het Schweibergerbos (4) en het Wagelerbos (3). De vondst van een territorium in 1997 in het Eijserbos is zeer opmerkelijk omdat het in tegenstelling tot de andere locaties een relatief klein bos is, dat zeer geïsoleerd ligt. In totaal werden er in 1997 in Zuid-Limburg dus 54 verschillende territoria gevonden.

Een ver vooruitgeschoven post betreft ook een zingend mannetje dat op 16 mei 1998 werd aangetroffen in het St. Jansbos bij Valkenburg (K. Lemmens). In 1995 werd de soort hier tijdens de provinciale broedvogelkartering niet aangetroffen (Van Noorden, 1998). Verder noordelijk zijn geen waarnemingen van territoriale Taigaboomkruipers bekend. Opmerkelijk is overigens wel de waarneming van een vogel op 24 augustus 1994 in het IJzeren Bos bij Susteren (P. Evers), maar dit betrof dus een waarneming na het broedseizoen.

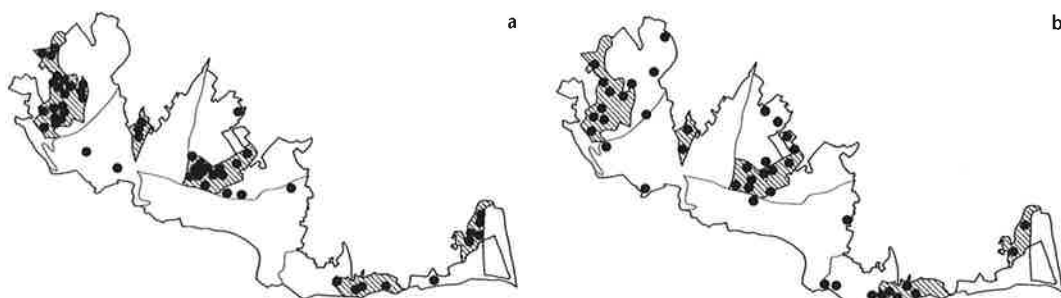
Samengevat bestaat het beeld dat de Taigaboomkruiper in de periode 1983-1997 is toegenomen en dat de soort zich langzaam maar gestaag in noordwestelijke richting uitbreidt. Rekening houdend met mogelijke gemiste territoria kan de totale Zuidlimburgse populatie anno 1997 voorzichtig worden geschat op 65-75 territoria. Deze schatting komt overeen met die van Van Noorden & Ellenbroek (1997), die spreken over ca. 70 territoria.

Verspreiding in 1993-1997

Zuid-Limburg De verspreiding van de Taigaboomkruiper als broedvogel in Zuid-Limburg in 1993-1997 is weergegeven in figuur 4. De opvallende kernpopulatie in de Boswachterij Vaals is gescheiden van die in de bossen op de westelijke Geuldalhelling. De verspreiding beperkt zich dus vooralsnog voornamelijk tot de zuidoosthoek van Zuid-Limburg.

Figuur 4: Verspreiding van de Taigaboomkruiper als broedvogel in Zuid-Limburg in 1997 (gegevens: Provinciale Broedvogelkartering) en een mogelijk vervolg van het kolonisatieproces in Zuid-Limburg. Elke stip geeft een territorium weer. (toelichting: zie discussie).

Figuur 5: Verspreiding van de Taigaboomkruiper in de Boswachterij Vaals in 1993-1995 (a) en 1997 (b). De onderzochte proefvlakken zijn in grijs weergegeven. In 1997 werd het gehele bosgebied onderzocht.

Het ontbreken van de soort in de rest van Zuid-Limburg is vrijwel zeker reëel, gezien de gebiedsdekkende inventarisaties die in 1995-1997 hebben plaatsgevonden.

Boswachterij Vaals De verspreiding in de Boswachterij Vaals was in de vier onderzoeksjaren redelijk constant (figuur 5a en 5b). Aardig in de vergelijking tussen beide situaties is dat in 1997 buiten de onderzochte proefvlakken slechts enkele nieuwe locaties zijn ontdekt ten opzichte van de drie voorgaande jaren. Wel was het aantal gevonden territoria veel groter: 41 ten opzichte van 16-19 (tabel 2). Blijkbaar heeft de soort hier de meeste geschikte bosgedeelten reeds bezet, en nemen de dichtheden verder toe.

Het duidelijkst was sprake van een uitbreiding in het Schimperbos en in het Holsetterbos. In andere delen was de populatie opvallend constant, zoals in het Preusbos (zie ook tabel 2).

Overige bosgebieden In de andere bosgebieden waar de Taigaboomkruiper werd aangetroffen lijkt nog sprake van een zeer verbrokkelde verspreiding. Opvallend is dat de soort in 1997 niet in het Bovenste Bos werd aangetroffen, hoewel hier reeds enkele jaren daarvoor waarnemingen werden gedaan. Grote delen van de andere bossen op de westelijke Geuldalhellings, met name het Onderste Bos en het Kruisbos, lijken in vergelijking met delen van de Boswachterij Vaals zeer geschikt. Echter, hier zijn nog nauwelijks territoria aangetroffen en lijken nog ruime uitbreidingsmogelijkheden voorhanden. De indruk bestaat dan ook dat hier, in tegenstelling tot de Boswachterij Vaals, normale dichtheden nog lang niet zijn bereikt (zie verderop).

Dichtheden

De dichtheden kunnen op verschillende manieren worden uitgerekend: over het totale onderzochte

Bosgebied	1993	1994	1995	1997	Opp. (ha)
Boswachterij Vaals					
- Proefvlakken	1,18	1,70	1,64	2,54	110
- Gehele bosgebied	-	-	-	0,57	720
Overige bossen					
- Onderste Bos	-	-	-	0,28	69
- De Molt	-	-	-	0,24	41
- Kruisbos	-	-	-	0,67	30
- Schweibergerbos	-	-	-	0,65	92
- Wagelerbos	-	-	-	1,03	29
Totaal gemiddeld	1,18	1,70	1,64	0,85	

Tabel 3: Dichtheden van de Taigaboomkruiper in Zuid-Limburg in 1993-1997 (aantal territoria/10 ha), uitgesplitst naar verschillende bosgebieden.

bosoppervlak of alleen in de geschikt lijkende bostypen, dus in de onderzochte proefvlakken (tabel 3). De totale gemiddelde dichtheid die is gevonden, bedraagt 0,84 terr./10 ha. Opmerkelijk is het verschil in dichtheid tussen de proefvlakken en de overige bossen. In de proefvlakken ligt de dichtheid tussen de 1,18 en 2,54 terr./10 ha, terwijl die voor de gehele Boswachterij Vaals 0,57 bedraagt. Ook in de andere bossen ligt deze (m.u.v. het Wagelerbos) ruim onder de 1 terr./10 ha. Het verschil heeft natuurlijk te maken met het feit dat buiten de proefvlakken ook minder- en niet-geschikt habitat is meegerekend, waardoor de dichtheden lager uitvallen.

Biotoopkeuze

De voorkeur van de Taigaboomkruiper voor de gevarieerde loofbostypen, met name het Eiken-Berkenbos en het Eiken-Beukenbos, is evident (tabel 4). Dit zijn juist de bostypen met de meeste structuurvariatie, de oudste bomen, het meeste dood hout en het meest extensieve beheer. Opmerkelijk is dat de soort een overeenkomstige biotoopkeuze heeft met de Middelste Bonte Specht; deze komt in Zuid-Limburg ook juist in deze bostypen voor (Scheppers *et al.*, 1997; Schotman, 1998). Hoewel naaldhout ook redelijk voorhanden is, scoort het aandeel territoria hierin zeer laag. Overigens betreft het alleen naaldhoutopstanden van een leeftijd ouder dan 40-50 jaar. Deze opstanden zijn vaak gedund en/of opgekroond, zodat ze voor Taigaboomkruipers een geschikt fourageerbiotoop kunnen vormen. Overigens kunnen de alleroudste Fijn-

sparpercelen (≥ 80 jaar) vaak nogal gehavend zijn (windworp, afgebroken stammen, loshangende schors), zodat ze in tegenstelling tot andere naaldhoutsoorten, wel geschikt kunnen zijn voor Taigaboomkruipers.

Broedbiologische waarnemingen

Algemeen Van alle waarnemingen betrof verreweg het grootste aandeel zingende vogels (55,1%), waarvan overigens een klein deel zang imiteerde van de Boomkruiper. Daarnaast was er een relatief groot aantal roepende vogels (19,4%). Dergelijke hoge percentages zijn natuurlijk gebruikelijk bij zangvogels in bossen. Toch werd ook een flink aandeel paartjes waargenomen (10,7%). Nestvondsten zijn schaars; er is dan ook niet gericht naar nesten gezocht.

Roepende vogels Indien de hoge, ijle roep van de Taigaboomkruiper bekend is, kunnen op deze wijze veel vogels worden ontdekt (N=67). Er zijn verschillende soorten roepjes (contactroep, alarmroep), die enige gelijkenis vertonen met die van de Boomkruiper, maar doorgaans zuiverder van toon en hoger zijn (vergelijk hoge roepjes van een Vuurgoudhaan). Er is geen onderscheid gemaakt in de verschillende roepjes. Roepende vogels kunnen gedurende het hele seizoen worden gehoord, maar er is sprake van een hogere roepactiviteit in de eerste helft van het seizoen (begin maart tot eind april). Als vogels nesten of jongen hebben is de roepactiviteit meestal zeer laag.

Bostype	Eiken-Berken	Eiken-Beuken	Eiken-Haagbeuk	Fijnspar	Lariks/Douglas	Grove den	Totaal
Boswachterij Vaals	19	15	1	4	1	1	41
Onderste Bos		1	1				2
De Molt					1		1
Kruisbos		1	1				2
Schweibergerbos	2	1	1				4
Wagelerbos	2	1					3
Eijserbos			1				1
Totaal	23	19	5	4	2	1	54
Procentueel	42,6	35,2	9,3	7,4	3,7	1,9	

Tabel 4: Biotoopkeuze van Taigaboomkruipers in de Zuidlimburgse bossen in 1997. De zwaartepunten van de territoria zijn als uitgangspunt gekozen voor de localisering.

Waarnemingen van paartjes Waarnemingen van paartjes kwamen regelmatig voor, met nadruk op de eerste helft van het broedseizoen (N=42). Het waarnemen van paartjes afhankelijk van de hoeveelheid tijd die in een waarneming wordt gestoken (vogels opzoeken en volgen). Aangezien dit slechts af en toe gebeurd is, zijn de waarnemingen grotendeels 'toevalstreffers'. Dit geldt zeker voor waarnemingen van *courtship feeding*, waarbij het mannetje het vrouwtje voert met rupsjes en andere kleine insecten. Tijdens dit gedrag trillen beide partners hevig met de vleugeltjes en uiten ze een langdurige, hoge en trillende roep (N=5).

Zangactiviteit Het grootste aantal waarnemingen betrof natuurlijk zingende vogels (N=190). De zang is kenmerkend en kan tot op ca. 150 m afstand worden gehoord (bij het ontbreken van veel ondergroei of als nog geen blad aan de boom is, is deze afstand groter). In rijke bosgedeelten met veel zangvogels kan de zang niettemin wegvallen in de vroege vogelkoren, vooral op mooie dagen in april en mei.

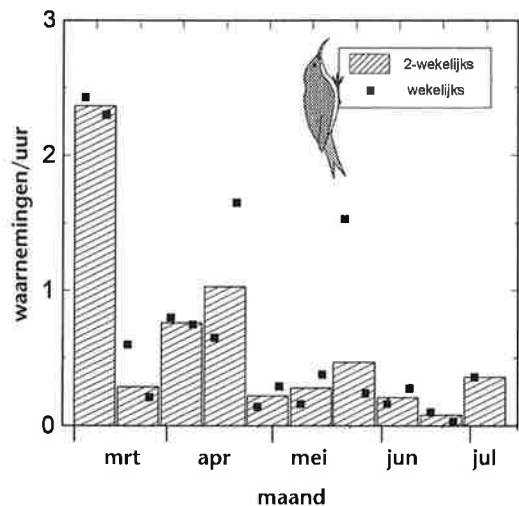
De zangactiviteit begint al vroeg in het voorjaar, in februari (figuur 6). Afhankelijk van de weersomstandigheden, zwerven Taigaboomkruipers dan nog samen met mezen, Goudhaantjes e.d. in groepjes rond door het bos. Bij zacht en zonnig weer wordt dan soms al gezongen (eigen waarnemingen). De territoria worden meestal eind februari/begin maart bezet. In die periode is er dan ook een flinke zangpiek. Het aantal waarnemingen is in deze periode echter nog gering (mede omdat de provinciale kartering in 1997 pas de tweede helft van maart van start ging), zodat deze zangpiek mogelijk wat overtrokken is. Er is een tweede zangpiek rond half april en een kleine derde eind mei herkenbaar. Afgaande op de tijd die Taigaboomkruipers nodig hebben om jongen groot te kunnen brengen (13-15 dagen broedtijd en 16-17 dagen voordat de jongen uitvliegen; Glutz von Blotzheim & Bauer, 1993) lijkt de zangpiekinterval van iets meer dan een maand fraai de broedcyclus weer te geven. Daarbij lijkt het alsof de soort in Zuid-Limburg wat eerder begint met broeden dan Glutz von Blotzheim & Bauer (1993) aangeven: zij spreken over een nestbouwbegin van op zijn vroegst in de derde decade van maart, terwijl eerste eileg dan uitzondering is. Mogelijk zou de hoogteligging een rol kunnen spelen: in veel Middeneuropese broedgebieden komt de soort op grotere hoogten voor, waar het voorjaar soms weken later begint.

Afgaande op de ligging van de zangpieken als hierboven aangegeven en de vondsten van de eerste nesten (vanaf medio maart tot eind juni) lijkt het alsof er sprake is van drie broedsels, maar dit is niet aannemelijk. Waarschijnlijk speelt hier een verschil van timing van broedcyclus tussen de onderzoeksjaren een rol. Immers, een groot deel van de Middeneuropese Taigaboomkruipers produceren twee broedsels, ongeacht vervangende legsels.

Belangrijk is bovendien dat bij een vroege starter als de Taigaboomkruiper, de weersomstandigheden in het begin de start van het broedseizoen nogal kunnen beïnvloeden (Glutz von Blotzheim & Bauer, 1993). Aangezien de grafiek een resultante is van vier jaar veldwerk, is het verloop van de zangactiviteit een gemiddelde over deze jaren.

Zangimitatie Boomkruiper Tijdens het veldwerk werd minimaal negen maal geconstateerd dat Taigaboomkruipers de zang van de Boomkruiper imiteerden. Meestal bestond de zangstrofe dan uit twee delen: eerst de zangstrofe van de Boomkruiper, daarna direct aansluitend de karakteristieke strofe van de Taigaboomkruiper. In een tweetal territoria betrof het hetzelfde mannetje, dat zich deze kunst blijkbaar eigen had gemaakt.

In één geval (Elzetterbos, 1993) imiteerde een Taigaboomkruiper een Boomkruiper, zonder de eigen

Figuur 6: Zangactiviteit van de Taigaboomkruiper in de loop van het seizoen, weergegeven per week en per 2-weekse periode in de jaren 1993 tot en met 1997. Weergegeven is het gemiddeld aantal waarnemingen per uur.

zangstrofe hieraan vast te plakken. Dit werd verschillende malen in het seizoen bij hetzelfde territoriale mannetje vastgesteld. Hoewel de zang wel iets anders van toon was, was deze praktisch niet te onderscheiden van de Boomkruiper. Het roepje was overigens wel 'normaal'. Het is logisch dat, als dit meer voorkomt, dergelijke Taigaboomkruipers gemakkelijk voor 'gewone' Boomkruipers worden gehouden.

Territoriumgevechten Deze werden meestal in het begin van het seizoen vastgesteld (eind februari tot half maart), tussen Taigaboomkruipers onderling (N=5), maar soms ook met Boomkruipers (N=3). In deze periode zijn de territoria nog niet afgebakend en moeten in de geschikte bosgedeelten de grenzen nog worden bepaald.

Nestvondsten In de onderzoeksperiode zijn in totaal 13 nestvondsten gedaan, vrijwel alle in de Boswachterij Vaals en overwegend toevallsvondsten (tabel 6). Vrijwel zonder uitzondering bevonden de nesten zich achter loshangende schors, in veel gevallen slechts vrij laag. Dit laatste kan echter geflatteerd zijn, omdat hoge nesten natuurlijk minder

gemakkelijk gevonden worden. Het broedsucces is niet onderzocht (tabel 5).

Het nestmateriaal, dat door beide partners wordt aangesleept, werd meestal dicht in de buurt van het nest verzameld (binnen een straal van ca. 70 m). Als vogels zagen dat ze bekeken werden, verschuilden ze zich vaak tijdelijk achter stammetjes. Tijdens het bouwen en ook tijdens het voeren van de jongen werd zelden of nooit geluid gehoord; soms alleen alarm. Aan de grofheid van het materiaal (stukjes schors en fijne takjes voor de ruwbouw of veertjes voor de aankleding) kon het stadium waarin de nestbouw zich bevond worden bepaald.

Tijdens de jongenfase foerageerden de vogels vaak hoog in de bomen en vlogen ze met hun prooiën vaak snel en rechtstreeks naar het nest (N=11). Door dit gedrag waren ze vaak moeilijk te vinden, maar als een vogel gevolgd kon worden, was het nest ook snel ontdekt.

Uitgevlogen jongen Slechts een heel enkele keer werden Taigaboomkruipers met uitgevlogen jongen gezien (N=2). De roep van bedelende jongen lijkt op de gewone roep van de Boomkruiper, maar is zeurderiger. Het heeft wel iets weg van een

Broedcode	Omschrijving	Aantal waarnemingen	Percentage
0	Soort aanwezig		
	Roepende vogel, soms alleen gezien	67	19,4
1	Paartje aanwezig		
1a	Waarneming paartje	37	10,7
1b	Paartje, vogels elkaar voerend	5	1,4
2	Territoriumindicatief		
2a	Zang	181	52,5
2b	Zangimitatie Boomkruiper	9	2,6
2c	Territoriumgevecht		
	- met Taigaboomkruiper	3	0,9
	- met Boomkruiper	5	1,4
3	Nestindicatief		
3a	- slepen met nestmateriaal	10	2,9
3b	- slepen met voer	11	3,2
4	Bewijs voor broeden		
4a	- nestvondst	13	3,8
4b	- pas uitgevlogen jongen	4	1,2

Tabel 5: Totaal aantal waarnemingen van de Taigaboomkruiper in de Zuidlimburgse hellingbossen in de periode 1993-1997 gedurende het broedseizoen (eind februari/begin juli), opgesplitst naar type waarneming. Alle beschikbare waarnemingen (broedvogelonderzoek, Vogelarchieff Limburg, nagekomen meldingen) zijn gebruikt.

Datum	Lokatie	Boomsort en leeftijd	Hoogte nest (m)	Bijzonderheden
3+5-6-1983	Kerperbos	berk	?	achter loshangende schors
21-3-1993	Preusbos	jonge eik	4	achter loshangende schors; op 27-4 nest verlaten, waarschijnlijk niet uitgevlogen
april 1993	Elzetterbos	jonge berk	2	achter loshangende schors
13-4-1994	Kerperbos	dode berkestomp	1,5	achter loshangende schors
2-4-1994	Elzetterbos	eik, 80 jr	4-5	achter loshangende schors
7-4-1994	Kerperbos	onbekend	1,5-2	achter loshangende schors
april 1995	Elzetterbos	dode berk	1,5	achter loshangende schors
23-5-1994	Elzetterbos	dode es, 20 jr	1,5	langs pad, achter loshangende schors; 5 ei en 1 jong
29-3-1997	Elzetterbos	jonge berk	2	onder loshangende schors
25-4-1997	Kruisbos	onbekend	1,5	in half omgevallen boom
30-4-1997	Schimperbos	berk		3 m van pad, mogelijk nest
30-4-1997	Schimperbos	dood stompje	1,5	5 ei; op 11-6 uitgehakt door Grote Bonte Specht
30-4-1997	Schimperbos	dode eik	?	Achter loshangende schors

Tabel 6. Nestvondsten van de Taigaboomkruiper met informatie over nestplaatsen.

Grauwe Vliegenvanger. In de tijd dat er juveniele Boomkruipers en Taigaboomkruipers zijn, kan het heel erg lastig zijn om nog roepende vogels te determineren; voor een zekere waarneming moet een vogel dan zingen of zich goed laten bekijken. Van juveniele vogels moet dan gezien worden door welke soort ze gevoerd worden. Twee maal werd een 'losse' juveniel gezien.

Discussie

Herkomst van de Zuidlimburgse broedvogels

Gezien de verspreiding van de Taigaboomkruiper in België en Duitsland, lijkt het aannemelijk dat de soort vanuit het Aachenerwald en vanuit Hoog-België Limburg binnengekomen is, dus uit zuidoostelijke richting. De soort is reeds langere tijd bekend als broedvogel van het Aachenerwald, in onbekende aantallen (Mildenberger, 1984). Mildenberger veronderstelt ook dat er sprake is van een uitbreiding in noordelijke richting, maar dat deze moeilijk traceerbaar is vanwege de problemen met determinatie van Boomkruiper en Taigaboomkruiper. Na 1984, de periode waar in Zuid-Limburg de soort is toegenomen, zijn geen gegevens bekend. Hetzelfde geldt voor Wallonië, waar de soort volgens de kaart

in Devillers *et al.* (1988) dicht bij Vaals broedt, o.a. bij Eupen. Of er in het Waalse gedeelte grenzend aan Zuid-Limburg sprake is van een aaneengesloten broedverspreiding en contact is met Nederlandse Taigaboomkruipers, is onbekend.

In het verder westelijk gelegen Vlaamse grensgebied, de Voerstreek in de omgeving van St. Martensvoeren en Remersdaal, is het voorkomen van Taigaboomkruipers tot 1985 onbekend (Gabriëls *et al.*, 1994). Ook in de periode na 1985 ontbreken er waarnemingen (pers. meded. J. Gabriëls), maar het gebied wordt ook maar sporadisch door vogelaars bezocht. In het aangrenzende Nederlandse gebied, vanaf het Gulpdal verder westelijk, zijn evenmin Taigaboomkruipers zijn aangetroffen (Van Noorden, 1998). Mogelijk is het Vlaamse gebied dus daadwerkelijk (nog?) niet gekoloniseerd.

Het verdere kolonisatieproces

Het is verleidelijk te speculeren over een verdere toename en het kolonisatieproces van de Taigaboomkruiper (zie figuur 4). Afgaande op de biotoopkeuze en de beschikbaarheid daarvan in Zuid-Limburg, zijn er nog veel niet bezette habitatplekken. Dit geldt overigens ook voor het noordelijk deel van Zuid-Limburg en Midden-Limburg. Ook kan van de ontwikkelingen in de Boswachterij Vaals

worden geleerd dat de dichtheden in de gebieden waar de soort zich reeds gevestigd heeft (zoals de bossen op de westelijk Geuldalhelling) nog verder kunnen toenemen. Vooral nog lijkt het erop dat de soort vooral een voorkeur heeft voor de grotere boscomplexen (het territorium in het Eijserbos daargelaten), zodat verwacht mag worden dat de hellingbossen in het Geuldal als eerste in aanmerking komen om gekoloniseerd te worden. De eerste aanwijzingen daarvoor zijn er al: een winterwaarneming en daarna een zingend mannetje in het St. Jansbos bij Valkenburg in 1998. Het is niet onmogelijk dat in 1998 reeds meer nieuwe plekken ontmerkt zijn bezet.

Indien de bossen bij Houthem en Meerssen bereikt zijn, zou de soort verder noordwaarts kunnen oprukken richting het Bunderbos. Het Savelsbos zou zowel vanuit het noorden (vanuit de hellingbossen van Meerssen via Bemelen) als vanuit het zuiden (vanuit de Voerstreek via Noorbeek/Mheer) kunnen worden gekoloniseerd. Van belang is natuurlijk de aanwezigheid van voldoende geschikte habitatplekken in de vorm van middeloud tot oud loofbos; deze zijn lang niet overal voorhanden. Overigens kan verwacht worden dat de soort niet gemakkelijk open landschappen overbrugt om nieuwe gebieden te bezetten. Mogelijk stopt de kolonisatie na verovering van het Geuldal.

Het is spannend om het verdere koloniesatieverloop van de Taigaboomkruiper in Zuid-Limburg te volgen (foto: A. Diephuis).

Het is dus van belang om de bossen tussen Gulpen en Valkenburg als eerste in de gaten te houden. Let daarom in de wintermaanden goed op rondtrekkende groepjes mezen, waarin zich naast Goudhaantjes en andere zangvogels ook Taigaboomkruipers kunnen bevinden. Het bezoeken van geschikte bosgebieden in het broedseizoen is natuurlijk de beste manier om nieuwe territoria te ontdekken.

Broedvogeldichtheden

De dichtheden van 1,18 tot 2,45 terr./10 ha (gemiddeld 1,74) die in de Zuidlimburgse proefvlakken werden gevonden (tabel 3), zijn voor Europese begrippen vrij hoog. Dichtheden van de ondersoort *macrodactyla* in voldoende grote proefvlakken in Europa varieerden van <0,1 tot 3,4 terr./10 ha, afhankelijk van geografische ligging, bostype en -ouderdom. De hoogste dichtheden werden aangetroffen in eikenbossen (Duitsland) en sparrebossen (Tsjechië; Schepers & Török, 1997). In het Bialowieza-oerwoud in oost-Polen werden gemiddelde dichtheden aangetroffen van 2,2-3,1 terr./10 ha in Elzen-Essenoobos, 1,4-1,8 terr./10 ha in lindenrijk Eiken-Haagbeukenbos en 1,3-1,5 terr./10 ha in naaldbos met enige bijmenging van loofbomen (Glutz von Blotzheim & Bauer, 1993). Het betreft rijk gestructureerde loof- en naaldhoutbossen met zeer oude bomen. In de rond dit oerwoud gelegen, voor Nederlandse begrippen nog steeds zeer rijke en gevarieerde loof- en naaldbossen, waren de dichtheden wat lager n.l. 0,8-1,2 terr./10 ha.

Zowel de dichtheden in de proefvlakken als de totale gemiddelde dichtheid (0,87 terr./10 ha) in Zuid-Limburg zijn dus in vergelijking hiermee zeker niet laag, zeker niet als we bedenken dat deze zich aan de uiterste westgrens van het verspreidingsgebied bevinden. Daarbij moeten we aantekenen dat de gemiddelde dichtheid eerder een minimale dan een reële dichtheid is, omdat ook de ongeschikte en niet-bezette bosgedeelten zijn meegerekend.

Ter vergelijking: de dichtheden van de Boomkruiper in een groot aantal Zuidlimburgse hellingbossen varieerden volgens Ganzevles *et al.* (1985) tussen 0,3 en 4,5 terr./10 ha en volgens Van Noorden & Ellenbroek (1997) tussen 1,9 en 3,7 terr./10 ha. De hoogste dichtheden werden bereikt waarin ook de Taigaboomkruiper het meest wordt aangetroffen: het gevarieerde, middeloude tot oude Eiken-Beukenbos.

Biotoopkeuze

De grote voorkeur voor het gevarieerde loofbos is opmerkelijk; in de aangrenzende gebieden en ook in veel andere delen van Midden-Europa legt de Taigaboomkruiper een voorkeur voor middeloude en oude sparrebossen aan de dag. In Zuid-Limburg lijkt de soort dit bostype niet te mijden, maar heeft dit zeker niet de voorkeur. Het feit dat de Fijnsparelders de belangrijkste boomsoort voor de Taigaboomkruiper is (Glutz von Blotzheim & Bauer, 1993), zegt wellicht meer over het aanbod van dit bostype. Immers, in uitgestrekte gebieden (zoals bijvoorbeeld in Ardennen en Eifel) zijn de oorspronkelijke loofbossen vervangen door naaldhout-productiebossen, veelal bestaande uit Fijnsparelders. De Taigaboomkruiper heeft dit bostype als 'vervangingshabitat' bezet in plaats van het veel optimalere oude loofbos. Glutz von Blotzheim & Bauer (1993) stellen dat het aanbod aan nestplaatsen een sterk bepalende factor is; dit is in de gevarieerde loofbossen natuurlijk veel groter dan in sparrebossen hetgeen het verschil in voorkeur verklaart. Daarnaast is om te foerageren de factor stamoppervlak (in m²/ha) van belang: een zeker aantal enkele oude, dikke bomen (zoals de Eiken-Beukenbos op de hellingen) of een groot aantal dunne, vaak dode stammetjes (zoals de Eiken-Berkenbos op de plateaus) kunnen daarbij in een rijk insectenaanbod voorzien.

Beheer en ontwikkeling Zuidlimburgse bossen

Met het verdwijnen van het middenbosbeheer (waarbij sprake was van hakhout met overstaanders) sinds het begin van deze eeuw, krijgen de Zuidlimburgse hellingbossen een kans zich te ontwikkelen tot volwassen, gevarieerde loofbossen. De oudste bomen (deels overstaanders) zijn nu 100-120 jaar oud. Het beheer in grote delen van deze bossen is hedentendage gericht op een zo natuurlijk mogelijke bosstructuur. Het niet meer uitvoeren van het oude middenbosbeheer leidt in deze bostypen tot een grote ornithologische betekenis omdat het bos de kans krijgt ouder te worden en meer structuurrijkdom krijgt. Ook neemt het aandeel holenbroeders en stamfoerageerders toe. In dergelijke bostypen worden hoge broedvogeldichtheden aangetroffen, namelijk ca. 185 terr./10 ha, terwijl het gemiddelde in Zuid-Limburg ca. 125 terr./10 ha bedraagt (Ganzevles *et al.*, 1985).

Het is niet voor niets dat juist in dit bostype Taigaboomkruipers worden aangetroffen; ze kennen de grootste structuurvariatie, er is een groot stamoppervlak (dikke bomen) en er is veel dood hout. In een aantal gevallen komt de soort hier samen voor met de Middelste Bonte Specht, zoals in het Elzeterbos en het Kerperbos (Schepers *et al.*, 1997; Schotman, 1998). Gezien deze vogelrijkdom, de bijzondere broedvogelsamenstelling en het voorkomen van een aantal landelijk zeer zeldzame soorten, vormen deze bossen een 'buitenbeentje' in het Nederlandse bosareaal. Bovendien vormen ze voor diverse soorten de 'toegangspoor' vanuit het Belgische en Duitse achterland. Ook ten aanzien van de overige fauna zijn deze bossen in landelijk opzicht zeer bijzonder, denk maar aan het voorkomen van Grote Bosmuis (Foppen & Bergers, 1985), Hazelmuis (Foppen, 1995), een rijke boombewonende vleermuisfauna (Helmer, 1987), om over de Lynx (Backbier & Gubbels, 1996) nog maar te zwijgen. Deze nationaal bijzondere bossen verdienen dan ook de status van natuurlijk en zelfregulerend bos, zonder menselijke beheersactiviteiten of compromissen naar houtteelt of recreatief gebruik. Vooral het niet kappen van oude bomen, en het niet opruimen van dood hout zijn daarbij essentieel. Een aanwijzing van meer gebieden als 'strikt bosreservaat' (zoals nu reeds aanwezig in 15 ha van het Vijlenerbos) is dan ook zeer gewenst. Mits een verdere extensivering van het bosbeheer plaatsvindt, lijkt de Taigaboomkruiper een gouden toekomst te hebben in Zuid-Limburg.

Dankwoord

Een groot aantal personen vergezelden mij op een of meerdere dagen bij het veldwerk, met name Ran Schols, Karel Lemmens, Max Berlijn, Guido Keijl, Pim de Nobel, Ruud Foppen, Fred Hustings en Sandra Kemp. De karteerders van de provincie Limburg in 1997 waren Jean-Paul Ongenaë, Ludy Verheggen, Ruud van Dongen, Frank Ellenbroek en Boena van Noorden. De provincie Limburg wordt bedankt voor gebruik van haar gegevens. Ran Schols wordt bedankt voor het leveren van de 'losse waarnemingen' uit het Vogelarchief Limburg. Aanvullende waarnemingen ontving ik van Anne Diephuis, Johan de Jong, Peter Meininger, Paul Evers, Justin Jansen, Max Berlijn en Mark Bakker. Ernest van Asseldonk maakte geluidsopnamen. Gerard Jonkman (Staatsbosbeheer) leende mij de beheerskaar-

ten van de bossen. Tenslotte dank aan Boena van Noorden en Fred Hustings voor het kritisch doorlezen van een eerdere versie van dit artikel.

Literatuur

- Backbier, L.A.M. & E.J. Gubbels, 1996. Waarnemingen van de Lynx in Limburg. *Natuurhistorisch Maandblad* 85: 171-176.
- Daunicht, W.D. 1991. Unterschiedungsmerkmale im Großgefieder von Wald- *Certhia familiaris* und Gartenbaumläufer *C. brachydactyla*. *Limicola* 5: 49-64.
- Devillers, P., W. Roggeman, J. Tricot, P. Del Marmol, C. Kerwijn, J.-P. Jacob & A. Anselin, 1988. Atlas van de Belgische Broedvogels. Brussel.
- Dijk, A.J. van. 1996. Broedvogels inventariseren in proefvlakken (Handleiding Broedvogel Monitoring Project). SOVON, Beek-Ubbergen.
- Gabriëls, J., J. Stevens & P. van Sanden. Broedvogelatlas van Limburg. Veranderingen in aantallen en verspreiding na 1985. Likona, Hasselt.
- Foppen, R., L. Verheggen & H. Erkenbosch. 1995. Zomernesten van de Hazelmuis in Zuid-Limburg. Ecologie en verspreiding. *Natuurhistorisch Maandblad* 84: 200-212.
- Foppen, R. & P. Bergers. 1985. Een populatie Grote Bosmuizen (*Apodemus flavicollis*) in de Vijlenerbossen. Doctoraalverslag Zoölogisch Laboratorium, Afdeling Dieroecologie, Katholieke Universiteit Nijmegen/Staatsbosbeheer, Roermond.
- Glutz von Blotzheim, Urs. N. & K.M. Bauer. 1993. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*. Band 13/II. Passeriformes (4. Teil). AULA Verlag, Wiesbaden.
- Helmer. W. 1987. Vleermuizen in Mergelland-Oost. Rapport Consulentschap Natuur, Milieu- en Faunabeheer. Roermond.
- Hustings, F. 1983. Gegevens over het voorkomen van een aantal vogelsoorten in de Boswachterij Vaals. In *Vogelvlucht* 6: 7-19.
- Hustings, F. 1985. Een inventarisatie van broed- en wintervogels in het Onderste en Bovenste Bos bij Epen. *Natuurhistorisch Maandblad* 74: 9-16.
- Mildenberger, H. 1984. *Die Vögel des Rheinlandes* 2. Düsseldorf.
- Noorden, B. van & F. Ellenbroek. 1997. Provinciale broedvogelkartering van het Zuidelijk Heuvelland in 1997: *last but not least*. *Limburgse Vogels* 8 (3): 105-114.
- Noorden, B. van 1998. Broedvogels van het Westelijk Heuvelland. Avifaunakartering Limburg, deelgebied VI, 1995. Provincie Limburg, Maastricht.
- Provincie Limburg, 1998. *Bosnota Limburg*. Provincie Limburg, Maastricht.
- Schols, R. & F. Schepers. 1991. Broedvogels van het Noordelijk Peelgebied. Avifaunakartering Limburg, Deel I. Provincie Limburg, Maastricht.
- Schepers, F.J. 1984. Broedvogels van het Eijserbos. Broedvogelinventarisatie van een Zuidlimburgs hellingbos in 1983. Rapport, uitgave Staatsbosbeheer, Roermond.
- Schepers, F.J. 1994. Taigaboomkruipers in Zuid-Limburg. *Dutch Birding* 16: 221-225.
- Schepers, F.J. & J. Török. 1997. Treecreeper *Certhia familiaris*. In: Hagemeyer, E.J.M. & M.J. Blair (eds.). *The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their distribution and abundance*. T&AD Poyser, London, pag. 652-653.
- Schepers F., J. Boeren & F. Ellenbroek. 1997. Het jaar van de Middelste Bonte Spechten. *Limburgse Vogels* (8): 74-77.
- Schotman, A. 1998. Begin opmars van de Middelste Bonte Specht in Nederland? *Limburgse Vogels* 9 (2): 55-59.
- Wiegant, W.M., G.H. Steinhaus & CDNA. 1994. Rare birds in The Netherlands in 1992. *Dutch Birding* 16: 133-147.

Frans Schepers, Cornwallplein 18, 6137 JW Sittard

De Bonte Kraai in Limburg

Henk Alards

Juist op het moment dat de Bonte Kraai als een aparte soort wordt beschouwd lijkt hij bijna uit Nederland verdwenen te zijn.

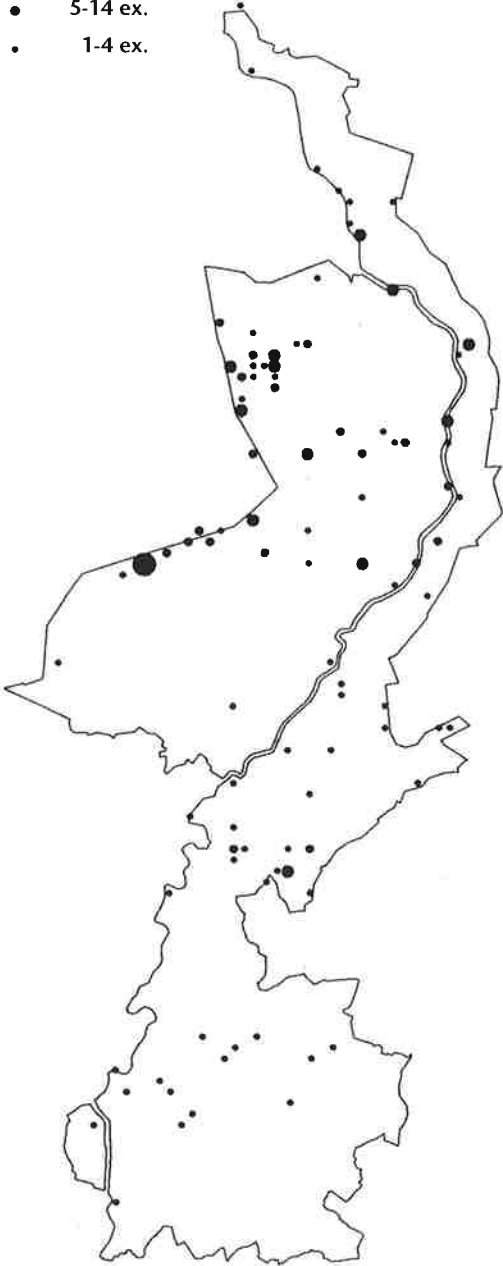
Naar aanleiding van het opsplitsen van de Zwarte Kraai *Corvus corone corone* en de Bonte Kraai *Corvus corone cornix* in aparte soorten leek het mij interessant om eens alle waarnemingen die in het Vogelarchief Limburg zijn opgeslagen op een rijtje te zetten. Daarnaast zijn er aanvullende gegevens gebruikt die enkele jaren geleden door Ernest van Asseldonk zijn verzameld. In totaal gaat het om 497 waarnemingen van in totaal 3.999 pleisterende exemplaren.

Doordat de Bonte Kraai gemakkelijk te onderscheiden is van de Zwarte Kraai, zijn er zeer veel waarnemingen doorgegeven. Vanaf 1960 zijn er vrijwel jaarlijks waarnemingen bekend. Vóór 1960 is er momenteel alleen nog een melding uit 1951 en 1948 in het waarnemingenarchief opgenomen. Uit de literatuur zijn overigens wel veel Limburgse meldingen van vóór 1960 bekend.

Voorkomen in Nederland

De Bonte Kraai is in Nederland hoofdzakelijk win-

- > 40 ex.
- 15-40 ex.
- 5-14 ex.
- 1-4 ex.

Figuur 1. Verspreiding van de Bonte Kraai in Limburg gedurende de periode 1960-1997 (maxima per km-hok).

tergast. Slechts enkelen komen hier tot broeden en vaak zijn het dan ook nog eens gemengde paren met de Zwarte Kraai. Broedsels worden vrijwel alleen op de Waddeneilanden geconstateerd.

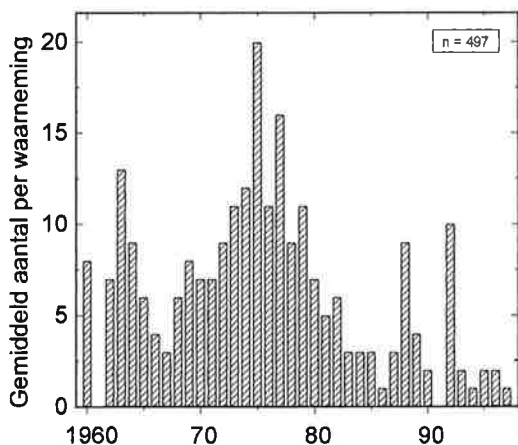
De hier overwinterende vogels komen vooral uit Scandinavië, Denemarken en Finland. Doordat Nederland aan de zuidrand van het overwinteringsgebied ligt zijn de aantallen overwinteraars in verhouding nooit erg groot geweest. De meeste Bonte Kraaien overwinteren tegenwoordig in Midden- en Zuid-Zweden. In Nederland zijn momenteel (1990-1993) de Flevopolders, Zuidwest-Drenthe, het Lauwersmeergebied en het gebied ten zuidwesten van Veendam de belangrijkste overwinteringsgebieden (Boele *et al.*, 1998).

De laatste 30-40 jaar wordt er een spectaculaire achteruitgang van het aantal overwinteraars geconstateerd (Meininger & Slob, 1983). De trend in de PTT-tellingen laat eveneens een flinke achteruitgang zien (Boele *et al.*, 1998).

Voorkomen in Limburg

De Bonte Kraai is in Limburg in vergelijking met de rest van Nederland nooit talrijk geweest. De verspreiding in Limburg is niet gelijkmatig over de provincie verdeeld. Zo blijkt uit het Vogelarchief Limburg dat de meeste Bonte Kraaien in het midden en noorden van Limburg zijn gezien. Met name het Peelgebied, het Maasdal en het gebied ten oosten van Echt waren de favoriete plekken. De meeste Zuidlimburgse meldingen zijn afkomstig van het plateau van Margraten (figuur 1). Dit heeft vast en zeker te maken met het open karakter van het landschap in deze gebieden. In een open landschap liggen namelijk maar weinig territoria van Zwarte Kraaien. Gebleken is dat Zwarte Kraaien ook in de winter hun territorium fel blijven verdedigen tegen andere Zwarte Kraaien maar ook tegen Bonte Kraaien. De Zwarte Kraaien die zich vaak op houden te midden van de overwinterende Bonte Kraaien zijn meest nog ongepaarde vogels zonder territorium.

In Zuid-Limburg wordt al ver voor 1965 een teruggang in de aantallen gemeld. Hens (1965) zegt hierover "Thans minder talrijk in Zuid-Limburg dan eertijds". Hij maakt melding van tientallen exemplaren op de vuilstort bij Brunssum op 10 februari 1941 en op 2 november 1948 van grote groepen op de Brunsummerheide. In Zuid-Limburg worden na

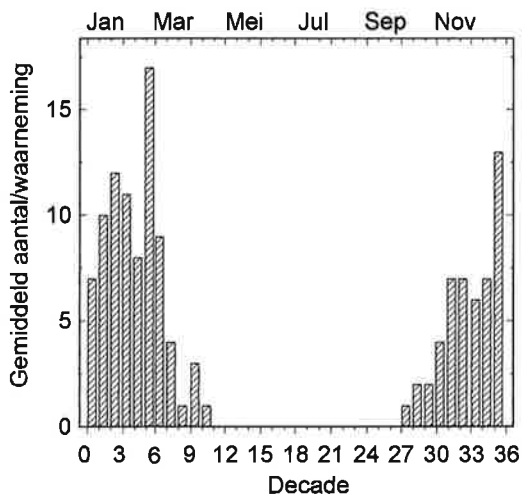

Figuur 2. Het gemiddelde aantal Bonte Kraaien per waarneming per jaar in Limburg gedurende de periode 1960-1997.

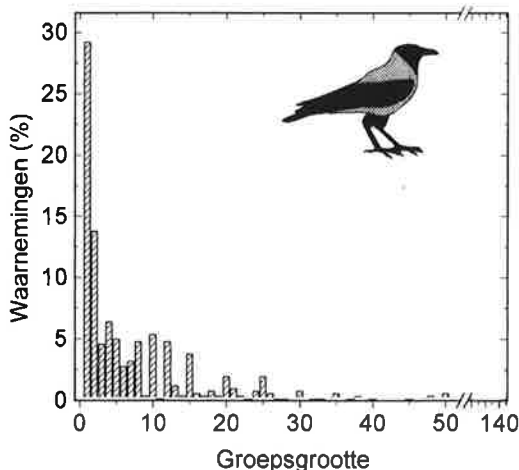
1970 nog slechts sporadisch Bonte Kraaien gezien. De laatste Zuidlimburgse waarnemingen dateren van 1983. In Midden- en Noord-Limburg kunnen dan nog steeds groepen van tientallen exemplaren worden waargenomen (Ganzevles *et al.*, 1985). Het aantalsverloop laat een duidelijk tweetoppig beeld zien. Een eerste piek zien we tijdens de strenge winter van 1963. Daarna neemt het aantal af

tot een minimum in 1967 (figuur 2). Daarna neemt het aantal weer toe en bereikt halverwege de zeventiger jaren een maximum. Opvallend is dat in Nederland al vanaf begin jaren '60 een teruggang wordt gemeld (Meininger & Slob, 1983), terwijl in Limburg juist in die periode het aantal toeneemt. De oorzaak hiervan is voornamelijk niet te achterhalen (figuur 2). Met uitzondering van de strenge winter van 1963 lijkt er geen enkel verband te bestaan tussen de strengheid van de winter en het aantal Bonte Kraaien in Limburg.

Dit beeld komt overeen met dat in de rest van Nederland (Boele *et al.*, 1998). Na de piek rond 1975 nemen de aantallen per waarneming gestaag af, met uitzondering van twee uitschieters in 1988 en 1992. De laatste vijf jaar komt het gemiddelde aantal per waarneming niet meer boven de twee uit. De afname van het aantal in Nederland overwinterende Bonte Kraaien heeft te maken met een verandering van het trekgedrag. De vogels overwinteren tegenwoordig noordelijker. In de literatuur worden als verklaring hiervoor veranderingen in de Noord-europese landbouw genoemd. Ook een verband met klimaatveranderingen valt niet uit te sluiten (Meininger & Slob, 1983 en Boele *et al.*, 1998). Opvallend is de plaatstrouw van in Limburg overwinterende Bonte Kraaien. Hoewel de vogels niet individueel herkenbaar zijn blijken de vogels jaar in jaar uit op exact dezelfde percelen terug te keren.

Figuur 3. Het seizoensverloop van de Bonte Kraai in Limburg gedurende de periode 1960-1997.

Figuur 4. De groepsgrootte van overwinterende Bonte Kraaien in Limburg gedurende de periode 1960-1997.

*De Bonte Kraai is in Limburg een zeldzaamheid geworden
(foto: P. Palmen)*

Seizoensverloop

De eerste Bonte Kraaien komen gedurende de eerste decade van oktober in Limburg aan. Tijdens de maand oktober nemen de aantallen snel toe. Reeds eind oktober zijn de vogels bijna op wintersterkte. In de eerste decade van februari wordt het maximum bereikt, daarna nemen de aantallen langzaam af tot de tweede decade van maart. Eind maart haasten de vogels zich naar hun broedgebieden en een maand later is de Bonte Kraai geheel uit Limburg verdwenen (figuur 3). De laatste vogels worden in de tweede decade van april gezien. De uiterste Limburgse voorjaarsdatum is 15 april 1983. Toen werd er op twee verschillende plaatsen in Zuid-Limburg (Schinnen en Nuth) een exemplaar waargenomen. De vroegste waarneming is van een exemplaar dat op 3 oktober 1977 op een akker bij de Doort bij Echt werd gezien. Hens (1965) noemt een geval van overzomeren of een poging daartoe. Bij Maastricht hield zich namelijk in mei en juni 1956 een exemplaar op.

Groepsgrootte

Het grootste deel (29%) van de waarnemingen heeft betrekking op solitaire vogels (figuur 4). Groepjes van twee exemplaren worden al minder vaak gezien

(14%). Groepen tot 15 exemplaren behoorden in het verleden zeker tot de mogelijkheden. Grotere groepen komen slechts sporadisch voor (figuur 4). De hoogste uitschieter is een waarneming van een groep van 150 exx. op 22-12-1975 rond de Groote Peel. Een dag eerder werd op dezelfde plaats een groep van 100 exemplaren geteld. Opvallend in dit verband is de grote mate van afwezigheid vanaf begin jaren tachtig rond dit gebied. Waar vroeger in de wintermaanden toch jaarlijks 10-tallen vogels werden geteld wordt de soort hier nu nog maar zeer zelden gezien.

De enige plaats waar nu nog jaarlijks overwinteraars gezien worden is langs de Timmermansweg bij Ysselsteyn. Hier worden, ook de laatste jaren, regelmatig nog drie exemplaren gemeld. In de rest van Limburg wordt slechts sporadisch nog een exemplaar gezien. Het wintermaximum voor Limburg zal momenteel niet ver boven de 5 exemplaren liggen! Feit is dat de Bonte Kraai in Limburg een zeldzame verschijning is geworden.

Dankwoord

Dit artikel is tot stand gekomen met medewerking van Boena van Noorden. Ran Schols heeft mij de waarnemingen uit het Vogelarchief Limburg bezorgd en op de valreep kreeg ik nog een lading onverwerkte Limburgse waarnemingen van Ernest van Asseldonk toegezonden. Deze heren worden allen bedankt voor hun medewerking.

Literatuur

- Boele A, C. van Turnhout, H. Sierdema & R. Meijer, 1998. Punt Transect Tellingen van wintervogels in Nederland in het seizoen 1995/96. SOVON Monitoringsrapport 1998/03. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Ganzevles W., F. Hustings, F. Schepers, J. Ummels & W. Vergoossen, 1985. Vogels in Limburg. Natuurhistorisch Genootschap, Maastricht.
- Hens P.A., 1965. De avifauna van de Provincie Limburg. Benevens een vergelijking van die der aangrenzende gebieden. Natuurhistorisch Genootschap, Maastricht.
- McIninger P.L. & G.J. Slob, 1983. Voorkomen van de Bonte Kraai in het Deltagebied in 1973-82. Limosa 56: 243-247.

Aantalsperikelen bij de Ringmus

Hans Phijl & Frans Schepers

De vogelaars van de wat minder jonge generatie zal het zijn opgevallen: het aantal Ringmussen *Passer montanus* is sinds de jaren '70/'80 drastisch afgenomen. Menigeen mist in de nazomer de zwermen van dit sympathieke vogeltje in de korenvelden, of het gezellige getjilp langs houtwallen en in knotbomen in het voorjaar. De terugval wordt in verband gebracht met de algehele veranderingen in het agrarisch cultuurlandschap.

Maar wat zeggen de cijfers? Kwantitatieve gegevens uit Limburg zelf zijn nauwelijks voorhanden. Aan de hand van landelijke BMP-indexen van SOVON, literatuur uit omliggende gebieden en met behulp van nestkastgegevens uit Vijlen-Vaals hebben we een beperkte analyse gemaakt.

De kale cijfers

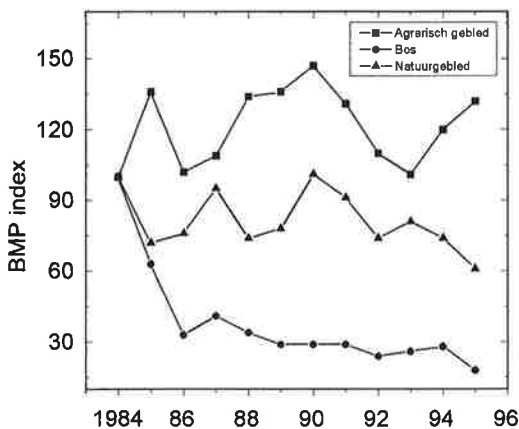
Landelijke cijfers Dankzij de indexcijfers van het broedvogelonderzoek van SOVON (Van Dijk *et al.*, 1996), beschikbaar over de periode 1984 tot en met 1995, kunnen we constateren dat de aantalsontwikkeling nogal genuanceerd ligt: er blijkt namelijk een

groot verschil tussen de trends per biotoop (figuur 1). In bosgebieden nam de soort tussen 1984 en 1987 zeer fors in aantal af, waarna deze op een constant laag niveau blijft hangen. De afname over deze periode bedraagt evenwel zo'n 70%. In natuurgebieden (duin, moeras e.d.) kent de soort sterke wisselingen, waarbij 1987 en 1990 pickjaren waren. Na 1990 nam de soort echter met zo'n 30% af, zodat de afname berekend over de totale periode zo'n 20% bedraagt. In agrarisch gebied neemt de soort tussen 1984 en 1990 juist toe met ruim 30% (ondanks een tussentijdse daling in 1986 en 1987), daarna is er weer een daljaar in 1993 en een toename naar 1995. Opmerkelijk is dat de toename van de index voor zowel agrarisch gebied en natuurgebied leidde tot een piek in 1990.

Het biotoop bos laat dus een totaal afwijkend beeld zien. Hoe de aantalsontwikkelingen op landelijk niveau waren vóór 1984, is niet bekend omdat het BMP pas toen startte.

Limburgse gegevens In Limburg zijn helaas weinig gebieden waar reeds lang Ringmussen worden geteld in het kader van territoriumkarteringen. Een van de weinige gebieden is de Brunssummerheide, waar de aantalsontwikkeling tussen 1975 en 1996 bekend is. Medio jaren zeventig was de soort in dit gebied 'bloedje algemeen en leek het nonsens om dit onkruid onder de zangvogels te tellen' (Hustings, 1996). Deze situatie leek eind jaren zeventig nog onveranderd, maar medio jaren tachtig was duidelijk dat er wat aan de hand was. De aantallen waren gehalveerd en sindsdien heeft de afname in snel tempo doorgezet. Van de 120 territoria in 1975 waren er in 1979 nog 100 over, in 1984 nog 55 en vanaf 1986 jaarlijks minder dan 10! Deze trend is dus aardig te vergelijken met de landelijke trend voor bosgebieden.

Ook in kringen van nestkastcontroleurs (vele IVN-afdelingen en werkgroepen van de Vogelwacht Limburg) is de desastreuze afname van de Ringmus bekend. Werden in de jaren zeventig nesten van Ringmussen bijna consequent verwijderd, en werd met veel pijn en moeite getracht de openingen

Figuur 1: Landelijke broedvogelindexen van de Ringmus (gegevens SOVON) in de periode 1984-1995, uitgesplitst naar biotoop.

In de omgeving van Vaals is de Ringmus sterk afgenomen (foto: P. Palmen)

precies zo te maken dat de Ringmus er nèt niet in kon, tegenwoordig is men blij met een Ringmus in een kast.

Als voorbeeld geldt een gebied waar al bijna drie decennia lang nestkasten worden gecontroleerd: het werkgebied van IVN Vijlen-Vaals. Hier wordt op een zevental locaties sinds 1971 een groot aantal nestkasten gecontroleerd: in het eerste jaar 50 kasten, tussen 1972 en 1997 tussen de 95 en 115 kasten. Deze hangen overwegend in bos: Vijlenerbos (zo'n 30 kasten), hellingbos in het dal van de Selzerbeek (55 kasten, Schneeberg en Wachtelkopf, net in Duitsland), een aantal zwaar met bomen begroeide holle wegen en het park bij Kasteel Lemiers (rest van de kasten). De kasten waren meestal van hetzelfde type; bij een deel van de kastjes werd de invliegopening met plaatjes wel verkleind (tot 27 mm), maar dit hield de Ringmussen niet tegen.

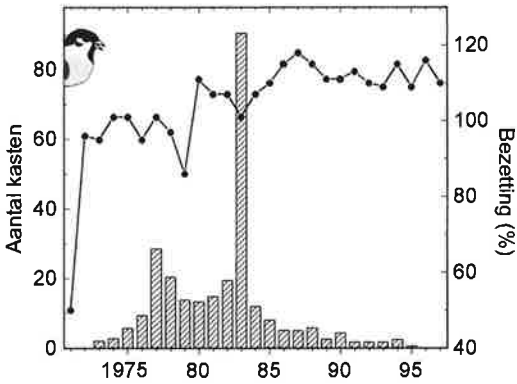
De resultaten van het nestkastonderzoek zijn uitgedrukt als het percentage bezette kasten per jaar (figuur 2). Hier zien we in de periode 1972-1996 een opmerkelijke ontwikkeling: eerst een gestage toename in de periode 1972-1977 tot een bezettingspercentage van zo'n 30%, vervolgens een halvering in drie jaar tijd (15% in 1980), en plotsklaps een enorme piek van ruim 90% in 1983! Na dat jaar klapte de populatie weer in tot op het oude niveau van minder dan 15%, waarna vervolgens de soort langzaam maar zeker verder afnam. In 1995 broedde de soort voor het laatst. In 1997 was er nog wel een broedpoging. Al met al, een trend die vanaf

1984 een treffende gelijkenis vertoont met de landelijk bos-trend (figuur 1).

Wat gebeurde er in 1983? De aantalspiek in 1983 is natuurlijk zeer opmerkelijk. Hoe kon de soort zo sterk toenemen? Maar ook: hoe kon zij het jaar daarop ook weer zo sterk afnemen? Welke factoren waren in het spel?

Daarbij is het aardig te kijken naar het broedsucces, uitgedrukt in het aantal uitgevlogen jongen per broedsel. Dit was over de periode 1971-1997 gemiddeld 4,57 (sd = 0,91, minimum 1,2; maximum 6,1). Het minimum van 1,2 jongen per broedsel (n=97 broedsels) was een flinke uitschieter naar beneden, terwijl het bezettingspercentage het hoogst was, namelijk 90,7% (n=97).

Zowel het jaar ervoor als het jaar erna lag het broedsucces dicht bij het gemiddelde: in 1982 4,8 (n=21) en in 1984 4,3 (n= 13) uitgevlogen jongen per broedsel. Het aantal broedsels in 1983 leidde dus niet tot een *baby-boom* onder de Ringmussen, laat staan een toename van het bezettingspercentage in het jaar daarop; integendeel. Opgemerkt dient te worden dat deze gegevens geen onderscheid maken tussen 1^e en 2^e broedsels. Direct na het uitvliegen van het eerste broedsel werden de kasten steeds schoongemaakt. Tot nu toe is deze gebeurtenis voor ons onverklaarbaar. Hebben strenge winters misschien een invloed gehad? We hebben in de literatuur ook verder geen aanwijzingen voor een mogelijke verklaring kunnen vinden.

Figuur 2: Bezettingspercentage van Ringmuskasten in de omgeving Vijlen-Vaals in de periode 1971-1997 (vertikale balken). Tevens is het aantal opgehangen kasten weergegeven (puntenlijn; gegevens IVN Vijlen-Vaals).

Berichten uit de omgeving

Uit diverse literatuurbronnen blijkt dat de achteruitgang van de Ringmus in ons land en ook andere Westeuropese landen al langer aan de gang is. Opmerkelijk is dat er op de langere termijn behoorlijke fluctuaties in de populatie zijn opgetreden. De aantalsfluctuaties na 1984 in de landelijke indexen (figuur 1) moeten dan ook in het perspectief van een algehele achteruitgang in West-Europa worden geplaatst.

De kentering die eind jaren '70 en begin jaren '80 optrad, waarbij de aantallen zeer sterk afnamen (tot zo'n 70-80%), is in elk geval ook vastgesteld in Groot-Britannië, waar in het kader van de Common Bird Census de Ringmus vanaf 1962 gevolgd kon worden (Marchant *et al.*, 1990). Deze afname is voorafgegaan door een toename rond het midden van deze eeuw (Fuller *et al.*, 1995). Bij deze achteruitgang in de jaren '70 en '80 wordt een duidelijke parallel getrokken met andere soorten van het agrarisch cultuurlandschap, zoals Grauwe Gors, Geelgors, Veldleeuwerik, Kneu en Patrijs.

Hoewel de indexreeksen voor de Nederlandse situatie jonger zijn, lijkt echter ook hier dat de soort in de jaren '70 op zijn top zat na een eerdere toename (Jonkers, 1988). De soort zou dus eerst zijn toegenomen en daarna weer sterk zijn afgenomen.

De reden van achteruitgang wordt met name gezocht in de veranderingen in de landbouw. Opmer-

kelijk is dat de toename in de jaren '60 en '70 plaatsvond in een periode dat het gebruik van organochloorverbindingen in de landbouw hoogtij vierde, waar de soort blijkbaar niet direct nadeel van ondervond. Des te opmerkelijker is het dat wordt vermoed dat het grootschalige gebruik van herbiciden en pesticiden in de laatste decennia een belangrijk aandeel heeft in de achteruitgang van de soort (Fuller *et al.*, 1995). Schaalvergroting, nettere oogstmethoden, sneller omploegen van graanakkers, afname van (on)kruiden en overhoekjes hebben geleid tot een smetteloos boerenland met nog maar weinig Ringmussen.

Deze terugval in het agrarisch cultuurland zal ook zijn gevolg hebben gehad voor de in bossen broedende Ringmussen. Het is echter opmerkelijk dat zowel in Engeland als in Nederland op basis van de landelijke indexcijfers blijkt dat de soort in de bossen een sterkere terugval heeft gekend dan in het cultuurlandschap. Dit heeft er paradoxaal genoeg toe geleid dat er in het cultuurlandschap nog steeds Ringmussen broeden, maar in de bossen de soort vrijwel is uitgestorven. Dit zou erop kunnen duiden dat bos voor de Ringmus een sub-optimaal biotoop is, en ze hier dus alleen voorkomen in de betere jaren. Wellicht moeten Ringmussen in het bos langere afstanden afleggen om in het agrarisch gebied te foerageren, zodat deze broedsels alleen succesvol zijn bij een groot voedselaanbod. Ringmussen in agrarisch gebied kunnen daarnaast het geringe voedselaanbod mogelijk compenseren door langer te foerageren en dicht bij de voedselbronnen te broeden. Het is echter moeilijk deze hypothesen ook daadwerkelijk te bewijzen.

Oproep

Het lijkt ons aardig van meer gebieden in Limburg nestkastgegevens te analyseren op de aanwezigheid van Ringmussen. Bij IVN-afdelingen en werkgroepen van de Vogelwacht Limburg moeten wat dit betreft langjarige reeksen aanwezig zijn. Graag zouden we een overzicht van deze gegevens willen maken om misschien verklaringen te kunnen vinden voor de trends bij de Ringmus.

Daarom doen wij bij deze een oproep om dergelijke gegevens naar ons toe te sturen. Dat is zeer eenvoudig: het gaat immers alleen om het aantal beschikbare kasten en het aantal door Ringmussen bezette kasten per jaar, uitgesplitst naar 1^e of 2^e broedsel.

Uiteraard zijn ook gegevens welkom over aantallen eieren, nestjongen, en eventuele bijzonderheden. Gelieve deze gegevens op te sturen naar de eerste auteur. Bij voorbaat dank!

Dankwoord

De leden van IVN-afdeling Vaals stonden aan de basis voor bovenstaand stukje, waarvoor onze dank. Rob Vogel (SOVON) wordt bedankt voor het aanleveren van de landelijke indexcijfers. Boena van Noorden leverde zinvol commentaar.

Literatuur

- Fuller, R.J., R.D. Gregory, D.W. Gibbons, J.H. Marchant, J.D. Wilson, S.R. Baillie & N. Carter. 1995. Population declines and range contractions among lowland farmland birds in Britain. *Conservation Biology* 9: 1425-1441.
- Hustings, F. 1996. Broedvogels van de Brunsummerheide 1975-1996. SOVON-inventarisatie-rapport 1996/11. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Jonkers, D. 1988. Wat is er met de Ringmus aan de hand? Nieuwsbrief SOVON, Werkgroep nestkasten 6 (1): 4-6.
- Marchant, J.H., R. Hudson, S.P. Carter & Ph. Whittington. Population Trends in British Breeding Birds. BTO, Tring.

Hans Phijl, IVN Vijlen-Vaals, Maastrichterlaan 162f, 6291 EW Vaals
Frans Schepers, Cornwallplein 18, 6137 JW Sittard

Begin opmars Middelste Bonte Specht in Nederland?

Alex Schotman

Toen we omstreeks 1994 op het Instituut voor Bos en Natuuronderzoek (IBN-DLO) een simulatiemodel voor een netwerkpopulatie van de Middelste Bonte Specht in het Rijndal maakten, geloofden we nog niet echt dat deze soort op korte termijn een klauw aan de boom zou krijgen in Nederland. Weliswaar leek her en der in Nederland voldoende habitat aanwezig voor een kleine populatie, maar de dichtstbijzijnde populaties lagen, afgezien van Zuid-Limburg, toch al gauw 100 km over de grens (Mildenberger, 1984). De toename in België was bekend, maar ja, de soort had wel eens vaker oplevingen gekend. Onder andere in Twente en de Achterhoek zoals beschreven in *Ficedula* door Meijerink (1992), De Bruijn (1992) en Wichmann (1952) in *Ardea*.

Inmiddels ziet de situatie er veel rooskleuriger uit. Ook in Duitsland lijkt sprake te zijn van een toename (Flade, 1994). De populatie in het westelijk deel van Nedersachsen, met het Hasbruch als kern van

een netwerk met 2.000 ha Eiken-Beuken- en Eiken-Haagbeukenbos, handhaaft zich en heeft een omvang van 100 tot 175 paren (Veenstra 1995, en mondelinge mededeling Südbeck, Stegink & Meinecke, 1997; Heckenroth *et al.*, 1997). Lokaal is sprake van een verdubbeling van het aantal broedparen. Dit heeft ook geleid tot een toename van de waarnemingen in Nederland. Het in Groningen waargenomen exemplaar komt waarschijnlijk uit deze omgeving (Alblas, 1997). De vestiging in Zuid-Limburg zoals beschreven in *Limburgse Vogels* (Schepers *et al.*, 1997) past in een wijd verbreide trend en hoeft dus geen kortdurende opleving te zijn.

Toestand in 1998

Voor vele vogelaars geldt "eerst zien en dan geloven". Met dat motto ben ik op de valreep van het inventarisatie-seizoen (eind april) in 1998 naar Zuid-

Limburg getogen om met eigen ogen het wonder te aanschouwen. Nou, dat viel niet tegen. Het eerste bezoek aan het Kruisbos (bij Mechelen), zonder cassetterecorder en na de middag, leverde nog niks op. De volgende ochtend op dezelfde plek was het wel raak. Ook bij een tweede bezoek later op de ochtend reageerde een mannetje vrij snel op playback. Daarbij kwam ook een vrouwtje tevoorschijn. Verder naar het zuiden nam ik er geen meer waar. Om een idee te krijgen van de actuele roepactiviteit en om te zien wat er nog over is van de oude kernpopulatie bij Jülich in Duitsland (ruim 20 km ten oosten van Brunssum) heb ik de volgende dag het Hambacher Wald bezocht. En dat was wel even schrikken, ondanks dat ik wist dat het gebied zou verdwijnen door bruinkoolwinning. De 'Rheinbau AG Tagebau Hambach' beslaat een oppervlakte van 8.500 ha, waarvan oorspronkelijk 4.100 ha bos. Men is gestart met graven in 1978. Naast een diep gat vol gigantische machines - de bruinkool ligt op ca. 300 m beneden het maaiveld - is van de bovenlaag een flinke berg opgeworpen, waarop recreatiebos is aangeplant. Van het oorspronkelijke Eikenbos is hoogstens nog de helft over. Daarin bevinden zich ongeveer 20 van de 50 territoria uit 1972-1974 (Schwarthoff, 1974). Tijdens een wandeling van pakweg twee uur (met kinderen) kregen we op drie plaatsen reactie. Bepaald niet slecht, gezien de tijd en het bestreken oppervlak. Ook de Taigaboomkruiper was opvallend aanwezig.

Tussen Hambach en Simpelveld in rechte lijn is weinig geschikt habitat te zien. Via de bosrijke landschappen van de Nordeifel 10-20 km naar het zuiden is er echter een verbinding met de bossen ten zuiden van Aken en in Zuid-Limburg. De afstand tot Posterholt e.o. via het Roerdal is hoogstens 20 km. Gesterkt door de activiteit in Duitsland heb ik de volgende dag het Elzetterbos bezocht. Al snel verscheen op twee plaatsen een paar en op een derde plek een mannetje. Vooral het tweede paar hield zich verdacht op bij geschikte oude berken, maar kon niet worden betrappt in een hol. Wel werd een paring waargenomen. Vroeger op dezelfde dag vond ik in het Schweibergerbos een luid roepend niet schuw mannetje bij de golfbaan, en wederom het paar uit het Kruisbos. Tussen de golfbaan en het Kruisbos kreeg ik op nog twee plaatsen even reactie in zeer geschikt habitat. Het zou me niet verbazen als zich hier 3-4 territoria bevonden. Bij andere tochten in het Vijlenerbos en het Onderste en Bovenste Bos had ik geen cassetterecorder bij me en heb ik ook niets waargenomen. Bij het inventariseren van Middelste Bonte Spechten is het afspelen van de territorium'zang' absoluut noodzakelijk (Sübeck & Gall, 1993; Spitznage, 1993; Heinze, 1994). Al met al zijn in pakweg 10 uur tijd met playback 7 mogelijke en waarschijnlijke territoria opgespoord. Ik beschouw dit als een aanwijzing dat de soort het in 1998 zeker zo goed heeft gedaan als in 1997.

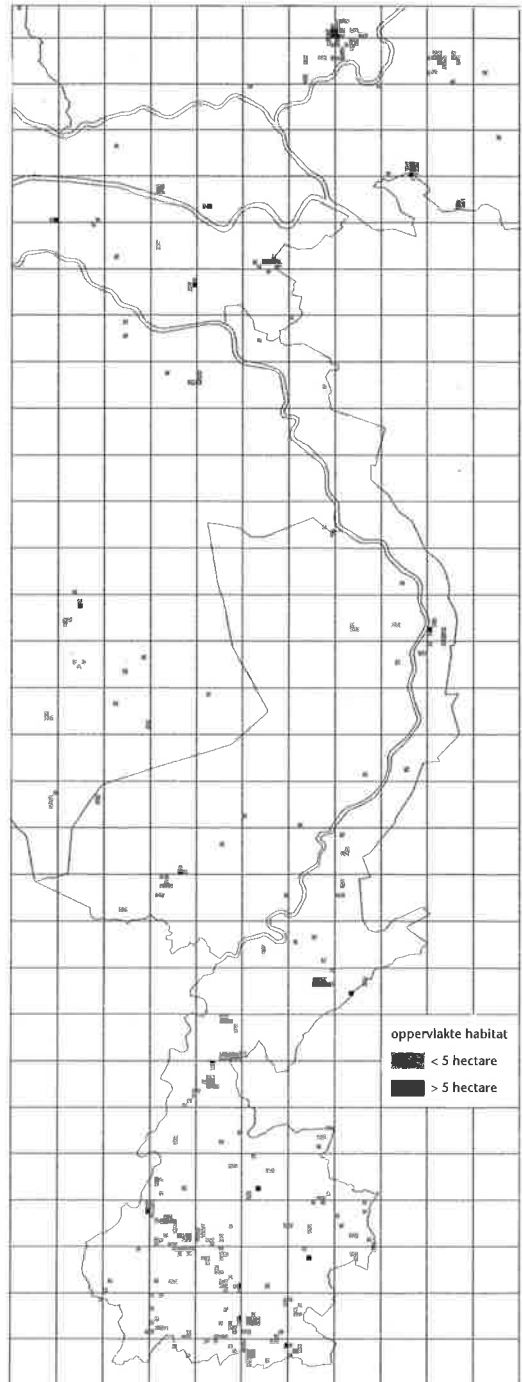
Door middel van gerichte inventarisaties kan de kolonisatie van de Middelste Bonte Specht gevolgd worden. Landgoed Aerwinckel, Montfort, 1997. (foto: P. Wouters)

Middelste Bonte Specht doelsoort?

De Middelste Bonte Specht is geen doelsoort in het Nederlandse natuurbeleid. Ten tijde van het formuleren van dit beleid was de soort niet eens een regelmatige broedvogel. Overigens is het de vraag of de soort nu wel aan de criteria zou voldoen. Desondanks zal iedereen beamen dat het ecosysteem laaglandloofbos zonder deze soort incompleet is, en dat het vreemd is het beleid en beheer niet mede op deze soort richten. Als we het daarover eens zijn, rijst de vraag, hoe? En, zijn er extra inspanningen nodig? Volgens mij wel.

Welke bossen zijn geschikt?

We weten niet zeker wat de draagkracht van het huidige bos in Nederland voor Middelste Bonte Spechten is. De afwezigheid in Nederland werd verklaard met een combinatie van het geringe aanbod aan geschikt bos en door isolatie. Maar wat is geschikt? Hoe ouder de bomen, hoe hoger het aandeel loofbomen met een grove schors en hoe hoger de dichtheid aan dikke bomen, hoe beter. Doorgaans tellen eiken vanaf een diameter van 40 cm op borsthoogte mee. Maar welke bostypen zijn bezet in de buurt van grote populaties? Van veel soorten is bekend dat ze bij hogere dichtheden minder kieskeurig zijn en dat dat niet altijd consequenties hoeft te hebben voor overleving en broedsucces. In het Hasbruch bewoont de soort spaartelgen bos met eiken van 30 cm doorsnede! In het Rijndal tussen Basel en Karlsruhe leeft van een populatie van naar schatting 1.500-2.500 paren ongeveer eenderde in niet natuurlijke bosopstanden, elzen- en wilgenbossen en boomgaarden (Hölzinger, 1997, extrapolatie Spitznagel in: Carlson & Aulén, 1990). Tweederde leeft in oibossen van zestig jaar en ouder in een dichtheid van ongeveer een paar per 10 ha. Ook Spätz in Hölzinger (1997) vermeldt de soort in wilgenbos van 60 jaar. Flade (1994) vermeldt o.a. elzen- en berkenbroekbossen en zeer oude beukenbossen als habitat. Naast eikenbos van 80-100 jaar en ouder kunnen dit soort bossen dus van belang zijn voor een populatie. Sinds de Tweede Wereldoorlog is het bosareaal in grote delen van Europa echter sterk uitgebreid en ouder geworden. Zeker in Nederland is de hoeveelheid geschikt bos toegenomen. Aannemend dat van de oude eikenopstanden sinds de vierde bosstatistiek weinig gekapt is, is er in

Figuur 1: Verspreiding van geschikt habitat voor de Middelste Bonte Specht in Limburg.

Nederland nu al 5.000 ha geschikt habitat beschikbaar, verdeeld over concentratiegebieden als Zuid-Limburg, Midden-Brabant, Achterhoek, Twente, Veluwezoom, Utrechtse Heuvelrug en Kennemerland. Dit cijfer is - ondanks kapactiviteiten - waarschijnlijk een onderschatting. Het areaal loofbos van 100 jaar en ouder is drie keer zo groot en de eik komt in tweederde van het Nederlandse bosareaal voor. Een klein aantal (5-10) oude eiken per ha kan een bos al tot geschikt habitat maken. De huidige verspreiding van geschikt bos kan worden beschreven met behulp van de bosstatistiek (figuur 1). Deze bestaat uit een database met informatie over oppervlakte, boomsoort, leeftijd, e.d. van het Nederlandse bos per 500 bij 500 m cel. Door gericht beleid - niet oogsten - kan volgens de statistieken de oppervlakte habitat in 20 jaar meer dan verdubbelen. Het uit productie nemen van alle potentieel geschikt bos is echter geen realistisch scenario. De vraag is dus waar en hoeveel habitat is nodig voor een duurzame populatie?

Middelste Bonte Specht gevoelig voor isolatie

Er zijn maar weinig soorten waarvoor werkelijk effecten van versnippering zijn vastgesteld. De Middelste Bonte Specht is één daarvan. In Zwitserland werd al in 1982 aangetoond (Müller, 1982) dat bossen kleiner 40 ha niet altijd bezet zijn, terwijl ze wel groot genoeg zijn. Van deze bossen was 35% bezet als ze verder dan 6 km van een groot bosgebied lagen, 70 % op drie km. Op 9 km afstand van een groot bosgebied was geen van deze bossen bezet. In Zweden is de soort door isolatie en versnippering uitgestorven (Pettersson, 1984). Over verplaatsingen van jongen om zich te vestigen als broedvogel (natale dispersie) en van adulte broedvogels (broeddispersie) is bij deze soort heel weinig bekend. Er is een ringmelding van een jong, deze legde 14 km af, en van een adult (5,5 km), er worden zwervende vogels vastgesteld op 20 tot maximaal 50 km afstand van bekende broedgebieden (Schmitz, 1993; Hölzinger, 1997) en tenslotte zijn er aanwijzingen dat de soort reageert op landschapsstructuur, en bijvoorbeeld de loop van rivieren volgt. Afgedwaalde individuen zoals in de winter van 1996-1997 bij Rhenen en in de Amsterdamse Waterleiding duinen zijn een zeldzaamheid. De meeste vogels zijn zeer plaatstrouw. Geschikte broedgebieden kunnen daardoor zeer lang onbezet blijven. De huidige Lim-

burgse broedgebieden bijvoorbeeld waren gezien de leeftijd van de bomen 10 jaar geleden ook al wel geschikt. Daarmee zijn we weer terug bij de situatie in Zuid-Limburg en wat we daarvan kunnen leren.

Leren van het populatieverloop

Het zal duidelijk zijn dat als vroeger de bereikbaarheid van Zuid-Limburg het probleem was, en niet de habitatkwaliteit, verwacht kan worden dat de populatie in ieder geval in de grote bosgebieden groeit tot tenminste alle goede plekken zijn opgevuld. Dus het eerste wat we kunnen leren is welke plekken nu echt geschikt zijn. Daarbij moet ook goed gelet worden op broedsucces en de bezettingsfrequentie van territoria.

Een vraag is ook of vorm en grootte van bossen van invloed is op de kwaliteit van de vegetatie als habitat. In Twente is vastgesteld dat Middelste Bonte Spechten in de buurt van landbouwgebied met veel voedsel voor spreuwen, net als boomklevers, vaak het onderspit delven bij gevechten om hollen (Bezemer, 1958). Meijerink schrijft daarover in Ficedula "De concurrentie van Spreeuwen was moordend voor de spechten. Zodra een nestholte gereed was werd deze door Spreeuwen in beslag genomen". Over de jaren 1957-1961 werden zes van de tien broedpogingen verstoord door spreuwen. Twee hollen werden om onbekende redenen in de steek gelaten.

Het dispersievermogen kunnen we afleiden uit de volgorde waarin bossen worden bezet, uit een eventuele relatie daarin met landschapsstructuur, en uit de afstanden die daarbij in één jaar worden overbrugd.

Modellsimulaties

Als je genoeg weet van een soort, dan kun je die kennis samenvatten in een simulatiemodel. Met zo'n model kun je 'uitrekenen' wat er met een populatie zou kunnen gebeuren in het huidige landschap. Ook is het mogelijk in de computer veranderingen aan te brengen in dat landschap, om te onderzoeken wat het effect van die veranderingen kan zijn. Zo kan bijvoorbeeld worden nagegaan wat het effect kan zijn van het verdwijnen van de laatste 2.000 ha habitat bij Jülich en wat het effect is van het Grensmaasproject. Ook kunnen we ons voorstellen dat beheerders van grote bosgebieden met een natuurbehoudsdoelstelling zich willen verzekeren van

de ruimtelijke geschiktheid van hun terreinen. De soort is een perfecte indicator voor een gezond en goed ontwikkeld oud loofbos. Haar aanwezigheid kan het systeem compleet maken. Maar als de soort ontbreekt door een inefficiënte landschapsstructuur en het bos gezond is kunnen foute conclusies worden getrokken.

Het simulatiemodel dat we al hebben is deels op aannamen en gebrekkige kennis gebaseerd. De kennis die nodig is om het model te verbeteren is te verzamelen in Zuid-Limburg. Volgend jaar moet het volgen van het populatieverloop dus goed gecoördineerd worden. Hopelijk kan de uitvoering van het veldwerk professioneel ondersteund worden. Daarbij kan het accent liggen op het controleren op aanwezigheid van door vogelaars weinig bezochte bosgebieden en zal onvoldoende tijd zijn om te letten op bijvoorbeeld broedsucces. Er zijn dus volop mogelijkheden voor vogelliefhebbers in Zuid-Limburg om zich verdienstelijk te maken. Kortom trek er op uit, kijk en rapporteer hoe het deze *top of the bill species* vergaat.

Literatuur

- Alblas E. 1997. Nieuw voor Groningen: Middelste Bonte Specht in Ter Apel. De Grauwe Gors 3 & 4: 97.
- Bezemer K.W.L. 1958. De Middelste Bonte Specht, (*Dendrocopos medius*) in Delden. Ardea 46: 79-86.
- Bruijn O. de 1992. Enkele waarnemingen van de Middelste Bonte Specht in Oost-Nederland in de periode 1967-1981. Ficedula 21: 92-95.
- Carlson A. & G. Aulén, 1990. Conservation and management of woodpecker populations. Swedish University of Agricultural Sciences. Report 17.
- Flade M. 1994. Die Brutvogelgemeinschaften Mittel- und Norddeutschlands: Grundlagen für den Gebrauch vogelkundlicher Daten in der Landschaftsplanung. IHW-Verlag, Eching.
- Heckenroth H., V. Laske, C. Bräuning, P. Sübeck & D. Wendt. 1997 Atlas der Brutvögel Niedersachsens 1981-1995, und des Landes Bremen, Niedersächsischer Landesamt für Ökologie, Hannover.
- Heinze, Joachim. 1994. Bemerkungen zu den Lautäußerungen und zum Verhalten des Mittelspechts *Dendrocopos medius*. Limicola 8: 298-313.
- Hölzinger J. 1997. Mittelspecht (*Picooides medius*). Die Vögel Baden-Württembergs. Band 1 Gefährdung und Schutz, Teil 2 Artenschutzprogramm Baden-Württemberg, Artenhilfsprogramm, 142, 1144-1153.
- Meijerink J. 1992. De Middelste Bonte Specht op Twickel 1955-1964. Ficedula 21: 41-51
- Mildenberger H. 1984. Die Vögel des Rheinlandes. Band II Gesellschaft Rheinischer Ornithologen, Düsseldorf.
- Müller W. 1982. Die Besiedlung der Eichenwälder im Kanton Zürich durch den Mittelspecht (*Dendrocopos medius*). Der Ornithologische Beobachter 79: 105-119.
- Pettersson B. 1984. Ecology of an isolated population of the Middle Spotted Woodpecker, (*Dendrocopos medius* L.), in the extinction phase. Swedish University of Agricultural Sciences. report 11, Uppsala.
- Schepers F., J. Boeren & F. Ellenbroek. 1997. Het jaar van de Middelste Bonte Spechten. Limburgse Vogels (8): 74-77.
- Schmitz L. 1993. Distribution et habitat du Pic mar (*Dendrocopos medius*) en Belgique. Aves 30: 145-166.
- Schwarthoff H. 1974. Vögel im Jülicher Land. Mittelspecht (*Dendrocopos medius*). Beiträge zur Avifauna des Rheinlandes, heft 4. Gesellschaft Rheinischer Ornithologen.
- Spitznagel, August 1993. Warum sind Spechte schwierig zu erfassende Arten? Beiheft Veröff. Naturschutz und Landschaftspflege Baden-Württemberg. 67: 59-70.
- Südbeck P. & T. Gall 1993. Der Mittelspecht (*Picooides medius*) in Schleswig-Holstein. Erfassungsprobleme und ihre Konsequenzen für Bestandsschätzungen. Corax 15: 211-221.
- Veenstra B. 1995. Broedvogels in de Boswachterij Hasbruch. Revierförsterei Hasbruch. Hude.
- Wichmann H. 1952. Een nieuw broedgeval van de Middelste Bonte Specht, (*Dendrocopos m. medius* L.). Ardea 40: 115-119.
- Wink M. 1988. Die Vögel des Rheinlandes. Band III. Ges. Rheinischer Ornithologen. Düsseldorf.

Alex Schotman, IBN-DLO, Afdeling Landschapsecologie, Postbus 23, 6700 AA Wageningen

Recente broedgevallen van de Kwartelkoning in het Maasdal: de definitieve terugkeer in Limburg?

Paul de Winden & Gijs Kurstjens

De Kwartelkoning *Crex crex* heeft na het succesvolle broedseizoen van 1997 (ruim 200 roepende vogels in Nederland) in 1998 opnieuw een topjaar achter de rug. Tot nu toe zijn van het afgelopen broedseizoen 470 territoria bekend, waarvan Groningen, Overijssel en Drenthe samen het leeuwendeel (80%) voor hun rekening nemen. Sinds de jaren '70 is niet meer zo'n groot aantal roepende vogels in ons land vastgesteld. Topgebieden waren als vanouds het Oldambt in Groningen, het IJsseldal, het Gelders-Utrechts rivierengebied en enkele beek- en rivierdalen in Drenthe (Koffijberg & Van Dijk, 1998). In het Nederlands-Limburgse Maasdal zijn in 1998 op vier locaties roepende Kwartelkoningen waargenomen, waarbij het in totaal om 6 vogels ging. De datumgrenzen van SOVON in beschouwing genomen konden vier gevallen als territorium-indicerend worden aangemerkt. Waarnemingen

vóór 20 mei worden als doortrekker beschouwd (Van Dijk, 1996). Van de Vlaamse zijde van de Grensmaas zijn tot nu toe geen meldingen bekend voor 1998.

In vergelijking met het landelijke aantal levert Limburg geen wezenlijke bijdrage aan het Nederlandse broedbestand van de Kwartelkoning. Toch is er wel enige reden voor voorzichtig optimisme gezien de populatieontwikkeling van deze zeldzame soort in de afgelopen decennia. Was de Kwartelkoning in de jaren '20 en '30 nog vrij algemeen langs de Limburgse Maas, in de periode 1940-1980 werden in de hele provincie niet meer dan 20 broedindicatieve waarnemingen verricht (Ganzevles *et al.*, 1985). Met slechts sporadische waarnemingen in de jaren '80 en '90 verscheen de soort in 1994 weer overtuigend op het toneel met drie roepposten op de Kollegreend bij het Belgische Kessenich (Kurstjens, 1994).

In dit korte artikel bespreken we de biotopen waar de Kwartelkoningen in 1998 in Limburg zijn gehoord. Bovendien wordt ingegaan op de kansen voor deze bijzondere soort in Limburg. Bij welke beheersstrategie heeft de soort het meeste baat?

Kwartelkoningen en hun biotoop in Limburg in 1998

De eerste Kwartelkoning werd op 13 mei in de Romeinenweerd bij Hout-Blerick gehoord. De vogel riep vanuit een kruidenrijke natte ruigte in een extensief, door een kleine kudde Galloway-runderen begraasd gebied. Tot 17 mei is hij hier nog gehoord. Naderhand is dit nieuwe natuurontwikkelingsgebied nog regelmatig bezocht, onder meer vanwege het vermaarde Woudaapje, maar werd geen Kwartelkoning meer waargenomen.

In de Hanssummerweerd bij Neer hoorde Ruud van Dongen op 19 mei een Kwartelkoning. De vogel zat in een recente kleiafgraving omzoomd door een

Keert de Kwartelkoning door de natuurontwikkelingsprojecten definitief terug langs de Limburgse Maas? (tekening: E. van der Kolk)

ruige, begraasde vegetatie. Regelmatig zijn hier vogelaars geweest, niet in de laatste plaats door de kortstondige aanwezigheid van twee soorten Franjepoten. Er werd geen 'crex' of 'kwako' meer gehoord; waarschijnlijk ook een passant dus.

Gezien de datumgrens voor deze soort (20 mei) betref het in beide gevallen vrijwel zeker een doortrekker. Maar aangezien het grootste deel van de Kwartelkoningen in 1998 1-2 weken vroeger was dan normaal (Koffijberg & Van Dijk, 1998) betekent deze datumgrens niet dat broeden volledig uitgesloten kan worden. Voorts staat de Kwartelkoning te boek als een tamelijk heimelijke broeder, die vrijwel niet meer van zich laat horen zodra met broeden is begonnen of wanneer geen soortgenoten meer in de buurt aanwezig zijn.

Spectaculair was het verschijnen van Kwartelkoningen in het nieuwe natuurgebied 'de Rug' bij Roosteren. Dit waterwingebied van de Waterleiding Maatschappij Limburg WML (175 ha) is vanaf 1995 uit de agrarische productie genomen zodat de drinkwaterwinning niet in gevaar zou worden gebracht door bestrijdingsmiddelen en bemesting. Het terrein wordt deels als onbemest hooiland beheerd (50 ha) en wel die gedeeltes die in de nabije omgeving van de waterputten liggen. Ruim 30 ha wordt sinds dit voorjaar extensief begraasd door een kudde Koniks-paarden. Dit natuurontwikkelingssterrein zal mogelijk al vanaf volgend jaar, of anders vanaf 2000, worden uitgebreid tot 80 ha (Bouman *et al*, 1998).

Op 1 juni werden op 'de Rug' twee Kwartelkoningen gehoord door de eerste auteur van dit artikel en op 15 juni werd een derde locatie ontdekt door Hettie Meertens. Deze laatste vogel werd vanaf dezelfde plek nog regelmatig roepend waargenomen tot eind juni. Twee van de drie territoria bevonden zich in onbemest hooiland, aan de rand van de begrazingszone. Het derde territorium werd even-

eens aangetroffen in een onbemest grasland in de nabijheid van een ruigteperceel. De graslanden waarop de vogels aanwezig waren hebben (nog) een relatief arme flora omdat vrij vroeg in het seizoen wordt gemaaid. In de loop van juni was het gras tot kniehoogte gegroeid en verrijkt met onder andere veel margriet, dagkoekoeksbloem en ridderzuring. Eind juni zijn de hooilanden gemaaid, behalve een perceel van ca. 150 bij 75 m waar zich op dat moment de enige nog roepende Kwartelkoning bevond. Met de WML was overeen gekomen om dit gedeelte pas na het broedseizoen te maaien.

Tenslotte werd de Rijkse Bemden bij Beesel opgeluisterd met een roepende Kwartelkoning van 25 juni tot begin juli. Het ging om een braakliggende tarweakker met veel pionierplanten zoals herik en klaproos. De akker grensde aan een extensief begraasd natuurgebied rond een voormalig grindgat met bloemrijke ruigten. Dit is naast de drie gevallen bij Roosteren de enige territoriumindicerende waarneming voor Limburg in 1998.

Nieuwe kansen door natuurontwikkeling?

Welke biotopen zijn nu het meest geliefd bij de Kwartelkoning? Als we de Limburgse gevallen van de jaren 90 op een rijtje zetten, zien we de soort in verschillende biotopen opduiken (tabel 1). Dit loopt uiteen van braakliggende akker, onbemest hooiland en verruigd grasland tot natuurlijk begraasd terrein. Welke beheersstrategie biedt de Kwartelkoning de meeste soelaas in de toekomst? Om antwoord te geven op deze vraag is het goed om de ontwikkelingen in vergelijkbare gebieden in Nederland ernaast te houden.

In het Gelderse rivierengebied (langs de Rijntakken) wordt de laatste jaren verrassend geconstateerd

Jaar	Gebied	Plaats	Aantal	Beheer/ biotoop
1994	Kollegreend	Kessenich (B)	3	Verruigd grasland
1995	Kollegreend	Kessenich (B)	2	Verruigd grasland
1995	De Kis	Stevensweert	1	Braakliggende akker
1997	Kleine Weerd	Maastricht	1	Natuurlijke begrazing
1998	De Rug	Roosteren	3	Onbemest hooiland/ natuurlijke begrazing
1998	Rijkse Bemden	Beesel	1	Braakliggende akker/ natuurlijke begrazing

Tabel 1. Overzicht van locaties met territoria van de Kwartelkoning in Limburg inclusief het Vlaamse deel van het Maasdalen in de periode 1994-1998. Per plaats is het toenmalige beheer of biotoop aangegeven.

dat de bijna uitgestorven gewaande soort een *come-back* maakt in extensief begraasde uiterwaarden (Bekhuis & Erhart, 1998). Het gaat daarbij soms om behoorlijke aantallen zoals in Meinerswijk (4), Blauwe Kamer (11) en Millingerwaard (3). De belangrijke conclusie die de auteurs trekken is dat we de Kwartelkoning te veel als een vogel van het agrarisch milieu zijn gaan beschouwen. Een roepende Kwartelkoning vanuit een ruig hooilandje is langs de grote rivieren tegenwoordig een zeldzaamheid. Dit is ook niet vreemd als je bedenkt dat boeren de laatste jaren steeds vroeger zijn gaan maaien. Zelfs de meest zware beheerspakketten van de Relatienota schieten tekort. Hierbij mag een hooiland niet gemaaid worden vóór half juli, terwijl uit een Brits onderzoek blijkt dat broeden in agrarisch gebied voor de Kwartelkoning pas echt mogelijk is indien het maaien wordt uitgesteld tot half augustus. Voor deze typisch late zomervogel biedt de moderne landbouw dus vrijwel geen mogelijkheden meer in de uiterwaarden.

Meer soelaas - ook op de langere termijn - bieden extensief begraasde natuurterreinen langs rivieren en beekdalen. In deze terreinen blijft plaatselijk ruigte over met daarin tal van ongewervelden die op het menu van de Kwartelkoning staan. Ook al ontwikkelen deze natuurterreinen zich gestaag richting halfopen landschappen, door de combinatie van rivierdynamiek en begrazing ontstaan er altijd wel ergens geschikte plekjes voor deze soort. In de voormalige Oostbloklanden, waar de Kwartelkoning nog een tamelijk algemene broedvogel is (tota-

le broedbestand is 5-6 maal dat van de EG-landen), blijkt de soort goed te gedijen in halfopen landschap met verspreide struiken en boomgroepen (Bekhuis & Erhart, 1998).

Indien er voldoende wilde natuur langs de Maas en haar zijriviertjes ontstaat, kunnen we de Kwartelkoning in de toekomst blijven verwelkomen. Waar en met hoeveel blijft dan een spannende vraag, maar dat past helemaal bij het zwerfende en onvoorspelbare karakter van deze soort.

Literatuur

- Bekhuis, J. & F. Erhart. 1998. Kwartelkoningen in de uiterwaarden. *Nieuwe Wildernis* 4: 4-7.
- Bouman, J., R. Lemmens, H. Meertens & C. Mesters. 1998. Waterwinning en natuurontwikkeling langs de Maas - Voorbeeldproject bij Roosteren. *Natuurhistorisch Maandblad* 87: 139-142.
- Ganzevles, W., F. Hustings, F. Schepers, J. Ummels & W. Vergoossen. 1985. Vogels in Limburg. *Natuurhistorisch Genootschap in Limburg*, Maastricht.
- Koffijberg, K. & A. Van Dijk. 1998. Opnieuw goed jaar voor Kwartelkoningen. *SOVON-Nieuws* 11 (3): 4.
- Kurstjens, G. 1994. Broedende Kwartelkoningen in de Maasvallei. *Limburgse Vogels* 5 (2): 47-49.
- Van Dijk, A.J. 1996. Broedvogels inventariseren in proefvlakken (handleiding Broedvogel Monitoring Project). SOVON, Beek-Ubbergen.
- Winden, P.J.J. de. 1998. Broedvogels van waterwingebied Roosteren ('de Rug') in 1998. Rapport Waterleiding Maatschappij Limburg.

*Paul de Winden, Roorstraat 7, 6095 EA Baaxem
Gijs Kurstjens, Nijhofstraat 7, 6524 AT Nijmegen*

Bijzondere waarnemingen

Franjepoten in Limburg voorjaar 1998

De laatste jaren wordt in het stroomdal van de Maas met groot fanatisme gekeken naar steltlopers. Dagelijks of regelmatig onderzoek van geschikte gebieden levert daarbij aantallen op die de aantallen genoemd in Ovaa (1997) dikwijls overtreffen. Buiten de bekende doortrek van reguliere soorten als bijvoorbeeld Groenpootruiter, Kemphaan en Tureluur, wordt nu ook bekend dat soorten als Temminck

Strandloper en Krombekstrandloper toch in iets grotere aantallen voorkomen dan werd gedacht. Bovendien levert dit zoeken ook zeldzame soorten op. Zo werden de afgelopen drie jaar soorten als Steppekievit, Breedbekstrandloper, Terekrutter, Poelsnip en Gestreepte Strandloper als landelijke zeldzaamheden gemeld en konden soorten als Steenloper, Drie-teenstrandloper, Grauwe Franjepoot *Phalaropus lobatus* en Rosse Franjepoot *Palaropus fulicaria* als regionale zeldzaamheden worden genoteerd. Over die laatste twee soorten gaat deze bijdrage.

*Grauwe Franjepoot, adult
vrouwtje, Bouxweerd
Buggenum op 7 juni 1998
(foto: R. Schols)*

Een zoekactie door Ivo Meeuwissen naar een door Ruud van Dongen gehoorde Kwartelkoning in het gebiedje Hanssum (bij Neer) op 28 mei 1998, leverde in de late avond tijdens de schemering een tollende Franjepoot op in deze door kleiafgraving ontstane put. Nadat de vogel de volgende morgen, onder meer door een gebrek aan optisch materiaal, aanvankelijk als Grauwe Franjepoot werd gemeld, kon 's middags met een telescoop door Ruud van Dongen worden vastgesteld dat het waarachtig een Rosse Franjepoot betrof. De gehele dag pikte en tolde de vogel in Hanssum zijn rondjes om vervolgens een dag later iets zuidelijker op te duiken in de Bouxweerd te Buggenum. Al foeragerend op de plas tussen grote aantallen eenden werd hij hier voor het laatst waargenomen.

Een dikke week later, op 7 juni 1998 was Ton Cuypers in gezelschap van Nicole Reneerkens aan het vogelen bij diezelfde Bouxweerd en waarachtig werd er weer een Franjepoot gevonden. Het betrof ditmaal een Grauwe Franjepoot en wel een adult vrouwtje in fraai zomerkleed, foeragerend op de drassige weilanden net ten noorden van de plas. De zeer vertrouwende vogel (soms rondjes draaiend tot op enkele centimeters van gewaarschuwde fotografen) was ook de volgende dag nog in de Bouxweerd aanwezig, maar bevond zich toen op wat grotere afstand midden op de plas.

Verenkleed

Het verenkleed van de Rosse Franjepoot in Hanssum leverde op het eerste oog geen problemen op. Gezien de grijzige, 'kleurloze' totaalindruk was de gedachte aan een vogel in winterkleed voor de hand liggend. Echter, dit zou wel erg laat zijn daar de rui van Franjepoten van winterkleed naar zomerkleed normaal gesproken plaatsvindt in april/mei en de vogels vanaf half juli alweer naar winterkleed ruien. De vogel had zo laat in mei dus eigenlijk al in volledig zomerkleed of in ieder geval vergevorderd in deze rui moeten zijn. Echter, op slechts enkele bruinrode veertjes op de borst en onderstaartdekveren na, was van de mooie steenrode kleur die deze soort in zomerkleed zo kenmerkt niets te bespeuren.

Een verklaring hiervoor is misschien dat, zoals Portenko (1951) veronderstelde, niet alle Rosse Franjepoten binnen één jaar geslachtsrijp zijn en we in Hanssum dus te maken hadden met een vogel in eerste zomerkleed. Echter door bijvoorbeeld Glutz von Blotzheim *et al.* (1977) wordt deze mogelijkheid van een onvolwassen zomerkleed tegengesproken.

Een andere verklaring wordt misschien gegeven door Kischtschinskij (1975) die op de nestplaatsen van de Rosse Franjepoot in Oost-Siberië vogels

waarnam die tijdens het broedseizoen het winterkleed behielden. Onze vogel zou dus ook een volwassen exemplaar kunnen zijn.

Welke verklaring juist is, is onduidelijk. Vaststaat in ieder geval dat het kleed van de vogel in Hanssum in Europa nagenoeg alleen bekend is van balgen en zelden in het veld is waargenomen. Verder onderzoek is daarom nodig om een definitief antwoord te kunnen geven op de vraag of het kleed in kwestie al dan niet leeftijdsgebonden is en daarmee welke leeftijd de vogel heeft gehad.

Het verenkleed van de Grauwe Franjepoot in de Bouxweerd leverde minder problemen op. De (op enkele veertjes na) helder rood-oranje gekleurde voor- en zijhals wezen overduidelijk op een adult vrouwtje in zomerkleed.

Status en voorkomen in Nederland en Limburg

Rosse Franjepoot De Rosse Franjepoot is een broedvogel van de arctische kustgebieden. Buiten de broedtijd is het een echte zeevogel. Waarnemingen van deze soort in Nederland worden daarom voornamelijk gedaan aan de kust na westerstormen in de periode september-december. Vooral de Pier van IJmuiden, Scheveningen en de Brouwersdam zijn favoriete plaatsen.

Binnenlandwaarnemingen van de Rosse Franjepoot zijn schaars, zo niet zeldzaam. Sinds 1946 zijn, buiten de waarnemingen in kustprovincies en Flevoland, zeven gevallen bekend. Het betreft exemplaren te Denekamp (Ov.) op 6 december 1946, te Weurt (Gld.) op 19 november 1972, te Oude Waal, in de Ooypolder (Gld.) op 26 september 1974, te Weerselo (Ov.) op 5 juli 1977 (adult vrouwtje dood), te Stevensweert (L.) op 13 en 14 september 1981, in de Bisonbaai, Ooypolder (Gld.) van 17 tot 19 oktober 1981 en te Zwolle (Ov.) op 22 april 1990. De Rosse Franjepoot van Hanssum/Buggenum is hiermee pas de achtste binnenlandwaarneming voor Nederland als geheel en de tweede waarneming voor Limburg.

Vermeldenswaardig is bovendien de tijd van het jaar waarin de vogel werd aangetroffen. In geheel Nederland zijn sinds 1980 zes waarnemingen gedaan in de periode 22 april tot 31 mei. De waarneming van Hanssum behoort op basis daarvan tot een van de weinige voorjaarswaarnemingen in ons land en is bovendien de eerste waarneming in deze periode in Limburg.

Grauwe Franjepoot De Grauwe Franjepoot broedt niet alleen in arctische gebieden, maar onder andere ook in Scandinavië en het noorden van Groot-Brittannië. In tegenstelling tot de Rosse Franjepoten trekken de meeste Grauwe Franjepoten in Europa zuidoostwaarts richting Indische Oceaan. De Grauwe Franjepoot is in de Benelux dan ook geen specifieke kustvogel of stormgast en kan naast bekende gebieden als de bollenvelden in de kop van Noord-Holland, Texel, het Lauwersmeer en de Eemshaven, ook regelmatig worden aangetroffen in het binnenland.

In de provincie Limburg gebeurde dat volgens het Vogelarchief Limburg en Ganzevles *et al.* (1985) tot nu toe vier maal. Eerdere gevallen waren op 17 oktober 1973 te Roermond, op 10 augustus 1975 eveneens te Roermond, op 9 augustus 1978 te Oost-Maarland (Eijsden) en van 7 tot en met 14 augustus 1992 in de Bouxweerd te Buggenum. De 'nieuwe' vogel van Buggenum wordt daarmee de vijfde Grauwe Franjepoot voor Limburg. Net buiten de provinciegrenzen zijn bovendien gevallen bekend van 't Elfde in De Groote Peel (Noord-Brabant) op 13 en 14 augustus 1969 en meer recent op 19 augustus 1997, alsmede een geval in Neerharen (Belgisch Limburg) op 4 en 5 september 1981.

Belangrijk om nog te vermelden is de waarnemingsdatum. Evenals de Rosse Franjepoot werd de Grauwe Franjepoot waargenomen in het (late) voorjaar. Daarmee wordt ook deze waarneming de eerste in dit seizoen voor de provincie Limburg. Op landelijk niveau behoort zij daarmee eveneens tot de uitzonderingen gezien het feit dat de overgrote meerderheid van Grauwe Franjepoten in ons land wordt waargenomen in de maanden augustus en september.

Een tweetal andere recente gevallen van voorjaarswaarnemingen van de Grauwe Franjepoot in het binnenland zijn een vogel in het Rutbeek (Ov.) op 2 juni 1997 (Paul Knolle, pers. med.) en een in de Bijland (Gld.) op 31 mei 1997.

Dankwoord

Een woord van dank is er aan Klaas Eigenhuis voor interessante discussies over het verenkleed van de Rosse Franjepoot. Eveneens een woord van dank aan Ruud van Dongen (voor het rechtzetten van de determinatie) en aan Ton Cuypers, Nicole Reneerkens, Ran Schols, Jo van der Coelen en Paul Knolle.

Literatuur

- Boeren J. 1992. Grauwe Franjepoot in de Bouxweerd, Buggenum. *Limburgse vogels* 3: 113-114.
- Ganzevles W., F. Hustings, F. Schepers, J. Ummels & W. Vergoossen. 1985. *Vogels in Limburg*. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Maastricht.
- Glutz von Blotzheim Urs. N., K.M. Bauer & E. Bezzel. 1977. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas* 7 (2. Teil). Akademische Verlagsgesellschaft, Wiesbaden.
- Kischtschinskij A.A. 1975. Breeding biology and behaviour of the Grey Phalarope in East-Siberia. *Ibis* 117: 285-301.
- Ovaa, A. 1997. Doortrek van stellopers langs de Limburgse Maas. *Limburgse Vogels* 8(1): 37-47.

Justin Jansen, Blitterswijckseweg 3, 5871 CD Broekhuizen

Ivo Meeuwissen, van den Boetzelaarstraat 7, 6081 BR Haelen

Weer Kleine Zilverreigers in Limburg

Het Middenlimburgse Maasplassengebied blijft nog steeds voor de nodige verrassingen zorgen. Het was Gijs Kurstjens die ons via 'Limburgse Vogels' enkele jaren geleden attent maakte op het frequenter voorkomen van zilverreigers in Limburg (Kurstjens, 1995). Hij gaf in zijn artikel een overzicht van waarnemingen aan zilverreigers tot en met 1994, het

jaar waarin verhoudingsgewijs veel waarnemingen werden verricht. Het betreft veelal solitaire exemplaren. Groot was daarom de verbazing toen er 12 mei 1998, 's morgens, een groep van tien Kleine Zilverreigers trekkend in zuidelijke richting werd waargenomen te Bouxweerd, Neer (I. Meeuwissen). De groep werd later die dag foeragerend aangetroffen bij Osen, Roermond (N. Reneerkens, J. Roemen e.a.). Pas tegen de avond is de groep weggevloden in de richting van de bij Linne gevestigde Blauwe Reigerkolonie, overnachting alhier is niet uitgesloten (M. Verwijlen, N. Mestrum). De volgende dag werden de zilverreigers niet meer aangetroffen. Wel werd er in de directe omgeving op 26 mei 1998 nog een solitair exemplaar gesignaleerd (M. Bouts, J. Jeurissen).

Ook in het 'Vogelarchief Limburg' treffen we nog twee waarnemingen van Kleine Zilverreigers in het voorjaar van 1998 aan; 30 mei één ex. bij Kerkeveerd (B) en 16 juni één ex. Isabellegreend, Merum. Wellicht betreft het allemaal hetzelfde exemplaar. Bekijken we de overige waarnemingen uit het 'Vogelarchief Limburg' dan valt een aantal zaken op. De Kleine Zilverreiger wordt vanaf 1992 jaarlijks in Limburg aangetroffen, zowel trekkend als pleisterend. Nagenoeg alle waarnemingen zijn verricht in of in de nabijheid van de Maasvallei. De waarnemingen aan Kleine Zilverreiger zijn verspreid over de maanden februari tot november verricht, de mei maand is echter de meest kansrijke maand om deze reigersoort aan te treffen. Uit het waarnemingensar-

In 1998 waren er veel meldingen van de Kleine Zilverreiger in Limburg (foto: P. Palmen)

chief blijkt ook dat het aantal van tien Kleine Zilverreigers in één groep een unicum is voor Limburg. Voor mij in ieder geval een waarneming om met veel genot om aan terug te denken.

Dank aan ieder die mij waarnemingen heeft doorgegeven. Ran Schols bedankt voor het opsturen van waarnemingen uit het 'Vogelarchief Limburg'.

Literatuur

Kurstjens, G. 1995. Zilverreigers in het Limburgse, *Limburgse Vogels* 6 (1): 22-24.

Tjeu Vossen, Pattersonstraat 19, 6067 GA Linne

Een Oehoe-ervaring in Maastricht

Toen ik voor het eerst in maart 1997 te horen kreeg dat er een Oehoe *Bubo bubo* broedde in het noordelijke deel van de ENCI-groeve te Maastricht, had ik niet kunnen voorspellen dat er nu al in totaal acht jongen zouden zijn uitgevlogen.

En dit in een gebied dat aardig te lijden heeft gehad als gevolg van diverse werkzaamheden. Deze werkzaamheden droegen in februari 1998 bij aan het gedeeltelijk verdwijnen van een geschikte broedplaats, waar deze uilen in 1997 gebruik van maak-

ten. Als reactie hierop staken enkele vogelliefhebbers veel tijd en energie in het benaderen van de industrie, politiek en pers. Dit alles om te proberen de Oehoe en z'n leefgebied voor Nederland te behouden. Gelukkig heeft de ENCI, in overleg met de provincie Limburg, vooralsnog besloten om één tot twee jaar te stoppen met het storten van vuursteen in dit gebied. Indien het uilenpaar besluit te blijven zal hun toekomst voorlopig veilig gesteld worden.

Het was op 7 maart van dit jaar dat het vrouwtje voor het eerst broedend op een nieuw nest werd aangetroffen. Als gevolg van de kwetsbare lokatie van het nest heeft men dit zolang mogelijk stil proberen te houden. Dit is vrij aardig gelukt en op 10 april werden de jonge uilskuikens voor het eerst gesignaleerd. Een hele tijd dacht men drie jongen te zien, maar het bleken er uiteindelijk vier te zijn.

Om degenen die zelf niet in de gelegenheid zijn geweest deze zeldzame uilen en hun kroost te bewonderen, geef ik hieronder een weergave van een willekeurig bezoek aan deze uilenfamilie op een avond, nl. 20 mei. De jongen zijn dan al zo'n zes weken oud.

21.05 uur

Na enig spuurwerk zie ik het mannetje (te herkennen aan de lichte vlek op de borst) zitten op een richeltje onder z'n oude nest (van 1997); enigszins opgewonden kijkt hij om zich heen en naar boven. Op de bovenrand van de steile wand zitten elf Kraaien op

Jonge, vliegvlugge Oehoe in de ENCI groeve, 7 augustus 1997 (foto: H. Damink)

een rij, een gekrijs en spektakel waar Hitchcock wederom veel inspiratie uit zou kunnen putten.

Wanneer het mannetje op een gegeven moment naar de overkant vliegt voeren zes kraaien een schijnaanval op hem uit. Snel zoekt hij een veilig heenkomen tussen enkele struikjes op een stukje steilwand en wacht tot de herriemakers verdwenen zijn.

Vanaf een veilige afstand houden de vier jongen mij ondertussen scherp in de gaten, terwijl ze al draaiend met hun kop het beeld proberen te fixeren. Het wijfje ligt enigszins verscholen achter een boompje naast het nest en lijkt niet onder de indruk te zijn van alles wat er om haar heen gebeurt.

21.36 uur

Plots duikt het mannetje naar beneden en verdwijnt uit het zicht achter de door de ENCI gestorte vuursteenbergs.

21.44 uur

Uit het niets verschijnt het mannetje en strijkt neer bovenop een hoop vuurstenen. In zijn forse snavel hangt het levenloze lijkje van een Woelrat, z'n meest gevangen prooidier. Een tijd lang kijkt hij in mijn richting en naar het nest, vervolgens brengt hij de prooi naar de jongen. De opgewonden jongen produceren een tikkend geluid terwijl het mannetje de prooi aflevert, en ook weer gelijk wegvliegt. Het kost één van de jongen weinig moeite om met drie slikbewegingen de rat naar binnen te werken.

De rust keert weder op het nest.

21.53 uur

Bij het invallen van de duisternis verlaat het vrouwtje het nest. Een eindje verderop begint het mannetje met z'n typerende roep. Het vrouwtje antwoordt en vliegt in de richting van de fabriek, even later gevolgd door het mannetje. Waarschijnlijk zal het niet lang meer duren alvorens ze beiden gaan jagen op prooidieren. Er zitten immers vier hongerige magen te wachten op voedsel.

De jongen beginnen in de nabijheid van het nest te 'jagen' op nachtvinders en andere insecten die nu te voorschijn komen. Ook maken ze zo nu en dan al enkele vliegbewegingen om hun spieren aan te sterken.

Wanneer er plotseling een vliegtuig laag overkomt, kijken er acht grote ronde ogen naar deze enorme 'vogel', met z'n knipperende lampjes en bulderend geluid. Alweer een ervaring rijker in een nieuwe wereld vol verrassingen.

De eerste twee vliegvlugge jongen werden op 6 juni waargenomen onder het nest, alwaar ze een veilig heenkomen zochten tussen de vegetatie. Tot begin augustus verbleven de jonge dieren vrijwel permanent in het noordelijke deel van de ENCI-groeve. Hier is voldoende rust en beschutting tegen diverse klimatologische omstandigheden (o.a. neerslag, wind en hitte!). De niet glad afgewerkte wanden gebruiken de jongen in eerste instantie om al klimmend de omgeving te verkennen. Vervolgens worden hierop de eerste vluchtproeven ondernomen. Verder herbergt dit gebied een aantal veilige schuilplaatsen, en ze worden hier beschermd (tegen de Vos) en gevoerd door de ouders.

De Oehoe's kennen een lange broedzorg, die vaak tot in de herfst duurt. Het was dan ook niet uitzonderlijk dat er in de nacht van 29 augustus een jong dier z'n bederoep ten gehore bracht. De jonge Oehoe's zullen tijdens hun zoektocht naar een eigen territorium in Limburg en de rest van Nederland niet snel een vergelijkbare situatie aantreffen zoals die in de ENCI-groeve is ontstaan. Hopelijk veranderen in de toekomst de inzichten wat betreft de afwerking, het eventuele beheer en de stimulatie van natuurlijke processen in dagbouwgroeves die niet meer in gebruik zijn. Misschien bestaat er dan nog een kansje dat de Oehoe elders in de omgeving van Maastricht (met name vlak over de grens in België) genoeg rust en ruimte vindt om zich te kunnen handhaven.

Ron Bronckers, Wethouder Meertensstraat 14,
6325 DB Vilt

Territoriaal Woudaapje in de Romeinenweerd, Hout-Blerick

Op zaterdag 31 mei 1998 bezocht Jules Bos vroeg in de middag de Romeinenweerd te Hout-Blerick en stuitte daar op een met videocamera uitgeruste man, die hem vroeg welke toch die zwart-witte vogels waren met die lange rode snavels. Zijn vraag beantwoordend (Scholeksters), zag Jules Bos nog nèt hoe een middelgrote vogel met een opvallend contrastrijk getekende vleugel zich in de vegetatie liet vallen. "Dat leek wel een Woudaapje!", zei hij tegen de man (die hiervan niet onder de indruk leek), rondde vervolgens het gesprek snel af en benaderde

omzichtig de plek waar hij de vogel had zien invallen. En inderdaad, ietwat teruggetrokken in een strook van lisdodden onderaan een dijke, stond onmiskenbaar een adult mannetje Woudaapje *Ixobrychus minutus*. Diezelfde middag en avond hebben meerdere mensen de fraaie vogel kunnen bewonderen en hem zijn kenmerkende baltsroep horen voortbrengen. Uiteindelijk heeft de vogel tot minimaal 11 juni in de Romeinenweerd vertoefd. Ook al is hier wellicht sprake van een toevalstreffer, het toont aan hoe snel sommige vogelsoorten, waaronder het Woudaapje, kunnen reageren op veranderingen ten goede in het landschap (Bekhuis, 1990). Langs de Maas zijn meerdere gebieden à la de Romeinenweerd gelegen of zullen daar binnen afzienbare termijn komen. Reden te meer om wat uitgebreider stil te staan bij de waarneming van het Woudaapje in Hout-Blerick.

De Romeinenweerd is ca. 10 ha groot en gelegen langs de Zandmaas. De Romeinenweerd fungeerde als speciewingebied ten behoeve van kadeaanleg en is na 1995 aan zijn lot overgelaten. Het gebied bestaat uit drie grotere plassen die samen ongeveer de helft van de oppervlakte beslaan. Voor het overige bestaat het gebied uit een groot aantal ondiepe poelen en poeltjes en een weelderige vegetatie van wilgen, lisdodden en russen (zie Coolen, 1995). Sinds het voorjaar van 1998 is het beheer in handen van Stichting Ark. Soorten die er dit voorjaar tot broeden kwamen zijn onder andere Blauwborst, Roodborsttapuit, Waterral en Dodaars. Tevens zijn kortstondig roepende Kwartelkoning en Porseleinhoen gehoord. Het Woudaapje werd veel vaker gehoord dan gezien. Het enige geluid dat van de vogel gehoord werd, was de kenmerkende baltsroep, een zacht en

dof "wouw" dat in roep-sessies om de paar seconden werd voortgebracht. Meestal zat de vogel dan verscholen in de vegetatie. Willem Scheres nam echter tweemaal waar dat juist vanuit een hoge positie langdurig de baltsroep werd voortgebracht. Op 6 juni bijvoorbeeld kon hij de vogel uitgebreid bestuderen, toen deze tussen 11.15 en 11.50 uur, bovenin een rietstengel gezeten, continu zijn baltsroep voortbracht. Het is beslist niet zo dat de vogel alleen in de avondschemering plaatsvonden (onder meer blijkend uit bovenbeschreven waarneming), zij het dat toch de indruk bestaat dat de meest intensieve roep-sessies in de avondschemering werden gehoord. Overigens is de baltsroep noch verdragend (tenzij het windstil is), noch opvallend. Als je er niet op gespitst bent denk je in de verte een hond te horen blaffen als het geluid al niet verloren gaat in het lawaai van alledag.

Het mini-reigertje werd ook enkele malen vliegend gezien. Wat dan opviel was de voor alle reigers typerende ingetrokken nek en de, in vergelijking met een Blauwe reiger veel ondiepere en snellere vleugelslag. Doorgaans ging het om snelle verplaatsingen over korte afstand binnen het gebied. Daarbij leek het Woudaapje gedurende de eerste helft van de waarnemingsperiode twee 'favoriete' plekken te hebben (in het middengedeelte van de Romeinenweerd), maar later werd de vogel over een groter deel van het gebied gehoord en gezien. Eén keer, op de dag van ontdekking, werd gezien hoe de vogel opvloog vanuit de ene favoriete plek, een groot rondje draaide boven het open water van de Maas en vervolgens inviel op de andere favoriete plek. Vermeldenswaard is verder nog dat het Woudaapje een veel feller gekleurde snavel had dan de veldgidsen aangeven: van feloranje aan de snavelpunt,

Datum	Waarneming	plaats
25 mei 1986	1 pleisterend man.	Cranenweyer, Eyselshoven
20 juli 1987	1 territoriaal man.	Groote Moost, Heibloem
11 aug. 1987	1 pleisterend man.	Kranenbroek, Echt
6 juni tot en met 6 aug. 1988	1 overzomerend man. ¹	Kranenbroek, Echt
7 juni tot en met 6 juli 1988	1 overzomerend man.	Groote Moost, Heibloem
20 aug. 1996	1 pleisterend man.	De Hoort, Budel-Dorplein (NB)
31 mei tot en met 11 juni 1998	1 territoriaal man.	Romeinenweerd, Hout-Blerick

¹ Op 11 juli werd in hetzelfde gebied ook een vrouwtje waargenomen. Aanwijzingen voor een territorium waren er echter niet.

Tabel 1: Waarnemingen van het Woudaapje in Limburg in de periode 1986 tot en met 1998 (bron: Vogelarchief Limburg.)

overlopend tot welhaast felrood aan de basis (cf. Bauer & Glutz von Blotzheim, 1966).

Het is ons niet bekend op welke dag de vogel voor het laatst gezien is. Op 11 juni was hij nog present, maar toen viel al wel op dat de roepactiviteit lang niet zo intensief meer was als in de eerste week van juni. Toch zou hij nog tot een week na deze datum aanwezig zijn geweest (H. Custers). Aanwijzingen die duiden op een daadwerkelijk broedgeval (waarnemingen van een vrouwtje, nest) zijn niet verkregen.

Status van het Woudaapje in Limburg en Nederland

De eerste waarnemingen van Woudaapjes in Limburg stammen uit de jaren '20 (Ganzevles *et al.*, 1985). In de periode tussen 1926 en 1973 was het Woudaapje zelfs een regelmatige broedvogel. Het hoogste aantal dat ooit tot broeden kwam wordt geschat op 5 à 10 paar. Gebieden waar regelmatig gebroed werd waren de Doort (Echt), de Groote Moost (Heibloem; 4 paren in de jaren 1969 tot en met 1971) en vooral het gebied tussen Nederweert, Helden en Meijel (Kanaal van Deurne, Helenavaart, Noordervaart). Na 1973 verdween het Woudaapje als regelmatige broedvogel. Sterker nog, behoudens één broedgeval midden jaren '70 in de omgeving van Nederweert (Ganzevles *et al.*, 1985), konden

we in de periode tussen 1973 en 1986 geen enkele gedocumenteerde Limburgse waarneming traceren. Waarnemingen van het Woudaapje vanaf 1986 zijn vermeld in tabel 1. Het overzicht laat zien hoe sporadisch Woudaapjes in Limburg gezien worden. Opmerkelijk is dat op één waarneming na alle waarnemingen betrekking hebben op mannetjes. Bekhuis (1990) geeft een overzicht van de aantalsontwikkeling van broedende Woudaapjes in Nederland in de periode van 1960 tot en met 1990. Bedroeg het aantal territoria in de jaren '60 nog zo'n 170-200 paar, in de jaren 1988-1989 was dit aantal dramatisch teruggelopen tot slechts 20 à 30. Van Dijk *et al.* (1997) geven aantallen voor de jaren 1992-1995. In deze periode consolideerde het Woudaapje zijn marginale voorkomen in Nederland met jaarlijks 7 à 10 paar. In 1995 werden in totaal slechts 8 broedgevallen vastgesteld, waarvan 2 in het Vechtplassengebied en 6 in het zuidoosten van Noord-Brabant.

Over de oorzaken van de achteruitgang van het Woudaapje (die zich overigens in heel Europa voordoet) is weinig bekend. Waarschijnlijk zijn meerdere factoren in het spel. Bekhuis (1990) noemt, naast biotoopvernietiging, watervervuiling en toenemende waterrecreatie, ook klimaatsfactoren en ongunstige omstandigheden in doortrek- en overwinteringsgebieden als mogelijke oorzaken. Een aanwijzing voor dit laatste vormt het feit dat zelfs in

Woudaapje, mannetje in het Kranenbroek te Echt in augustus 1988.

beschermde Europese wetlands aantallen broedende Woudaapjes teruglopen (Marion, 1997).

In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, is het Woudaapje tamelijk flexibel in z'n biotoopkeuze (flexibeler dan bijv. de Roerdomp) en kan in principe voorkomen in allerlei kleinere en grotere gebieden zolang die maar voldoende dekking (opgaande vegetatie van riet, wilgen e.d.) en voedsel (vis, insecten en hun larven, amfibieën, kleine zoogdieren, eieren en jonge vogels) bieden (Bauer & Glutz von Blotzheim, 1966). Gezien de huidige plannen voor grootschalige natuur langs de Grens- en Zandmaas, lijkt het waarschijnlijk dat het areaal voor het Woudaapje geschikt biotoop in Limburg al dan niet tijdelijk zal toenemen. Zonder ook maar enigszins de suggestie te willen wekken dat het Woudaapje in Limburg in de lift zit, willen we er toch op wijzen dat de kans om in Limburg weer eens een Woudaapje te zien wel eens zou kunnen gaan toenemen.

Literatuur

- Bauer K.M. & U.N. Glutz von Blotzheim, 1966, Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band I. Gaviiformes - Phoenicopteriformes. Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt am Main.
- Bekhuis J.F., 1990. Hoe lang nog broedende Woudaapjes *Ixobrychus minutus* in Nederland? *Limosa* 63 (2): 47-50.
- Coolen F.C.M., 1998. Het ontstaan van een natuurgebied. *Natuurhistorisch Maandblad* 87 (5): 103-107.
- Dijk A.J. van, F. Hustings, H. Sierdsema & R. Meijer, 1997. Kolonievogels en zeldzame vogels in 1995, SOVON-monitoringrapport 1997/06. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Ganzevles W., F. Hustings, F. Schepers, J. Ummels & W. Vergoossen, 1985. Vogels in Limburg. *Natuurhistorisch Genootschap in Limburg*, Maastricht.
- Marion L., 1997. Little Bittern, In: Hagemeyer, E.J.M. & M.J. Blair (Eds.), 1997, The EBBC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. T & AD Poyser, London.

Jules Bos, Asterstraat 193, 6708 DP Wageningen
Willem Scheres, Brabantstraat 162, 2408 GD
Alphen a/d Rijn

Poelsnip te Nederweert

In het kader van het BMP-project van SOVON karteer ik het in de gemeente Nederweert gelegen natuurgebied In den Vloed. Zo bracht ik op 25 april 1998 een bezoek aan dit vochtige terrein. Op een

gegeven moment liep ik door een open vochtig gedeelte dat spaarzaam begroeid was met enkele struiken van ca. 2 meter hoogte, Pijpestro en Bosbes. Plotseling koos vlak voor mij een vogel het luchtruim. Ik zag dadelijk dat het om een snip ging. De vogel produceerde een zacht geluid dat ik nooit eerder bij de Water- of Houtsnip gehoord had. De vogel vloog rechtlijnig op en steeg veel makkelijker en hoger op dan een Houtsnip. Verder viel het iets slankere postuur en een duidelijke dubbele vleugelstreep op de bovenzijde van de vleugels op. De vogel maakte een veel donkerdere indruk dan een Houtsnip. Het meest opvallend waren de witte staartpennen aan zijkant van de staart, die aan elke zijde over ongeveer een kwart van de staartbreedte uitstrekten. Doordat de vogel over een open gedeelte van het terrein vloog kon ik hem bijzonder goed observeren voordat hij weer inviel. Deze kenmerkend combinerende blijkt het zonder twijfel om een Poelsnip *Gallinago media* te gaan.

De Poelsnip overwintert in Afrika zuidelijk van de Sahara. De dichtstbijzijnde broedpopulaties bevinden zich in Oost-Polen en Noorwegen. De soort gaat momenteel vooral in Oost-Europa sterk in aantal achteruit (Hagemeyer & Blair, 1997). In Nederland worden de meeste waarnemingen gedaan in het najaar augustus-september. Voorjaarswaarnemingen zijn een stuk schaarser. Hens (1965) noemt de Poelsnip een zeer zeldzame doortrekker in Limburg. Hij vermeldt waarnemingen uit januari, mei, juli, augustus, september en oktober. Een deel van deze waarnemingen moet echter als twijfelachtig worden beschouwd. Opvallend in deze is het feit dat Hens meldt dat hij de soort nooit in enige Limburgse vogelverzameling aangetroffen heeft. Dit terwijl er veel op snippen gejaagd werd. Al met al moet deze april waarneming bij Nederweert als zeer bijzonder worden aangemerkt.

Met dank aan Boena van Noorden voor het doornemen van de tekst.

Literatuur

- Hagemeyer W.J.M. & M.J. Blair, 1997. The EBCC atlas of European Breeding Birds. T. A.D. Poyser, London.
- Hens P.A., 1965. Avifauna van de Nederlandse provincie Limburg benevens een vergelijking met die der aangrenzende gebieden. *Natuurhistorisch Genootschap*, Maastricht.

Harry Vossen, Houtmolen 9, 6031 CT Nederweert

*Grote Jager, adult, 13 juni
1998, Negenoord Stokkem
(foto: R. Schols)*

Grote Jager langs Grensmaas

Na de afronding van een inventarisatieronde in de Kerkweerd op zaterdag 13 juni 1998, een natuurontwikkelingsgebied langs de Grensmaas ter hoogte van Stokkem/Obbicht, verscheen om ca. 08.30 uur opeens een Grote Jager *Stercorarius skua* in mijn beeld. De vogel vloog in grote rondjes over de aanwezige grindplas en landde tenslotte op het water.

Gezien het verenkleed betrof het een adulte vogel. Uit het gedrag en de gaafheid van het kleed kon ik afleiden dat de vogel, in tegenstelling tot sommige oudere waarnemingen zover in het binnenland, in goede conditie verkeerde.

Na thuiskomst heb ik de waarneming aan diverse andere waarnemers doorgegeven waardoor het dier ook fotografisch kon worden vastgelegd. De vogel was al vanaf 10 juni waargenomen door een lokale 'menselijke jager' (pers. meded. R. Schols). De vogel is dus zeker vier dagen in het gebied aanwezig geweest. Voor zover bekend is de vogel op 13 juni voor het laatst in de middag waargenomen; de volgende dag was hij verdwenen.

Het betreft de zesde waarneming voor Limburg; de laatste waarneming betrof een met olie besmeurd exemplaar langs de Grensmaas te Itteren in maart 1990 (Lemmens, 1990).

Frans Schepers, Cornwallplein 18, 6137 JW Sittard

Waarneming van Vale Gier bij Well

Op 12 juni 1997 reed ik bij Well (gemeente Bergen) richting Maas. Vanuit de wagen werd omstreeks 15.15 uur mijn aandacht getrokken door een uitermate grote vogel. Deze vogel zeilde op een paar honderd meter voor mij in kilometerhok 52-15-55 richting Maas. In eerste instantie ging mijn gedachte uit naar een Zeearend (vooral door de brede vleugels). Gelukkig had ik op dat moment mijn kijker in de wagen liggen en kon ik de wagen in de berm van de weg parkeren. Zodra ik de vogel in het vizier had was het mij duidelijk dat ik hier te maken had met een Vale Gier *Gyps fulvus*. Bijna jaarlijks heb ik Vale Gieren waargenomen in Spanje, Frankrijk en op de Balkan. Reeds vele honderden Vale Gieren gingen aan deze vooraf, maar op deze plaats was het een bijzondere sensatie. De vogel zeilde in noordoostelijke richting over de Maas. In de korte tijd dat ik de vogel heb kunnen waarnemen was, dankzij de gunstige lichtomstandigheden, duidelijk de zandkleurige bovenzijde te zien die contrasteerde met de donkere vleugelpennen. De brede lange vleugels werden op het uiteinde (handpennen) enigszins naar boven gehouden. Deze handpennen stonden wijd uiteen. Tevens was de korte, licht afgeronde staart te zien. Minder duidelijk was de kraag, wat mogelijk duidt op een onvolwassen exemplaar. Korte tijd cirkelde een Buizerd bij de Vale Gier. De spanwijdte van deze Buizerd bedroeg ongeveer de helft van

die van de Vale Gier. Helaas was de Maas een voor mij moeilijker te nemen barrière dan voor de Vale Gier. Nadat ik zelf de overkant van de Maas had bereikt was de gier in geen velden of wegen meer te bekennen.

Later heb ik links en rechts gehoord dat er in de Alpen diverse Vale Gieren zijn uitgezet in het kader van een herintroductie. Het is dus zeker niet uitgesloten dat de door mij waargenomen vogel afkomstig is van zo'n herintroductieprogramma. Zeker is dat tien dagen eerder een Vale Gier op de Hoge Veluwe werd waargenomen en gefotografeerd (van Dongen *et al.*, 1997). Het is niet uitgesloten dat het

hier om dezelfde vogel gaat.

Voor zover nagegaan kon worden betreft het hier de eerste waarneming van een Vale Gier in de provincie Limburg.

Literatuur

Dongen R. van, P. de Rouw & R. Hofland, 1997, Recente Meldingen, Dutch Birding 19: 140.

Sjef Benders, Wilhelminastraat 58, 5721 KK Asten

Vogelwaarnemingen

Aflevering 11, maart tot en met augustus 1998

Hieronder volgt alweer het 11e overzicht van leuke vogelwaarnemingen. Uit de periode maart tot en met augustus 1998 zijn bijna 10.000 gegevens ontvangen. Omdat sommige waarnemingen pas laat (of zelfs helemaal niet) worden ingestuurd is dit overzicht helaas niet compleet. Om dit te voorkomen zou het goed zijn als iedereen meteen na elke maand zijn gegevens op formulier zet en ook meteen instuurt. Hierdoor kan de rubriek ook wat actueler worden. Bij deze een beknopt overzicht van de krenten uit de pap.

Duikers tot ganzen

Op 14 maart dook een **Parelduiker** op te Maasbracht (SCA, REN, LEP). Wellicht hetzelfde beest als in november 1997? Begin augustus was het tellen geblazen op De Banen te Nederweert: minstens 69 **Dodaarzen** waren hier aanwezig, als getuigen van een goed broedseizoen (COJ, SCL). Net op Duits grondgebied, bij de Schinveldse Bossen, werd op 5 mei een fraaie **Kuifduiker** gesignaleerd (QUA). De 41 **Geoorde Futen** die begin mei in de Grootte Peel rondzwommen moeten een prachtig gezicht hebben opgeleverd (SEC). Tussen eind maart en eind april werd de misthoorn van een **Roerdomp**

vernomen in de Deurnsche Peel (NOO, HUI). Wie had verwacht dat een territoriale **Woudaap** de kleiputten van Hout-Blerick tussen 31 mei en 11 juni zou opfleuren (BSJ, SCW, HUI, KUR)? De 12e mei bracht on-Limburgse toestanden, toen maar liefst 10 **Kleine Zilverreigers** langs de Bouxweerd vlogen (MEE). Later op de dag bleken 8 stuks bij Osen te zijn neergestreken (ROJ, REN). Op 30 mei werd één vogel bij de Kerkeweerd te Stokkem gezien en op 16 juni vloog er een over de Oolderplas (KUR, SCL, HNN). Een **Grote Zilverreiger** bij Hout-Blerick op 27 april is uiteraard ook niet te versmaden (GUJ). Vermeldenswaard is het broedgeval van een **Blauwe Reiger** bij de Hopel te Kerkrade (SCA). Een geluksvogel mocht op 21 maart een overvliegende **Purperreiger** te Molenhoek noteren (HUS). Trekkende **Zwarte Ooievaars** vlogen over het Gouvernement te Maastricht (25 mei, SCL, COJ, SEC), Middelaar (19 juli, HUS), Grevenbicht (5 augustus, 3 ex., SCL), Brunssum en Voerendaal (9 augustus, LAA, COJ). De enige pleisteraar stapte op 26 augustus bij America (BEL). Er werden ruim 40 **Ooievaars** gemeld. Het gaat zó goed met de **Lepelaar** in Nederland dat drie overvliegende beesten over je stadstuintje in Maastricht tot de mogelijkheden behoren (28 april, COJ).

Eenden tot roofvogels

Op 2 juni kon je in de Bouxweerd 140 **Bergeenden**

Gauwe Kiekendief, vrouwtje, Koeweide 8 mei 1998 (foto: R. Schols)

tegenkomen, waaronder 90 jonkies (PRV). Tot eind mei zwommen daar nog steeds drie **Smienten** (PRV, SCL), terwijl op 26 juli eveneens drie exemplaren te Itteren werden gemeld (WOP). Tegenwoordig is een aantal van 200 **Wintertalingen** het vermelden waard (Ohé en Laak, 15 maart, LAA). Op 19 en 20 maart trokken groepen **Pijlstaarten** over Maastricht en Molenhoek (resp. 24 en 16 ex., SEC, HUS). Andere opvallende waarnemingen zijn die van een vogel op De Hamert op 31 mei (KOI) en bij Middelaar in augustus (HUS). De enige **Krooneend** zwom op 12 maart in de Groote Peel (MEE). De reeds in de vorige rubriek gememoreerde **Witoogenden** bleken vrijwel de gehele periode present op de Tevenerheide bij Brunssum (QUA). Een mannetje verbleef van eind april tot half mei in de Deurnsche Peel (NOO, HUI, SEC). Een aantal van 22 **Nonnetjes** op 1 maart langs de Maas bij Echt mag zeker worden geboekstaafd (REN). Intrigerend is het vrouwtje **Middelste Zaagbek** dat in de eerste week van mei te Middelaar pauzeerde (HUS). In dezelfde maand werden nog drie **Grote Zaagbekken** gemeld (KUR, PRV, WOP), hoewel het vrouwtje dat op 15 juni de Niers bij Milsbeek bezocht toch wel de kroonspant (PRV). De eerste **Wespendief** kon al op 25 april bij Brunssum worden begroet (QUA). Leuke trek was er rond half mei over de Mookerheide en Afferden (53 ex. in drie dagen, HUS). Van begin april tot begin juni zijn negen **Zwarte Wouwen** doorgegeven. Een paartje **Bruine Kiekendieven**

broedde succesvol in het Sarsven/De Banen bij Nederweert (MEE, PRV, COJ, SCL). Een late **Blauwe Kiek** hing op 8 mei nog op De Hamert rond (KOI). **Grauwe Kiekendieven** vertoonden een zeer scherp doortrekpatroon met overvliegende vogels te Grevenbicht, Mookerheide en St. Geertruid op 8, 9 en 10 mei (SCL, HUS, STW). De voorjaarsstrek van de **Visarend** voltrok zich tussen 26 maart en 20 mei. Op 17 juli verpoosde zich een exemplaar te Hout-Blerick (SCW), terwijl in augustus al weer zes vogels werden gemeld. Voor **Roodpootvalken** kon je terecht op de Mookerhei, met overvliegende vogels op 3, 13 en 15 mei (HUS). Op 3 mei trok eveneens een beest over Meers (JSS), terwijl op de 17e en 18e van die maand resp. 2 en 1 ex. de Groote Peel wisten te waarderden (SEC, MEE). Een vroeg **Smelleken** werd op 31 augustus bij Kerkrade genoteerd (SCA). Hetzelfde kan gezegd worden van een **Boomvalk** op 23 maart bij het IJzerenbosch, Susteren (PRV). Er werden in totaal 19 waarnemingen van **Slechtvalken** doorgegeven, vrijwel allemaal uit Midden-Limburg.

Rallen tot steltlopers

Al was je zo doof als een **Kwartel**, er waren er ruim 115 te horen. Ook de 28 gemelde **Waterrallen**, verspreid over de provincie, mogen er zijn. Nog veel leuker is de zweepslag van het **Porseleinhoen**, die vernomen werd bij Hout-Blerick (22 april tot 3 mei, BSI, GUI, HUI) en bij de Bouxweerd (29 april, MEE). Terwijl in Nederland meer dan 400 **Kwartelkoningen** werden geregistreerd, moesten we ons in Limburg een beetje behelpen met vogels te Hout-Blerick (KUR), Neer (PRV), Roosteren (P. de Winden, CRT, e.a.) en Rijkel (KUR). De trek van **Kraanvogels** stelde amper wat voor, met 60 overvliegende ex. in maart en april. Leuk zijn echter de pleisteraars bij Klauwenhof, Maaseik op 27 maart (3 ex., VER) en het Weerterbos op 31 maart (1 ex., VOH). Intrigerend is de melding op 28 juni van twee overvliegende beesten op Duits gebied (Waldfeucht, SMT). Er bereikten ons zeven meldingen van **Kluten**. Op 1 maart dribbelde de eerste **Kleine Plevier** al weer bij Negenoord, Stokkem (SCL). Nadat de eerste **Bontbek** op 7 maart bij Ohé en Laak werd doorgegeven (REN) werd eind mei een maximum van 7 stuks te Neer geteld (MEE). Ook de 40 **Goudplevieren** die op 9 maart de Bouxweerd aandeden mogen best even vermeld worden (MEE). **Zilverplevieren** zijn als volgt geregistreerd: 5 april

*Gestreepte Strandloper,
Hanssummerweerd, Neer,
4 augustus 1998 (foto: K.
Lemmens)*

Grevenbicht (twee, CRT), 21 april tot 3 mei Klauwenhof, Maaseik (REN, VRE) en 2 juni Neer (PRV). De waarneming van een **Drieteenstrandloper** te Meers op 16 mei (SCA) werd gevolgd door die van twee vogels te Negenoord, Stokkem op 13 juni (SCL, COJ). Ook **Kleine Strandlopers** hadden iets met Meers, waar in de eerste helft van mei maximaal drie ex. in de modder peuterden (SCA). U hoort ons niet klagen over meldingen van **Temmincks Strandlopers**: in mei zaten ze te Koeweide, Grevenbicht (SCL), De Locht, Kerkrade (BEL), Bouxweerd (MEE), Neer (max. 4!, PRV, MEE) en in augustus te Neer (twee, MEE) en Stokkem (SCL). Een hoogtepunt vormde echter de adulte **Gestreepte Strandloper** die door R. van Dongen op 3 augustus te Neer werd ontdekt en die zo vriendelijk was om tot de 5e te blijven. Voor **Krombekken** moest je tussen 12 en 18 mei de deur uit en wel naar Neer, Meers en Stevensweert (PRV, SCA, M. Coenen, JSS). Ook begin augustus was Neer weer dé plek, met minstens drie verschillende individuen (MEE, SCA, SCL). Op 12 april pleisterden 11 **Bonte Strandlopers** bij Stevensweert (REN). In maart en april werden maar 4 **Bokjes** opgestoten. Een aantal van 99 **Watersnippen** is voor Limburg zeker geen alledaags gezicht (Klauwenhof, Maaseik, 22 maart, SCL). Een **Poelsnip** werd op 25 april in het Weerterbos geclaimd (VOH). Net als vorig jaar zijn bij de Klauwenhof, Maaseik, de meeste **Grutto's** geturfd: 109 ex. op 10 maart (REN). Heel wat zeldzamer waren

de meldingen van de **Rosse Grutto**. Ze zijn gezien bij Grevenbicht (19 tot 21 april, SCL), in de Bouxweerd op 7 mei (4 ex., MEE) en trekkend over de Mookerheide op 15 mei (HUS). Eind april liep het aantal pleisterende **Regenwulpen** bij Ospel op tot 44 (SEC, GLN). De eerste **Zwarte Ruiter** vloog op 29 maart over Koeweide, Grevenbicht (SCL). De rest van het voorjaar leverde nog zo'n 45 ex. op. Bij de Klauwenhof, Maaseik, pleisterden op 1 mei 22 **Groenpootruiters** (REN). De eerste **Oeverloper** was op 22 maart al weer present (Schinveld, SCA). Een leuk aantal van 42 ex. zat op 1 augustus te Meers (WOP). Een **Steenloper** werd op 14 mei te Negenoord, Stokkem ontdekt (SCL). De voorjaarstrek eindigde bepaald spectaculair met een **Rosse Franjepoot** die van 28 tot 30 mei Neer en de Bouxweerd aandeed (MEE, PRV e.a.), gevolgd door een **Grauwe Franjepoot** bij de Bouxweerd op 7 en 8 juni (CUO e.a.)!

Jagers tot spechten

Een **Grote Jager** in puike conditie belaagde van 10 tot 13 juni de meeuwen op Negenoord, Stokkem en de aangrenzende Maas bij Obbicht (SCP, SCL, COJ). Een ruige datum voor een ruige soort. Tussen 8 maart en 1 mei werden 17 **Zwartkopmeeuwen** geprotocolleerd, gevolgd door overvliegende vogels op 4 juni (Groote Peel, SEC) en 20 juli (Tegele-Blerick, SCW). Vroeg **Dwergmeeuwen** wa-

ren op 22 maart aanwezig bij de Hoogeweerd, Maastricht (4 ex., SCL) en op de 29e te Hout-Blerick (GUJ, SCW). Eind april / begin mei was het goed raak bij het Eijdsense grindgat met dagmaxima van o.a. 76 en 73 vogels (BEL, COJ, VER e.a.). Een andere goede stek was Ohé en Laak met 44 vogels op 3 mei (REN). Leuk is ook de Dwergmeeuw die op 31 augustus over de haven van Born vloog (SMT). Op de Oolderplas, Herten, sliepen begin augustus minimaal 680 **Kleine Mantelmeeuwen** en 31 **Mediterrane Geelpootmeeuwen** (SCL, COJ). **Pontische Meeuwen** werden tot half mei regelmatig doorgegeven, met een maximum van 14 stuks bij de Hoogeweerd, Maastricht op 22 maart (SCL). Op 13 juni hingen er twee rond te Negenoord, Stokkem (SCL) en vanaf half juli konden ze weer op meerdere plekken in het Maasdal worden bewonderd. We konden vijf **Grote Mantelmeeuwen** in de annalen bijschrijven (HUS, SCL, VER). De **Grote Stern** die op 5 april overvloog te Roosteren-Maaseik is uiteraard zeer de moeite waard (REN). Nog zeldzamer was de **Dwergstern** die op 1 juni te Meers werd ontdekt (JSS, M. Coenen). Een vroege **Visdief** zwierde op 8 april bij Middelaar (HUS). Iedereen die moerassterns wilde zien, zocht de noordzijde van het grindgat te Eijdsen op. Op zowel 18 als 27 april werd daar een **Witwangstern** ontdekt (COJ, BEL, SCL). Op de 20e verbleef bovendien een vogel te Budel (MEE). Tussen 10 en 15 mei hoopten zich te Eijdsen **Zwarte Sterns** op. De beste dag was de 11e met maar liefst 115 ex.! Uit de meldingen

Witleugelstern, Heugem, 10 mei 1998 (foto R. Schols)

blijkt dat dit voorjaar op deze locatie mogelijk zo'n 350 vogels aanwezig zijn geweest (COJ, SPO, SEC e.a.). Alsof het niet op kon vloog hier op 10 mei ook nog een **Witleugelstern** rond (COJ e.a.).

Op 22 april werden op vier verschillende plekken weer de eerste **Zomertortels** gesignaleerd. In de (na)zomer zaten links en rechts groepen tot enkele tientallen tortels (PRV, SPO, NOO). In Mariahoop kon op 7 april de eerste **Koekoek** beluisterd worden (BRI). Het **Oehoe**-paar van de Sint Pietersberg hield ondanks alle tumult stand en wist vier jongen groot te brengen, waarvoor hulde. De aandacht die een **Velduil** bij Itteren op 18 juli kreeg was daarentegen heel wat minder (WOP).

Gierzwaluwen waren er dit jaar weer vroeg bij met op 12 april de eerste bij Wijlre (HUS) en volgende exemplaren op 17 april in de omgeving van Ohé en Laak (REN, BNS). Langzaam maar zeker kruipt de **IJsvogel** weer uit het diepe dal, maar het aantal broedgevallen houdt nog niet over. Erg leuk waren natuurlijk de **Hoppen** die opdoken. Bij Nederweert op 16 april (HOT), Ottersum op 23 april (MUS) en bij Horst op 27 april. Een zomerse Hop zat op 28 juli in een ruigtekruidenveldje in Geleen (M. Coenen). **Draaihalzen** waren dit voorjaar te bewonderen bij Haelen (PRV), Brunssum (QUA), Schinveldse bossen (QUA), Mookerheide (HUS) en Stevensweert (VRE), maar de show werd toch wel gestolen door de fanatiek roepende en fraai te bekijken vogel die van 21 mei tot ver in juni op de Hamert verbleef (NOO, KOI e.a.). Helaas worden niet alle waarnemingen van **Middelste Bonte Spechten** ingestuurd, zodat ons beeld helaas verre van compleet is. Alleen een paar vogels van Posterholt, het Savelsbos en van Epen en Vijlen werden doorgegeven.

Leeuweriken tot lijsters

Kuifleeuweriken werden alleen nog maar van Maastricht (CRW, COJ e.a.) en bij Grubbenvorst (NOO) gemeld. Op 1 april vloog de eerste **Oeverzwaluw** van 1998 Limburg binnen bij Grevendicht (SCL). De eerste **Boerenzwaluw** werd al op 10 maart bij Haelen gemeld (MEE), terwijl de eerste **Huiszwaluwen** van het jaar op 12 april boven het grindgat van Oost-Maarland werden begroet (COJ). Een vroege **Duinpieper** zat op 18 april bij Meers (WOP). Daarna volgden nog 5 andere voorjaarswaarnemingen. De eerste najaarstrekker diende zich op 15 augustus aan in de Groote Peel (SEC). Met

Draaihals, Hamert, voorjaar 1998 (P. Palmen)

twee aprilwaarnemingen was de **Roodkeelpieper** dit voorjaar opvallend zeldzaam. Drie vogels zaten op de 22e bij Milsbeek (KUR) en een vogel pleisterde bij Meers (WOP). Wat is er met de traditionele pleisterplaats bij Itteren aan de hand? In maart werden nog maximaal 15 **Waterpiepers** bij Itteren geteld (WOP). Op 19 april vloog de laatste van dit voorjaar over Roosteren naar hogere oorden (SCL). De eerste **Gele Kwikken** konden op 29 maart genoteerd worden (HUS, REN, SCA). **Engelse Kwikken** lieten zich fraai bekijken bij Grevenbicht op 22 april (SCL), bij Leeuwen op 25 april (LEP) en de Groote Peel op 4 mei (SEC). Een vroege **Noordse Kwikstaart** zat op 21 april bij Maastricht (COJ). De rest van dit voorjaar leverde niettemin maar zeer bescheiden aantallen op (max. 18 ex., HUS). Van maart tot juli werden 9 waarnemingen van **Rouwkwikstaarten** doorgegeven, waaronder een territoriale vogel van 1 tot 9 mei bij Middelaar (HUS). De fraaie zang van de **Nachtegaal** was vanaf 14 april (PRV) te beluisteren en bovendien op wat meer plaatsen dan in voorgaande jaren. In totaal kregen we van deze soort 130 waarnemingen binnen. De eerste **Blauwborst** liet zich op 21 maart bij Brunssum horen (QUA) terwijl de vroegste **Gekraagde Roodstaart** van 1998 op 2 april in het gebied Boschhuizerbergen gezien werd (PRV). **Paapjes** dienden zich vanaf 11 april aan (GUJ) maar de beste voorjaarstrek werd in de eerste helft van mei geconstateerd. Een territoriaal paartje zat enige

tijd bij de Hopel, Kerkrade (SCA). Op 9 augustus meldden de eerste najaarstrekken zich alweer (WOP). Verheugend is de opmars van de **Roodborsttapuit** in het agrarisch cultuurlandschap; gaan oude tijden herleven? **Tapuiten** doken op 23 maart voor het eerst weer op (PRV) en trokken vooral eind april en de gehele maand mei geregeld door. Zeer bijzonder zijn de 5 broedparen die op een ruderaal terrein bij Brunssum succesvol jongen wisten groot te brengen (LAA, QUA).

Er doken dit voorjaar nogal wat **Beflijsters** op. De eerste zat op 28 maart in de Groote Peel (SEC) terwijl de laatste op 3 mei bij Melderslo vertoefde (ZWE). In totaal kwamen 20 waarnemingen binnen waaronder een groep van 8 vogels bij Plasmolen (HUS) en 6 exemplaren bij Ubachsberg (NOO).

Zangers tot gorzen

Al op 6 april lieten zowel in de Deurnse Peel als in de Groote Peel de eerste **Sprinkhaanzangers** hun hoge geratel horen (NOO, SEC). Op Limburgse bodem werd de eerste zang 'pas' vanaf 21 april gehoord (QUA, PRV).

De zeer zeldzame **Snor** werd gemeld van Budel (vanaf 20 april, MEE), de Groote Peel (op 26 mei, MEE) en bij de Stramproysche Heide (op 17 april, PRV). De **Rietzanger** werd alleen op 22 april bij het Zwart Water, Arcen gehoord (COJ). Spectaculair waren de in ruigtekruiden scharrelende en ondertus-

sen keihard zingende **Grote Karekieten** op 18 mei langs de Maas ter hoogte van Grevenbicht en op 23 mei langs de Maas bij Obbicht (SCL). Voor de liefhebbers van fenologie melden we hier nog de aankomstdata van een aantal zomervogels: **Bosrietzanger** 3 mei (COJ), **Kleine Karekiet** 25 april (HAM), **Spotvogel** 4 mei (COJ), **Braamsluiper** 19 april (SPO), **Grasmus** 12 april (COJ), **Tuinfluit** 21 april (PHI), **Fluiter** 18 april (LAA), **Fitis** 25 maart (PRV), **Grauwe** en **Bonte Vliegenvanger** 22 april (COJ resp. HUS) en **Wielewaal** 29 april (PRV). De **Kleine Vliegenvanger** die kortstondig ter plekke was bij de Hopel, Kerkrade liet zich wel goed horen maar amper bekijken (SCA). Hoe dan ook een superwaarneming.

Slechts een drietal waarnemingen van de **Taigaboomkruiper** bereikten het Vogelarchief. **Buidelmezen** werden vanaf 11 april weer gezien en gehoord (COJ). Territoriale beesten zaten alleen in de Eysder Beemden en in de Bouxweerd. Meldingen van **Grauwe Klauwieren** bereikten het Vogelarchief 8 maal, onder andere betreffende zekere en mogelijke broedgevallen bij Cottessen, Kerperbos, Slenaken en de Hamert. De **Klapekster** werd tussen 1 maart en 21 april nog 9 keer doorgegeven. In de kop van Noord-Limburg (Mookerheide, Molenhoek, Siebengewald) wordt zeer regelmatig een **Raaf** gesignaleerd (HUS). Twee Raven zaten op 4 april bij het Brabantse Vierlingsbeek (BRI).

Lekker laat waren de **Kepen** die op 1 mei langs Afferden en op 3 mei over de Mookerheide trokken (HUS). Een groep van 110 **Putters** op 8 maart bij de Hochter Bampd is eveneens het vermelden waard (WOP). Meldingen van territoriale **Barmsijzen** kregen we binnen uit Venlo (ELB), Heerlen (HUS) en Roermond (SPO). Bij het Belgische Kerkeweerd

tegenover Obbicht vloog op 13 juni een **Roodmus** op zeer korte afstand en al roepend langs een verbaasde waarnemer (SCL).

Ortolanen hielden zich op 23 april op bij Ohé en Laak (REN, VRE, EVE), op 30 april bij Veulen (NOO), op 3 mei bij Thorn (REN) en op 7 mei bij Middelaar (HUS). Zingende **Grauwe Gorzen** zaten in ieder geval bij Itteren, Koningsbosch, Meers, Grevenbicht, Urmond, Borgharen, Stevensweert en Vissersweert maar waarschijnlijk zijn niet alle gevallen bij het Vogelarchief terecht gekomen.

Waarnemerscodes:

BEL: M. Berlijn, BNS: G. Boonstra, BRI: F. v.d. Brink, BSJ: J. Bos, COJ: J. van der Coelen, CUO: T. Cuypers, CRT: H. Corten, CRW: H. Creuwels, ELB: P. Elbers, EVE: P. Evers, GLN: A. Geleijns, GUJ: J. Gubbels, HNN: J. Hannen, HOT: T. Hoeben, HMR: P. Hamacher, HUI: J. Huijs, HUS: F. Hustings (tevens trektelpost Mulderskop, Mook, diverse tellers), JSS: G. Janssen, KOI: J. Kooistra, KUR: G. Kurstjens, LAA: H. van de Laar, LEP: P. Lemmens, MEE: gebr. Meeuwissen, MUS: A. Musters, NOO: B. van Noorden, PHI: J. Phijl, PRV: avifaunakarteerders provincie Limburg (in 1998 waren dat: R. van Dongen, J.P. Ongenae, W. Beeren, M. Koopmans en H. Steendam), QUA: J. Quaedackers, REN: N. Reneerkens, ROJ: J. Roemen, SCA: N. Schaafstra, SCP: F. Schepers, SCL: R. Schols, SCW: W. Scheres, SEC: C. van Seggelen (ook trektelpost Grootte Peel, diverse tellers), SMT: J. Smeets, SPO: L. Spoomakers, STW: H. van Steenwijk, VER: W. Vergoossen, VOH: H. Vossen, VRE: J. Vreken, WOP: P. en J. Wouters, ZWE: E. van der Zwet.

Ran Schols en Jo van der Coelen, Vogelarchief Limburg, p/a Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Postbus 882, 6200 AW Maastricht.

Mededelingen

Een nieuw Atlasproject in Nederland: Limburg atlast mee!

In 1979 verscheen de eerste Broedvogelatlas van Nederland. Nu, 25 jaar na afloop van het aan deze atlas ten grondslag liggende veldwerk, is 'de Teixeira' nog altijd een begrip. En terecht. Het betrof hier immers het eerste vrijwel complete en betrouwbare overzicht van onze broedvogels. Alleen...zo'n atlas is niet tot in der eeuwigheid bruikbaar. Het is immers een momentopname, en gezien alle veranderingen in landschap, landbouw, natuurbeheer en zo verder valt te verwachten dat menig verspreidingspatroon inmiddels forse veranderingen heeft ondergaan. Vandaar dat SOVON voorjaar 1998 is gestart met een nieuw Atlasproject voor Broedvogels. In dit artikel wordt kort geschetst hoe het project in elkaar zit, hoe de stand van zaken is in Limburg en tot slot wordt een beeld van de eerste Limburgse resultaten geschetst.

Het nieuwe Atlasproject: hoe werkt het?

Het veldwerk voor het nieuwe Atlasproject vindt plaats in 1998, 1999 en 2000. In vergelijking met 25 jaar terug is er één belangrijk verschil: we doen dit keer meer moeite om ook iets over de dichtheden van broedvogels in elk atlasblok van 25 vierkante kilometer aan de weet te komen. In elk atlasblok worden daartoe acht van de 25 kilometerhokken, waaruit een atlasblok bestaat, geselecteerd. In deze acht kilometerhokken dient twee keer in het broedseizoen precies een uur gekeken en geluisterd te worden. Schaarre soorten worden daarbij geturfd, algemene soorten worden simpelweg aangekruist. Deze 16 uur veldwerk levert een relatieve maat op voor de dichtheid van de broedvogels in een atlasblok. Omdat in alle atlasblokken in Nederland op precies dezelfde manier wordt gewerkt, kunnen we deze relatieve resultaten goed met elkaar vergelijken. In de nieuwe Atlas zullen met behulp van dit materiaal dichtheidskaarten per soort worden gemaakt. Dat is weer een grote stap voorwaarts betreffende de kennis van onze broedvogels!

Om te zorgen dat er ook duidelijke verschillen bij erg talrijke en diffuus verspreide soorten optreden,

is binnen het kilometerhok-werk nog een speciaal onderdeel, te weten het puntonderzoek, ingebouwd. De teller wordt verzocht om in het midden van een te onderzoeken kilometerhok vijf minuten stil te staan en de soorten die in die korte tijdsspanne opduiken te noteren. Voor een soort als de Merel levert dat straks ongetwijfeld een veel preciezer beeld op!

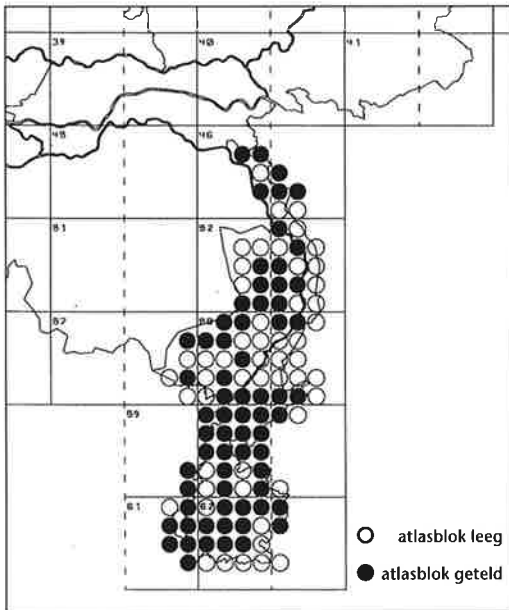
Naast de zestien uren kilometerhok- en puntonderzoek wordt de waarnemer verzocht om een zo compleet mogelijke soortenlijst van zijn/haar atlasblok samen te stellen. Dat betekent dus dat enig aanvullend veldwerk buiten die acht verplichte kilometerhokken vaak noodzakelijk zal zijn, temeer daar van de schaarse soorten ook een aantalsschatting voor het gehele blok gevraagd wordt. Overigens: dat aanvullende veldwerk hoeft niet persé in één jaar gedaan te worden. Dus: wie in 1998 een blok geteld heeft kan in 1999 en 2000 nog aanvullingen voor datzelfde atlasblok doorgeven.

Atlaswerk in Limburg: stand van zaken

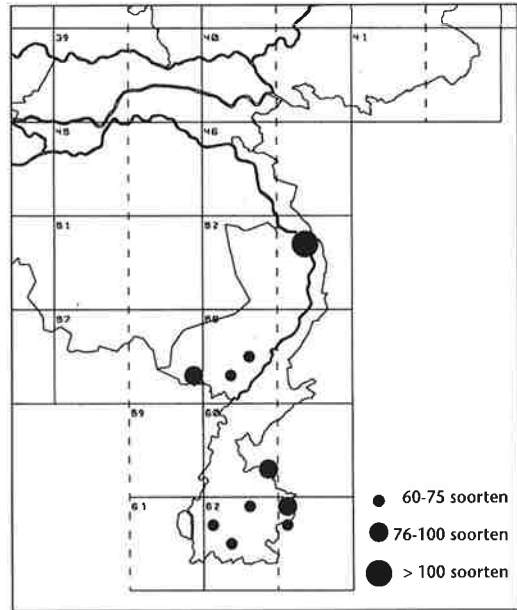
Limburg is verdeeld in een noordelijk en een zuidelijk district. Enkele blokken aan de Brabantse grens behoren tot het district Oost-Brabant. In totaal beslaan de Limburgse districten 119 atlasblokken. Meer dan de helft hiervan, te weten 67 atlasblokken, is al door tellers geadopteerd. 52 blokken moeten dus nog aan de man worden gebracht (figuur 1). Daarbij moet wel worden bedacht dat niet alle reeds geadopteerde blokken in 1998 al daadwerkelijk onderzocht zijn. Toch is het beeld zeker bemoedigend, sterker: er is sprake van een flitsende start van het Atlasproject in Limburg!

De gaten in de bezetting zijn vooral in het noorden te vinden. Met name rond Venray, bij Blerick/Venlo, ten oosten van Weert en in de driehoek Panningen-Beldfeld-Roermond ontbreekt het nog aan atlastellers. Verder vinden we alleen in het uiterste zuiden nog een aantal niet bezette atlasblokken op een rij. Overigens: het gaat, zeker in het zuiden, vooral om grensblokken, waar vaak met flink wat minder uren veldwerk kan worden volstaan.

Wie meer wil weten over het Atlasproject of zich als teller op wil geven kan contact opnemen met de Limburgse Atlas-Districtscoördinatoren (adressen: zie hieronder). De grens tussen beide districten ligt tussen de kaart bladen 58 en 59, ter hoogte van Roermond.

Figuur 1: Stand van zaken Atlasproject Broedvogels in Limburg

Figuur 2: Resultaten ingezonden atlasblokken Atlasproject

Eerste resultaten

Op het moment van schrijven waren tien getelde Limburgse atlasblokken bij SOVON ingeleverd. Ondanks dit nog geringe aantal kan alvast met een voorzichtige blik naar de resultaten in deze blokken gekeken worden. Het aantal vastgestelde soorten per atlasblok verschilt flink, van 60 soorten in blok 62-25 (overigens een grensblok) tot liefst 112 soorten in blok 52-26 (o.a. Landgoed De Hamert en de Maas). Daarmee is dit meteen het tot nog toe soortenrijkste blok van heel Nederland! Hier broeden zowel moerasvogels als Zomertaling, Bruine Kiekkendief en Waterral, echte bosvogels als Zwarte Specht en Fluiter en cultuurvolgers als Huiszwaluw en Kerkuil. Niet miselijk, dus! Een grotendeels uit agrarisch gebied bestaand atlasblok als 58-42 (omgeving Grathem) is logischerwijs wat minder rijk aan soorten. Aardig was hier het mogelijke broedgeval van een paartje Oeverlopers. Veldleeuweriken bleken in dit blok, net als in de meest Limburgse Atlasblokken nog behoorlijk talrijk te zijn (buiten Limburg wijzen de eerste Atlas-resultaten op een aanzienlijk negatiever beeld).

Het Atlasproject lijkt de toename van de Nijlgans

duidelijk vast te gaan leggen. Zo werden in atlasblok 57-48 nabij Stramproij broedende Nijlgansen in zowel een Torenvalken- als een Bosuilennestkast gevonden. Met de Kuifleeuwerik gaat het zoals bekend zeer slecht. Op dit moment zijn nog geen meldingen van Limburgse broedgevallen binnengekomen, al werd in blok 58-33 bij Haelen een exemplaar gezien op de oude stationslosplaats. De vogel werd ondanks herhaald zoeken niet meer teruggevonden, wellicht een veeg teken...

Atlasblok 60-44 bij Schinveld komt met 96 soorten bepaald goed voor de dag. Blok 62-15 (Waubach-Kerkrade) doet daar trouwens met 86 soorten niet veel voor onder. Bij Cadier en Keer en Margraten werden iets minder soorten gevonden. Opvallend in met name de Zuid-Limburgse blokken is de goede score van de Ringmus, ook alweer zo'n vogel van het landelijk gebied waar het nou niet echt lekker mee lijkt te gaan.

Nog even terug naar de exoten: die doen het ook in Zuid-Limburg heel aardig. Nijlgansen werden in een aantal blokken gemeld, en in blok 62-13 werd een met een vrouwtje Wilde Eend gepaarde man Mandarijneend aangetroffen.

Volgend jaar verder!

De eerste Atlas-resultaten doet veel vogelaars honger naar meer. Dat komt goed uit, want er valt nog heel wat te doen in Limburg! Wie wil dat er volgend jaar al een veel completer Limburgs Atlasbeeld gegeven kan worden, wordt dus verzocht om zich spoedig in verbinding te stellen met een der beide Atlas-DC's. Tot slot: in noordelijk Limburg worden komende winter enkele informatie-avonden over het project gehouden. Bij de Atlas-DC zijn hierover nadere bijzonderheden te verkrijgen.

Limburg Noord: Patrick Palmen, Nieuwstraat 29, 5961 HJ Horst. Tel. 077-3987994

Limburg-Zuid: Arjan Ovaa, In de Molt 112, 6269 EJ Margraten. Tel. 043-4581781

Algemeen coördinator: Jan-Willem Vergeer, Rijksstraatweg 178, 6573 ZH Beek. Tel. 024-6848111

Wijzigingen in de redactie

De redactie van Limburgse Vogels heeft onlangs belangrijke wijzigingen ondergaan. Ten eerste is Gijs Kurstjens vertrokken; hij heeft onze provincie inmiddels verlaten, op zoek naar nieuwe uitdagingen. Zijn inzet voor Limburgse Vogels was groot; we zullen zijn aanwezigheid op onze redactievergadering missen. Gijs, het ga je goed!

Een tweede redactielid dat vertrokken is, is David Beyen. David was onze brug naar de Vogelwerkgroep van Likona. Helaas is, ondanks zijn inzet, de samenwerking met onze Vlaamse collega-vogelaars op redactioneel gebied (nog?) niet verder uitgegroeid.

Maar er is ook goed nieuws. Deze aderlating noopte de overige redactieleden om naarstig op zoek te gaan naar nieuwe kandidaten. Gelukkig hebben we twee goede nieuwe krachten gevonden: Arjan Ovaa en Ernest van Asseldonk. Ernest is mede-oprichter van Limburgse Vogels, en heeft na enkele jaren pauze de redactie-draad nu weer opgepakt. Hij komt samen met Arjan, die als atlas-coördinator voor Zuid-Limburg erg actief is, de redactie versterken. We hopen met deze (deels) vernieuwde ploeg de komende jaren weer interessante nummers te kunnen maken. Veel lezers van Limburgse Vogels,

maar vooral de potentiële schrijvers, zullen ongetwijfeld met dit nieuwe team te maken krijgen!

Toch twee nummers in 1998!

Wij hebben de lezers beloofd dit jaar met drie nummers te verschijnen. Net als in 1997, de meest omvangrijke jaargang sinds ons bestaan: drie nummers (waarvan het eerste een dik themanummer) met in totaal 128 pagina's! Het leek alsof allerlei schrijvers daarna een beetje moe waren; het eerste nummer van 1998 verscheen dan ook pas in juni. Gezien deze termijn is het niet meer haalbaar om dit jaar nog twee nummers uit te geven. Daarom is het voorliggende nummer twee wat dikker dan het eerste.

Zoals u in onderstaand tabelletje ziet is het verloop van het aantal pagina's in de afgelopen acht jaargangen (in 1989 verscheen alleen een proefnummer) wat grillig geweest, terwijl de prijs al die jaren constant bleef (f 22,50, leden Natuurhistorisch Genootschap f 17,50). Zoals gezegd was 1997 een topjaar, mede als gevolg van een provinciale subsidie voor het Maasdalnummer. De periode na 1993 kan de terugval worden verklaard door het wegvallen van de bijdrage van de Vogelwacht Limburg. Vanaf dat jaar zijn we in plaats van vier twee nummers gaan uitgeven. We proberen nu terug te gaan naar drie, maar dat valt nog niet mee. We hopen dat u begrip heeft voor deze situatie; we zijn en blijven een blad van vrijwilligers. En ondanks deze wisselingen bent u ons al die jaren trouw gebleven; los van de jaarlijkse mutaties, is ons abonneestand constant rond 375 gebleven. Wij zien daarin een bevestiging dat we nog steeds op de goede weg zijn! Blijf ons daarom steunen met uw abonnement, zodat we de 10e jaargang met vele abonnees kunnen vieren. Daarvoor hebben we een verrassing in petto!

Jaargang	Aantal nummers	Aantal pagina's
1990	4	112
1991	4	115
1992	4	115
1993	4	112
1994	2	76
1995	2	80
1996	2	72
1997	3	128
1998	2	80

Coördinatie projecten en soortonderzoeken in Limburg

Projecten

Broedvogel Onderzoek Sovon

SOVON, Afdeling Monitoring A.J. van Dijk,
Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen.
Tel. 024-6848111

Districtscoördinatoren Limburg

District Noord-Limburg:
P. Palmen & J. Jansen, Nieuwstraat 29,
5961 HJ Horst, Tel. 077-3987994
District Zuid-Limburg:
Vacant

Atlas D.C. Zuid-Limburg

A. Ova, Op de Molt 112, 6269 EJ Margraten.
Tel. 043-4581781

Punt Transect Tellingen (PTT)

SOVON, t.a.v. Arjan Boelen (adres: zie boven)

Watervogeltellingen

Coördinator Limburg:
T. Cuypers, Wilhelminalaan 26,
6107 AK Stevensweert. Tel. 0475-551579

Bekentellingen Zuid-Limburg

Leen Bakker, Van Heinsberglaan 15,
6301 VH Valkenburg. Tel. 043-6016882

Dwaalgasten en zeldzaamheden (DBA/CDNA)

Inlichtingen, contactpersoon:
M. Berlijn, Wilhelminastraat 9,
6285 AS Epen, Vaals. Tel. 043-4552511

Werkgroep Vogelarchief

Waarnemingen insturen naar:
Natuurhistorisch Genootschap,
Werkgroep Vogelarchief,
Postbus 882, 6200 AW Maastricht
Informatie: R. Schols, Houtstraat 37,
6127 EB Grevenbicht. Tel. 046-4859590

Soortonderzoeken

Kerkuil

Provinciale coördinator: H. Gillissen, Banniers-
borg 81, 6228 AT Maastricht, Tel 043-3618877
Coördinator Noord-Limburg: R. Bovee,
Hackfoirtstraat 25, 5975 XN Sevenum.
Tel. 077-4672253

Coördinator Midden-Limburg: L. Verbeek,
Schepelstraat 13, 6077 GK St. Odiliënberg,
Tel. 0475-534391

Coördinator Zuid-Limburg: P. Steijnen,
Houterend 17, 6171 CP Stein, Tel. 046-4332155

Oeverzwaluw

Coördinator Limburg:
J. Willems, Bellenkampweg 57, 6438 KE Oirsbeek.
Tel. 046-4422607

Huiszwaluw

Coördinator Limburg: W. Hamers, Varenerf 144,
6413 LC Heerlen, Tel 045-5216615

Roek

Kolonietellingen: J. Ummels, Essendijk 15,
6243 BH Geulle. Tel. 043-3645606

Kleine Zwaan

Slaaplaatsstellingen: Ernest van Asseldonk,
Langen Dries 7, 6049 KS Herten.

Coördinatie broedvogelonderzoek Maasdal

Zuid-Limburg: W. Ganzevles, St. Josefstraat 90,
6245 LP Eijsden. Tel. 043-4091169
Midden-Limburg: P. de Winden, Roorstraat 7,
6095 EA Baexem, Tel. 0475-453375

Consulent Vogelbescherming

Regio Zuid en Oost-Nederland
Toon Voets, Postbus 591, 5000 AN Tilburg.
Tel. 013-5356225

LIMBURGSE VOGELS

Jaargang 9, nummer 2, november 1998

Artikelen

- 33 De Taigaboomkruiper als broedvogel in Zuid-Limburg in 1993-1997 (*Frans Schepers*)
- 48 De Bonte Kraai in Limburg (*Henk Alards*)
- 52 Aantalsperikelen bij de Ringmus (*Hans Phijl & Frans Schepers*)
- 55 Begin opmars Middelste Bonte Specht in Nederland? (*Alex Schotman*)
- 60 Recente broedgevallen van de Kwartelkoning in het Maasdal: de definitieve terugkeer in Limburg? (*Paul de Winden & Gijs Kurstjens*)

Bijzondere waarnemingen

- 62 Franjepoten in Limburg voorjaar 1998 (*Justin Jansen & Ivo Meeuwissen*)
- 65 Weer Kleine Zilverreigers in Limburg (*Tjeu Vossen*)
- 66 Een Oehoe-ervaring in Maastricht (*Ron Bronckers*)
- 67 Territoriaal Woudaapje in de Romeinenweerd, Hout-Blerick (*Jules Bos & Willem Scheres*)
- 70 Poelsnip te Nederweert (*Harry Vossen*)
- 71 Grote Jager langs de Grensmaas (*Frans Schepers*)
- 71 Waarneming van Vale Gier bij Well (*Sjef Benders*)

Vogelwaarnemingen

- 72 Aflevering 11, maart tot en met september 1998 (*Ran Schols & Jo van der Coelen*)

Mededelingen en oproepen

- 78 Een nieuw Atlasproject in Nederland: Limburg atlast mee! (*Patrick Palmén, Arjan Ovaa en Jan-Willem Vergeer*)
- 80 Wijzigingen in de redactie (*Redactie*)
- 80 Toch twee nummers in 1998! (*Redactie*)